

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**İLK ÜÇ ASIRDA MUHADDİSLERİN
MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

MAHMUT SAMİ KANBAŞ

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**İLK ÜÇ ASIRDA MUHADDİSLERİN
MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

MAHMUT SAMİ KANBAŞ

Danışmanı: Prof. Dr. NEBİ BOZKURT

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
MAHMUT SAMİ KANBAŞ'ın İLK ÜÇ ASIRDA MUHADDİSLERİN
MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim
Kurulunun 19.07.2007 tarih ve 2007-8/30 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından
oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 30.11.2007

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. NEBİ BOZKURT
2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. HASAN CİRİT
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA YILMAZER

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	XIII
GİRİŞ	1
A. KONUNUN KAPSAMI.....	1
B. İZLENEN YÖNTEM.....	3
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM MUHADDİSLERİN MESLEKLERİ VE GEÇİM KAYNAKLARI

A. Devlet Memuru Olarak Görev Yapan Muhaddisler	7
1. Kâdî ve Müftî Olan Muhaddisler	7
Ebu'd-Derdâ	7
Zeyd b. Sâbit	7
Fedale b. Ubeyd	8
Ebû Esved, Zâlim b. Amr	8
Seleme b. el-Ekva'	8
Süleyym b. İtr	8
Câbir b. Abdullâh.....	8
Şurayh b. el-Hâris b. Kays	9
Ebû İdrîs el-Havlânî.....	10
Abdurrahmân b. Ebî Leylâ.....	10
Yahyâ b. Ya'mer	10
Mersed b. Abdullâh.....	10
Zürara b. Evfâ el-Âmirî	10
Bilâl b. Ebi'd-Derdâ.....	11
Ebû Seleme b. Abdurrahmân	11
Ebû Bekir b. Abdurrahmân b. el-Hâris	11
İbrâhîm en-Nehaî	11
Hârîce b. Zeyd b. Sâbit el-Ensârî.....	12
Talhâ b. Abdullâh b. Avf	12
Yahyâ b. Vessâb el-Esedî	12
Ebû Bürde, İbn Ebû Mûsâ el-Eş'arî.....	12
Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî	12
Sâlim b. Abdullâh b. Ömer:	13

Süleymân b. Yesâr	13
Vehb b. Münebbih b. Kâmil	13
Hasan el-Basrî	14
Recâ b. Hayve el-Kindî eş-Şâmî	14
Atâ b. Ebî Rabâh	14
Abdullâh b. Büreyde el-Eslemî	15
Muhârib b. Dessâr es-Sedûsî	15
Kâsım b. Abdurrahmân	15
Ubâde b. Nesiyy el-Kindî	15
Hammâd b. Ebû Süleymân	15
Saîd b. el-Hâris el-Ensârî	16
Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr el-Ensârî	16
İyâs b. Muâviye el-Müzenî	16
Amr b. Dînâr	17
Zübeyr b. Adiy	17
Eş'as b. Sevvâr	17
Rabia', Ebû Osmân	17
Âsım b. Süleymân el-Ahvel	17
Abdullâh b. Şübrüme	17
İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdurrahmân	18
Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî	18
Zekerîyyâ b. Ebî Zaide	18
Haccâc b. Ertâh	18
el-Evza'î, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr	19
Ubâd b. Mansûr el-Basrî	19
Hüseyn b. Vâkîd	20
Muâviye b. Sâlih	20
Ebû Bekir b. Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Sebrah	20
İbrâhîm b. Tahmân	20
Saîd b. Abdülazîz	20
Yahyâ b. Eyyûb	20
Eyyûb b. Utbe	20
Süleymân b. Bilâl et-Teymî	21
Abdullâh b. Lehî'a	21
Kâsım b. Ma'n	21
Şerîk b. Abdullâh	21
Mâlik b. Enes	21
Mufaddal b. Fedâle el-Mısrî	22

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb.....	22
İbrâhîm b. Sa'd b. İbrâhîm.....	22
Yahyâ b. Hamza.....	23
İbn Ebû Zâide, Yahyâ b. Zekerîyyâ.....	23
Ali b. Mûshir el-Kuraşî.....	23
Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî.....	23
İbn Uleyye, İsmâîl b. İbrâhîm b. Muksim.....	23
Muhammed b. Harb el-Havlânî.....	24
Hafs b. Giyâs.....	24
Muâz b. Muâz.....	24
Sa'd b. Salt.....	24
Hişâm b. Yusuf.....	24
Hafs b. Abdurrahmân el-Belhî.....	24
Sa'd b. İbrâhîm b. Sa'd.....	25
Yahyâ b. ed-Durays.....	25
İshâk b. el-Furât b. el-Ca'd.....	25
Nadr b. Şümeyl el-Mervezî.....	25
el-Vakîdî.....	25
Hafs b. Abdullâh b. Râşid.....	26
Hasan b. Mûsâ Ebû Ali el-Eşyeb.....	26
Abdussamed b. Hassân el-Mervezî.....	26
Hüseyin b. Hafs.....	26
Abdullâh b. Abdülhakem.....	26
el-Ensârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Müsennâ.....	26
Muhammed b. Bekkâr b. Bilâl.....	27
Mûsâ b. Davûd ed-Dabî.....	27
Hâlid b. Haliy.....	27
İsâ b. Ebân.....	27
İbn Ebi'l-Esved, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed.....	27
Süleymân b. Harb.....	27
Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm el-Ezdî.....	27
Abdullâh b. Süvâr b. Abdullâh b. Kudâme.....	27
İbn Semâ'a.....	28
İbnu'r-Remâh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer.....	28
Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî.....	28
Ebû Sevr, İbrâhîm b. Hâlid.....	28
Ebû Mus'ab Ahmed b. Ebî Bekir.....	28
Yahyâ b. Eksem.....	28

el-Hatmî, Ebû Mûsâ İshâk b. Mûsâ	29
Dehim, Ebû Saîd Abdurrahmân.....	29
Süvâr b. Abdullâh b. Süvâr b. Abdullâh b. Kudâme	29
İsmâîl b. Ziyâd.....	29
Rifâ'î, Ebû Hişâm Muhammed b. Yezîd	29
Hâris b. Miskîn	29
İbrâhîm b. Muhammed b. Abdullâh el-Kuraşî et-Teymî	29
Ebû Muhammed b. Ömer ez-Zührî.....	29
Dârimî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Saîd b. Sahr	30
el-Muharrimî, Muhammed b. Abdullâh.....	30
Ahmed b. Hafs b. Abdullâh.....	30
Ahmed b. Büdeyl	30
el-Bahrânî.....	30
Ahmed b. Hafs	30
Muhammed b. İsmâîl b. Uleyye.....	30
Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel.....	30
Hammâd b. İshâk	31
Sehl b. Ammâr	31
Bekkâr b. Kuteybe	31
Ebû Yunus el-Cumahî.....	31
Yusuf b. Bahr et-Temîmî	31
İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim	31
Ahmed b. Alâ.....	32
Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk İbn Ebi'l-'Anbes.....	32
Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Bürtî.....	32
Ebû İshâk İsmâîl. b. İshâk b. İsmâîl.....	32
İsmâîl b. Muhammed b. Ebî Kesîr	32
Ali b. Muhammed b. Abdülmelik	32
Bişr b. el-Velîd.....	32
Abdullâh b. Ebi'l-Havârizmî.	33
Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Saîd el-Mervezî.....	33
Yusuf b. Yakûb el-Kâdî	33
Afiye b. Yezîd.....	33
2. Vâli Olan Muhaddisler	33
Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh	33
Utbe b. Ğazvan b. Câbir.....	33
Nu'man b. Amr b. Mukrin	34
Mikdâd b. Amr.....	34

Huzeyfe b. el-Yemân	34
Ammâr b. Yâsir.....	34
Sehl b. Hanîf	34
Osmân b. Hanîf.....	35
Umeyr b. Sa'd el-Ensâri el-Evsî	35
Ebû Mûsâ el-Eşârî.....	35
Amr b. el-Âs	35
Muğîra b. Şu'be	36
Osmân b. Ebû'l-Âs	36
Hakem b. Amr el-Ğifârî.....	37
Saîd b. Zeyd b. Amr.....	37
Ruveyfî' b. Sâbit.....	37
Sa'd b. Ebî Vakkâs	37
Ukbe b. Âmir el-Cühenî.....	38
Ebû Hüreyre, Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî.....	38
Cübeyr b. Mut'im	39
Kays b. Sa'd b. Ubâde b. Düleym	39
Abdullâh b. Sa'd b. Ebî Serh	40
Abdullâh b. Âmir	40
Ya'la b. Ümeyye b. Ebî Ubeyde.....	40
Muâviye b. Ebî Süfyân	40
Mesleme b. Mahled b. es-Sâmit.....	41
Mervân b. el-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye.....	41
Abdullâh b. Abbâs b. Abdülmuttalib.....	41
Herim b. Hayyân el-Abdî.....	42
Ömer b. Ubeydullâh.....	42
Ebû Saîd el- Mühellib	42
Yezîd b. Ebî Kebşe	42
Ömer b. Abdülazîz.....	42
Adiy b. Ertâh el-Fezârî.....	43
ed-Dahhâk b. Abdurrahmân.....	43
Ebân b. Osmân b. Affân.....	43
Abdülhamîd b. Abdurrahmân b. Zeyd b. el-Hattâb	43
Ebû Ukbe el-Cerrâh b. Abdullâ	44
Esed b. Abdullâh b. Yezîd	44
İsmâîl b. Ubeydullâh b. Ebi'l-Muhâcir	44
Amr b. Kays b. Sevr b. Mâzin	44
3. Muallim Olan Muhaddisler	44

Muâz b. Cebel	44
Abdullâh b. Mes'ûd	45
Imrân b. Husayn.....	46
Abdullâh b. el-Muğaffel	46
Abdurrahmân Ğanem.....	46
Ebû Amr eş-Şeybânî	47
Dahhâk b. Müzâhim.....	47
Nâfî', Ebû Abdullâh el-Kuraşî.....	47
İshâk b. Behlûl b. Hassan el-Enbârî.....	47
Ebû Dâvûd	47
Hüseyin b. Fadl, Ebû Ali el-Biclî el-Kûfî.....	48
4. İdarecilerin Çocuklarının Eğitimiyle Meşğûl Olan Muhaddisler	48
İsmâîl b. Ca'fer b. Ebî Kesîr	48
Ubeyde b. Humeyd b. Suheyb	48
Ebû Zükeyr, Yahyâ b. Muhammed b. Kays	48
Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd el-Kuraşî el-Emevî	48
5. İmam ve Müezzîn Olan Muhaddisler	49
Abdullâh b. İbn Ümmi Mektûm	49
Bilâl b. Rabâh	49
Ebû Mahzûra el-Cumahî	50
Ebû Meysere, Amr b. Şurahbîl el-Hemedânî el-Kûfî	50
Ebû Abdurrahmân es-Sülemî.....	50
Ebû Recâ el-Utâridî	50
Bilâl b. Sa'd b. Temîm.....	51
İbn-i Ebû Müleyke	51
Zebîd b. el-Hâris el-Kûfî.....	51
Süleymân b. Tarhân et-Teymî	51
Leys b. Ebî Süleym.....	51
Osmân b. el-Heysem.....	51
Rabî' b. Süleymân b. Abdülcebbar	51
İbrâhîm b. Hâlid b. Abîd el-Kuraşî.....	52
6. Diğer Alanlarda Devlet Memuru Olarak Görev Yapan Muhaddisler	52
Mu'aykîb b. Ebî Fâtîma ed-Devsî.....	52
Muhammed b. Mesleme b. Seleme b. Hâlid	52
Erkam b. Ebî'l-Erkam el-Mahzûmî	52
Büreyde b. el-Husayb b. Abdullâh.....	53
Abdullâh b. el-Erkam.....	53
Ahnef b. Kays	53

Humrân b. Ebân	54
Kabîsa b. Züeyb	54
Enes b. Mâlik	54
Ebû Osmân en-Nehdî	54
Tavûs b. Keysân, Ebû Abdurrahmân el-Fârisî	55
Şehr b. Havşeb el-Eş'arî	55
İsmâîl b. Ebî Hâkim el-Kuraşî	55
Husayf b. Abdurrahmân el-Cezerî	55
Ukayl b. Halid b. Ukayl	55
İsmâîl b. Ayyâş el-Hımsî	55
Eşheb b. Abdülazîz b. Davûd	56
Nadr b. Abdülcebbar	56
Nu'aym b. Hammâd b. Muâviye b. el-Hâris	56
Muhammed b. Âiz	56
Ebu'l-Hasan el-Hâris b. Abdullâh b. İsmâîl	56
B. Ticaret ile Meşgûl Olan Muhaddisler	57
Ebû Bekir es-Sıddîk	57
Ömer b. el-Hattâb	58
Hâtıp b. Ebî Beltea'	58
Abdurrahmân b. Avf	59
Abbâs b. Abdülmuttalib	59
Osmân b. Affân	60
Talhâ b. Ubeydullâh b. Osmân b. Amr	61
Hakîm b. Hizâm	62
Ubeydullâh b. Abbâs	63
Abdullâh b. Ca'fer b. Ebî Tâlib	63
Zazan Ebû Ömer el-Kindî	63
Saîd b. Müseyyib	64
el-Kâsım b. Muhaymirâh	64
Ebû Sâlih es-Semmân	65
Mûrık el-İclî	65
Meymûn b. Mihrân	65
Muhammed b. Sîrîn	66
Mûsâ b. Virdan	66
Abede b. Ebî Lübâbe	66
Habîb el-Acemî	67
Hasan b. el-Hur	67
Yunus b. Ubeyd	67

Davûd b. Ebî Hind	67
Muhammed b. Sükâh	68
Amr b. Kays el-Mülâî	68
A'meş, Süleymân b. Mihrân	68
Ziyâd b. Sa'd Ebû Abdurrahmân el-Horasânî	68
Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit	69
Abdullâh b. Avn	69
Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî	69
Hişâm ed-Destüvâî	70
Hamza b. Habîb	70
Süfyân es-Sevrî	70
Ebû Ca'fer er-Râzî	71
Hammâd b. Seleme	71
el-Leys b. Sa'd	71
Ebû Avâne el-Vâsîî	72
Ali b. Hâşim	72
Abdullâh b. el-Mübârek	72
Ebû Hâlid el-Ahmer	73
Ğunder, Muhammed b. Ca'fer	73
Yahyâ el-Kattan	73
Abdurrahmân b. Mehdî	74
Amr b. Muhammed el-Ankazî	74
Ebû Ahmed ez-Zübeyrî	74
İmam-ı Şâfi'î	74
Mervân b. Muhammed, İbn Hassân	75
Abdürrezzâk b. Hammâm es-San'ânî	75
Ebû Zeyd el-Herevî	75
Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled b. Müslim en-Nebîl	75
Mekkî, İbn İbrâhîm b. Beşîr	76
Hacîn b. el-Müsennâ el-Lü'lûî	76
Hasan b. er-Rabî' el-Bûrânî	76
Saîd b. er-Rabî' Ebû Yezîd el-Herevî	76
Ebû Hammâm ed-Dellâl	76
Yûsuf b. Adiy	76
Mûsâ b. İsmâîl et-Tebûzekî	77
Sa'düveyh, Saîd b. Süleymân	77
Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî	77
Yahyâ b. Bişr	77

İbrâhîm b. Hazma ez-Zübeyrî	77
Hârûn b. Abdullâh b. Mervân el-Hammâl	77
Ahmed b. el-Halîl	77
İbnü'l-Berkî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh.....	78
Yusuf b. Mûsâ el-Kattân.....	78
Ebû Hâtîm es-Sicistânî.....	78
Sâ'ika, Ebû Yahyâ Muhammed b. İbrâhîm	78
Ali b. Ma'bed b. Nuh.....	78
Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî	78
Ali b. Harb	78
Bahşel, Ebu'l-Hasan Eslem b. Sehl b. Selem er-Rezzâz el-Vâsitî	79
Mûsâ b. Hârûn b. Abdullâh.....	79
Abdülhamîd b. Abdurrahmân b. Ferve el-İclî.....	79
C. Dîvândan Kendisine Maaş Bağlanan Ya Da Yöneticiler Tarafından Maddî	
Olarak Desteklenen Muhaddisler.....	79
Zeyneb bnt. Cahş	79
Übey b. Ka'b b. Kays.....	79
Ebû Zer el-Ğifârî.....	80
Ebû Mes'ûd el-Bedrî.....	80
Hasan b. Ali	81
Üsâme b. Zeyd b. Hârîse.....	81
Akîl b. Ebî Tâlib el-Hâşimî.....	82
Âmir b. Abd-i Kays et-Temîmî el-Basrî.....	82
Âişe bnt. Ebû Bekir es-Sıddîk.....	82
Abdullâh b. Zübeyr	83
Abdullâh b. Ömer	83
Muhammed b. el-Hanefîyye	84
Ali b. Hüseyin.....	84
Ebû Kılâbe, Abdullâh b. Zeyd b. Amr	85
Ebû Abdullâh, İkrime b. Abdullâh el-Berberî	85
Muhammed b. Müslim Ez-Zührî	86
Yezîd b. Yezîd b. Câbir el-Ezdî.....	86
Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr.....	87
Muhammed b. Abdürrahmân b. Ebî Zi'b	87
Hayât b. Şurayh b. Safvân	87
Ebû Bekir b. Ayyâş.....	88
Ebû Muâviye, Muhammed b. Hâzîm.....	88
Affân, İbn Müslim b. Abdullâh	88

Ali b. Medîni.....	88
Nasr b. Ahmed b. Nasr el-Kindî	89
D. Ganîmet Yoluyla Geçimini Temin Eden Muhaddisler	89
Hâlid b. Velîd el-Kuraşî.....	89
Zübeyr b. el-Avvâm	89
Ebû Eyyûb el-Ensârî	90
Ebû Katâde el-Ensârî es-Sülemî	90
Şakîk b. Seleme.....	91
Hâşim b. Utbe	91
Ebû Ümâme el-Bâhilî	91
İsâ b. Yunus	92
Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Kuraşî.....	92
Hüseyin b. el-Velîd el-Kuraşî	92
Bakî b. Mahled.....	92
E. Ziraatla Meşgûl Olan Muhaddisler	93
Ebû Talhâ el-Ensârî	93
Huzeyme b. Sâbit.....	93
Ka'b b. Mâlik.....	93
Bilâl b. Hâris el-Müzenî.....	93
Râfi' b. Hadîc.....	94
Amr b. Şu'ayb b. Muhammed	94
Ali b. Abdullâh b. Abbâs b. Abdülmuttalib	94
İbrâhîm b. Ethem	94
Şu'ayb b. Ebî Hamza	95
Abdullâh b. Davûd el-Huraybî.....	95
F. Muhtelif Zanaatlar ile Geçinen Muhaddisler	95
Selmân-ı Fârisî.....	95
Habbâb b. Eret	96
Mâlik b. Dînâr.....	97
Ma'n b. İsâ b. Yahyâ b. Dînâr el-Kazzâz.....	97
Bîşr b. el-Hâris b. Abdurrahmân.....	97
Bundâr, Muhammed b. Beşşâr b. Osmân	97
Ebû Hafs en-Nîsâbûrî.....	98
el-Keccî, İbrâhîm b. Abdullâh b. Müslim.....	98
G. Hadis Rivâyetinden Ücret Alarak Geçimini Temin Eden Muhaddisler.....	98
Ebû Nu'aym, Fazl b. Dükeyn el-Mülâî.....	98
Hişâm b. Ammâr b. Nusayr b. Meysere	98
Bahşel, Ahmed b. Abdurrahmân.....	99

Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme.....	99
Ali b. Abdülazîz b. el-Merzibân b. Sâbûr el-Cevherî.....	99
Ebû Şu'ayb Abdullâh b. el-Hasan el-Harrânî.....	99
H. Hayvancılık ile Geçimini Temin Eden Muhaddisler	99
Alkame b. Kays b. Abdullâh.....	99
Ubeydullâh b. Ebî Bekrah.....	100
Ebû Recâ, Kuteybe b. Saîd es-Sekafî.....	100
Levîn, Ebû Ca'fer Muhammed b. Süleymân.....	100
I. Attâr Olan Muhaddisler	100
Ebu'd-Duhâ, Müslim b. Subeyh el-Kuraşî.....	101
Abdullâh b. Kesîr ed-Dârî.....	101
Sâbit b. Yezîd.....	101
J. Bunların Dışında Çeşitli Şekillerde Geçimini Temin Eden Muhaddisler	101
Üveys el-Karanî.....	101
Kürz b. Alkame b. Hilâl el-Huzaî.....	101
Semüre b. Cündüb.....	102
Safvân b. Muhriz.....	102
Ümmü'd-Derdâ.....	102
Alâ b. Ziyâd.....	102
Bekr b. Abdullâh el-Müzenî.....	103
Âişe bnt. Talhâ b. Ubeydullâh.....	103
Kâsım b. Abdurrahmân, el-Kâsım b. Ebu'l-Kâsım.....	103
Abdullâh b. Ebî Zekeriya el-Huzâî.....	103
Saîd el-Makberî.....	104
Atâ el-Horasânî.....	104
Şu'be b. el-Haccâc.....	104
Ebû Süleymân, Davûd et-Tâî.....	104
Feth b. Muhammed el-Mevsilî.....	105
Fudayl b. İyâz.....	105
Abdurrahmân b. el-Kâsım b. Hâlid el-Mısrî.....	105
Abdülvahhâb b. Abdülmecîd es-Sekafî.....	105
Vekî' İbnü'l-Cerrâh.....	106
Süfyân b. Uyeyne.....	106
Ali b. Âsım b. Suheyb.....	107
el-Haferî, Ebû Davûd Ömer b. Sa'd el-Kûfî.....	107
Haccâc b. Minhâl.....	107
Yahyâ b. Ma'în.....	107
Ahmed b. Hanbel.....	107

Abdullâh b. Münîr.....	109
Buhârî, Muhammed b. İsmâîl	109
Ebû Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî.....	110
Abdurrahmân b. Yusuf b. Saîd b. Hirâş el-Mervezî	110
İbrâhîm el-Harbî	111

İKİNCİ BÖLÜM

MUHADDİSLERİN MESLEKLERİNİN VE GEÇİM

KAYNAKLARININ GRAFİKSEL DAĞILIMLARI VE

ANALİZLERİ

A. Birinci Asırda Muhaddisler Tarafından Tercih Edilen Mesleklerin ve Geçim	
Kaynaklarının Grafikselsel Dağılımı.....	113
B. İkinci Asırda Muhaddisler Tarafından Tercih Edilen Mesleklerin ve Geçim	
Kaynaklarının Grafikselsel Dağılımı.....	114
C. Üçüncü Asırda Muhaddisler Tarafından Tercih Edilen Mesleklerin ve Geçim	
Kaynaklarının Grafikselsel Dağılımı.....	115
D. Mesleklerin ve Geçim Kaynaklarının Üç Asra Göre Analizi.....	116
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	123

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
DİA	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
hz.	: Hazreti
thk.	: Tahkik
s.	: sayfa
s.a.s.	: Sallâhu Aleyhi ve Selem
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
y.y.	: Yer yok

GİRİŞ

A. KONUNUN KAPSAMI

İslam dininin en önemli iki temel kaynağından biri olan Hz. Peygamber'in hadisleri, asr-ı saâdetten itibaren yazılı ve sözlü rivâyetler hâlinde nesilden nesile intikal etmiş ve böylece bu eşsiz hazine günümüze kadar ulaşmıştır. Hadislerin neşri açısından daha çok sahâbelerin faal olduğu hicrî birinci asrın hemen arkasından, tedvîn ve kısmî bir tasnif faaliyetine sahne olan ikinci asır, son olarak da tasnif hareketinin zirveye ulaştığı üçüncü asır, bir zincirin birbirini tamamlayan halkaları mesabesindedir.

Bununla birlikte zincirin halkalarını oluşturan ve hadislerin günümüze intikalinde önemli rol oynayan râvîler hakkında daha ilk dönemden itibaren ciddi tetkikler yapılmıştır. Bilindiği gibi hadis ilminin iki ana kısmından biri de *Sened*'dir. "Biri diğerinden almak ve nakletmek şartıyla hadisi rivayet eden kişilerin -Resûlullah'a kadar- sıralandığı kısım" anlamına gelen *Sened*, İslam âlimleri tarafından başta hadis olmak üzere nakle dayanan ilimlerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Muhaddisler, rivayet ettikleri hadisleri kendi zamanlarındaki en meşhur ve en güvenilen râvîlerinden almışlar, bir hadisin çeşitli isnatlarından en sahih olanını seçmeye çalışmışlardır. Hadislerin tedvîn ve tasnif edildiği özellikle I. yüzyılın ikinci yarısı ile II. yüzyıl ve en geç III. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan devrede isnada son derece önem verilmiştir. Bütün isnadların değerlendirildiği, en güvenilir râvîlerin rivayetlerinden oluşan hadis eserlerinin meydana getirildiği III. yüzyıl ise "hadisin altın çağı" olarak kabul edilmiştir. Hadis alanı, isnadın başlaması ve isnad tetkiki için birinci kaynak teşkil etmesi bakımından önemli olmakla beraber ilk dönemde diğer birçok alanda da sened kullanılmıştır¹.

Daha ilk dönemden itibaren sened üzerinde yapılan bu çalışmalar, hadisin asıl kısmını oluşturan *Metin*'in doğru nakledilmesi açısından son derece önemli

¹ Raşit Küçük, "İsnad", *DİA*, VII, 223

görülmüştür. Bunun için râvîlerin, hadis alanındaki ehliyetleri, yaşayış biçimleri, kısaca hâl tercemeleri tetkik edilmiş ve kayda alınmıştır. Fakat bu yapılırken genellikle mevcut rivâyetler değerlendirildiğinden ve bunlar her hangi bir tasnife tabi tutulmadan yazıldığından, muhaddislerin meslekleri ve geçim kaynakları hakkındaki bilgiler hâl tercemelerinde satır aralarına sıkıştırılmış olarak bulunmaktadır. Hâlbuki, bütün arzu ve istekleri İslam’a hizmet olan ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerini elde ederek yeni nesillere aktarma çabasında bulunan muhaddislerin bu son derece önemli vazifeyi Allah rızası için îfâ ederken, vakitlerinin önemli bir kısmını ilim uğruna harcadıkları ve bundan dolayı belirli bir işte çalışmadıkları için çoğu zaman geçim sıkıntısı çektikleri hattâ karın tokluğuna ilim tahsil ettikleri bir gerçektir. Bununla birlikte özellikle ilk üç asırda hadis uğruna yapılan yolculuklar çok önemliydi. Zira o günün şartlarında bir kimsenin bir medresede okuyan ve birkaç müderristen ilim tahsil edip icâzet alan âlim gibi, kısa bir müddet içerisinde “muhaddis” olması mümkün değildi. Muhaddis olabilmenin şartları çok değişikti ve o ölçüde de meşakkatli idi.¹ Bu kadar zorluğun içerisinde hadislerle meşgul olan bu kişiler, hayatlarını idame ettirebilmek için geçimlerini acaba ne şekilde temin ediyorlardı?

Bu noktadan hareketle biz bu tezimizde, hadislerin günümüze intikalinde önemli bir role sahip olan muhaddislerin ilim tahsili sırasında karşılaştıkları zorlukları, mesleklerinin günlük hayatlarına olan etkilerini tespit etmeyi ve o dönemin ilim dünyasına bir nebze ışık tutmayı amaçlamaktayız.

Bir tezin normal hacmini gereğinden fazla zorlamamak gayesiyle biyografik malumatı asgarî dereceye indirmenin yanında, sayı itibariyle binlerin üstüne çıkan muhaddisler arasından, sadece meslekleri ya da geçimleri hakkında bilgisi bulunan şahsiyetler ele alınmıştır. Bundan dolayı, geçimleri hakkında bilgi olmadığı için, meşhur olmasına rağmen bazı muhaddislere yer verilememiştir. Yine konunun kapsamı açısından muhaddislerin güvenilirlik durumları tetkik edilmemiş; fakat muhaddis vasfına haiz olamayacak durumda olan kişilere ise hiç değinilmemiştir.

Tezimizde hicrî ilk üç asırda yaşayan muhaddisleri temel almamızın en önemli sebebi ise, hadisin günümüze intikal aşamaları olarak da bilinen hıfz, kitabet, tedvîn ve

¹ Ali Yardım, *Hadis I-II*, s. 151-163

tasnif dönemlerinin büyük ölçüde bu ilk üç asırda tamamlanmış ve hakkında bilgi bulunabilen râvîlerin önemli bir bölümünün bu zaman diliminde olmasındandır.

B. İZLENEN YÖNTEM

Konunun işlenmesinde genel olarak dokümantasyon metodu kullanılmış olup, ileride hakkında kısaca bilgi verilecek olan ve söz konusu dönemlerden bahseden kaynaklar incelenmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında sahabeden başlayarak üçüncü asrın sonuna kadar toplam 393 muhaddis, konunun ortaya çıkarılması açısından incelenmeye değer bulunmuştur. Bu inceleme sonucu muhaddisler on farklı meslek grubuna göre ayrılmış ve her gruba ait muhaddisler vefat tarihlerine göre sıralanmıştır. Vefat tarihleri hiç tespit edilemeyen muhaddisler, ait oldukları meslek grubunun sonuna eklenmişlerdir. Ayrıca Muhaddisler tarafından tercih edilen meslekler alfabetik olarak değil de, en çok tercih edilmelerine göre sıralanmış, en sonuna da “Bunlar Dışında Çeşitli Şekillerde Geçimini Temin Eden Muhaddisler” eklenmiştir.

Çalışmamız, Giriş, İki Bölüm ve Sonuçtan meydana gelmektedir.

Girişte, konunun hadis ilmi açısından önemi, kapsamı, kaynakları ve çalışmada izlenen yöntem söz konusu edilmiştir.

Birinci Bölümde ise; on ana başlık altında tezimizin ana gövdesini oluşturan hicrî ilk üç asırdaki muhaddislerin meslekleri ve geçim kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölümde ise; daha bilimsel ve kesin sonuçlara ulaşabilmek için teknolojik imkânlardan faydalanarak muhaddislerin mesleklerinin ve geçim kaynaklarının üç asra göre ayrı ayrı grafikleri çıkarılmış ve bunların analizleri ve yorumu yapılmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi bulunmaktadır.

Tezin yazımında, genel olarak anlaşılabilir, sade bir dil kullanımına dikkat edilmiştir. Ancak, muhaddislerin isimleri yazılırken isimlerin kökeni Arapça olduğu için yazım Latin harfleriyle olsa bile bazı isimlerin doğru okunmasına yardımcı olması için harflerin önüne ya da ardına (‘) işareti eklenmiştir.

Arapça ibare ve isimlerdeki kısaltma ve uzatmalar gösterilmiş, şahısların başındaki harf-i ta'rifler (el takısı) kullanım alışkanlığına göre çoğu zaman terk edilmiştir. Muhaddislerle alakalı bilgi verilirken onların hangi dönemlerde yaşadıklarının bilinmesi için isimleriyle birlikte vefat tarihleri de (hicrî/milâdî) şeklinde gösterilmiştir. Muhaddislerin vefat tarihleri, kaynak olarak belirttiğimiz birçok tabakat kitabında zikredildiğinden, onlar için tezde ayrıca dipnot verilmemiştir.

Dipnotlar kaynak gösterilirken, kitap adları okuyucuya kolaylık olsun diye her geçtiği yerde tanınmaya müsait şekilde kısaltılarak verilmiştir. Bibliyografyadaki yazar isimlerinin sıralamasında, harf-i tarif dikkate alınmamıştır.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızda yararlandığımız kaynakların başında muhaddislerin biyografilerinden bahseden tarih, tabakât ve ricâl kitapları gelmektedir.

Bu konuda, günümüze ulaşmış en eski sayılabilecek tabakat kitaplarından birisi İbn Sa'd'ın (v. 230/844) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sıdır. Üçüncü asırda kaleme alınmış önemli eserlerden birisi olan *et-Tabakât*, sahâbe, tabiûn ve yazarın kendi devrinde yaşayan muhaddis, tarihçi ve ensâb âlimlerinden olan toplam 4300 kadar şahsın biyografisini ihtivâ etmektedir.

Faydalandığımız bir diğer kaynak da Buhârî'nin (v. 256/870) *et-Târihu'l-kebir* adlı eseridir. Bu eser, sahâbe, tabiûn ve sonrakileri alfabetik olarak tanıtmak üzere kaleme alınmıştır. Eserde 10522 şahsın hâl tercemesi verilmektedir.

Ayrıca Ebu Nuaym (v. 430/1038) tarafından kaleme alınmış bulunan *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* adlı eser de sınırlı olarak istifade ettiğimiz tabakat kitaplarından birisidir. Bu eserde 800 kadar zâhid, âbid ve sofî tanıtılmaktadır.

Tezimizi hazırlarken en çok istifade ettiğimiz kaynak ise Zehebî'nin (v. 748/1347) "*Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*" adlı eseridir. Çalışmamızın temelini oluşturan bu eserde, yaklaşık yedi yüz yıllık bir zaman kesiminde Endülüs'ten Uzak Doğu'ya kadar uzanan İslam ülkelerinde yaşamış, mesleklerinde pek meşhur olan toplam 5925 halife, melik, emir, sultan, vezir, nakîb, kâdî, kârî', muhaddis, fakîh, edîb, lügatçı, nahivci, şair,

mütekellim ve felsefecinin tanıtım ve tenkidini ihtiva etmektedir. Ancak *Siyer*'de tanıtılan zevatın çok büyük bir kısmı (yaklaşık % 80) hadisçidir. Bizler bu çalışmamızda, *Siyer*'in sadece ilk üç asrı ihtiva eden yaklaşık on üç cildini tamamen okuyarak tezimizle alakalı olan muhaddislerin isimlerini tespit ettik.

Çalışmamızda yararlandığımız bir diğer önemli kaynak el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) tarafından kaleme alınan *Târîhu Bağdad* adlı eserdir. Hatîb bu eserinde, kuruluşundan kendi dönemine kadar Bağdat'ta yaşamış, yetişmiş ve oraya yerleşmiş veya uğramış 7831 kişinin hâl tercemesini söz konusu etmiştir. İbn Asâkir (v. 517/1176) tarafından, Hatîb'in *Bağdâd Tarihi* örnek alınarak yazılmış olan *Târîhu Medîneti Dimaşk* adlı eserden de büyük ölçüde istifade etmiş bulunmaktayız.

Bir diğer eser İbn Hacer (v. 852/1448) tarafından sahâbe biyografisi olarak kaleme alınan *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* adlı eserdir. *El-İsâbe*'de isim ve künye olarak toplam 11027 sahâbînin biyografisi yer almaktadır. Yine İbn Hacer'in, el-Mizzî'nin *Tehzîbu'l-kemâl* adlı eserini ihtisar ederek meydana getirdiği *Tehzîbu't-Tehzîb* adlı eserden de istifade ettik. Bu eser yaklaşık 12415 râvînin hâl tercemesi ihtiva etmektedir.

Bunlarla birlikte İbn Hibbân'nın *es-Sikât*'ını, Zehebî'nin *Tezkiratü'l-huffâz*'ını, Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-huffazı*'nı, İclî'nin *Ma'rifetü's-sikât*'ını, İbn Ebû Hâtim'in, *el-Cerh*'ini ve bunun gibi bir çok klasik hadis tabakatı eserlerini tarama fırsatı bulduk.¹

Araştırmamızda tabakât kitapları yanında tezimize yön verebilecek klasik ve modern kitaplardan da istifade edilmiştir. Bunlar arasında; Kettânî'nin *et-Terâtîbu'l-İdâriyye* adlı çalışması, el-Umerî'nin *el-Hıraf ve's-sinâ'ât* ve S. Kemal Sandıkçı'nın *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis* adlı eserlerini sayabiliriz.

¹ Zikredilen kaynaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 274

BİRİNCİ BÖLÜM
MUHADDİSLERİN MESLEKLERİ VE GEÇİM
KAYNAKLARI

A. Devlet Memuru Olarak Görev Yapan Muhaddisler

1. Kâdî ve Müftî Olan Muhaddisler¹

Ebu'd-Derdâ: (v. 32/653) Künyesiyle meşhur olup adının Âmir, lakabının Uveymir olduğu rivâyet edilir. Ebu'd-Derdâ önceleri ticaretle meşgul olduğunu, İslamiyet'i kabul ettikten sonra ticaretle ibadeti bir arada yürütemeyeceğini anlayınca ibadeti seçtiğini anlatır. Ebü'd-Derdâ, Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin son zamanlarında başlayan Yermük Seferi'nde ordu kadısı olarak bulundu ve bu görev İslam tarihinde ilk defa onunla başlamış oldu².

Bedir Gazvesi'ne katılmadığı hâlde Hz. Ömer onu Bedrî kabul ederek kendisine 400 dirhem maaş bağladı³. Ayrıca Hz. Ömer tarafından Hıms'a muallim olarak gönderilen Ebu'd-Derdâ⁴, Daha sonra Şâm'a kâdî olarak görevlendirdi⁵. Hz. Osmân döneminde Şâm'da kâdî iken vefât etti⁶.

Zeyd b. Sâbit: (v. 45/666) Babası hicretten önce Buâs Savaşı'nda öldüğü için yetim olarak yetişti. Hz. Peygamber'in vahiy kâtibiydi⁷. Hz. Ömer, Medîne dışına çıktığında onu Medîne'ye vekîl tayin ederdi. Ayrıca onu kâdî olarak tayin etmiş ve fetvâ vermesi için Medîne'de yanında kalmasını sağlamıştı. Kendisine Hz. Ömer bu görevinden dolayı bir de maaş bağlamıştı⁸.

¹ Arapça'da **kazâ** (kadâ) kökünden ism-i fâil olan kâdî, terim olarak; insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder. Kadıların tayin, terfî ve azilleriyle yetkili kimseye "kâdîlkudât" veya "kâdîlcemâa" adı verilir. Sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak cevap veren, ortaya hüküm koyan fakîhe de **Müftî** adı verilir. (Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, XXIV, 66). Başta Hülefa-i Râşidîn döneminde olmak üzere diğer halîfeler döneminde de kadılara maaş bağlanırdı. Buna karşın bazı kadılar, gelirlerini farklı bir meslekle temin ederler ve kendilerine kadılık için tahsîs edilen maaşı almazlardı (Zehebî, *Siyer*, IV, 68).

² İbn Asâkir, *Târîh*, XXXXVII, 138; Abdullah Aydın, "Ebü'd-Derdâ", *DİA*, X, 310

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 472

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXXVII, 137

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXXVII, 102

⁶ Zehebî, *Siyer*, II, 337

⁷ Zehebî, *Tezkira*, I, 30

⁸ Zehebî, *Tezkira*, I, 31 - 32

Fedale b. Ubeyd: (v. 53/673) Hz. Peygamber'le Uhud, Hayber, Handek gibi birçok savaşa katıldı¹. Ebu'd-Derdâ'dan sonra Şâm'a kâdî oldu². Daha sonra Mısır'ın fethine de katıldı ve Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde oraya kâdî oldu³.

Ebû Esved, Zâlim b. Amr: (v. 69/689) Hz. Ali döneminde Basra kadılığı yaptı. Muhaddisliği yanında çok iyi bir gramerciydi. Bu yüzden devlet tarafından gramer kurallarını koymasına için de görevlendirildi⁴.

Seleme b. el-Ekva': (v. 74/694) Hz. Peygamberle birlikte birçok savaşa katılan Seleme⁵ aynı zamanda Rasûl-i Ekrem'in korumalığını da yapıyordu⁶. Medîne'de fetvâ makamını icrâ eden muhaddislerdendi⁷. Hz. Osmân vefât ettikten sonra Rebeze'ye taşındı ve son zamanlarına kadar orada yaşadı⁸.

Süleym b. Itr: (v. 75/695) Çok ibâdet etmesiyle bilinen Süleym, Mısır fethine katıldı ve Muâviye döneminde Mısır kadısı oldu⁹.

Câbir b. Abdullâh: (v. 78/698) En çok hadîs rivâyet eden sahâbîlerden biridir. Uhud Gazvesi'nde babası şehîd oluncaya kadar hiçbir savaşa katılamadı¹⁰. Fakat bundan sonra da hiçbir gazveyi kaçırmadı¹¹. Muhtemelen bu gazvelerden elde ettiği ganîmetler onun geçimine katkı sağladı. Çünkü ilk zamanlarda maddî olarak çok sıkıntı çekti. Uhud savaşında babasının vefâtı dolayısıyla sadece yetim kardeşlerine bakmaya değil; aynı zamanda babasından kalan borçları da ödemeye mecbur kaldı. Çoğu Yahûdî olan alacaklılar, hurmaların toplanma zamanı gelince Câbir'den alacaklarını istediler. O da hurma bahçesinden başka gelirleri olmadığını ve o yılki mahsulün borcunu

¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 188

² İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 330

³ Zehebî, *Siyer*, III, 114

⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 81 - 84

⁵ Zehebî, *Siyer*, III, 326

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XXII, 102

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XXII, 103

⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XXII, 104

⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 262

¹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XI, 219

¹¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, IV, 449

karşılamaya yetmeyeceğini Hz. Peygamber'e arz etti. Rasûl-i Ekrem toplanan hurmaları birkaç öbek hâlinde yığdırdı. Sonra da bunlardan en büyük öbeğin yanına oturarak ölçeği eline aldı ve herkese alacağı nisbetinde hurma vermeye başladı. Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak Hz. Câbir'in bütün borçları ödendikten sonra da hurmaların eksilmediği görüldü¹.

Yine bir yolculuk sırasında Hz. Peygamber, maddî sıkıntı içinde olduğunu bildirdiği Câbir'den devesini kendisine satmasını istedi. Uzun bir pazarlıktan sonra ve Medîne'ye varınca teslim etmek şartıyla deveyi satın aldı. Yolculuk dönüşü Câbir deveyi teslim etmek üzere götürünce, Resûlullâh ona olan borcunu ödedi ve deveyi de kendisine hediye etti. Bu olay "Leyletü'l-Ba'îr" (deve gecesi) diye anılır².

Hadîs ilmine son derece düşkün olduğundan, hadîsleri râvilerin kendisinden dinlemek için birçok şehre gitti³. Aynı zamanda Medîne müftüsü de olan Câbir b. Abdullâh⁴, maddî olarak devlet yöneticileri tarafından desteklenirdi⁵.

Şurayh b. el-Hâris b. Kays: (v. 78/698) Hz. Ömer döneminde Kûfe kadısı oldu⁶. Bu görevini 60 yıl sürdürdü⁷. Hz. Ömer, kadılık için ona 100 dirhem maaş bağladı⁸. Hz. Ali ise ona 500 dirhem gönderdi. Muhtemelen bu onun maaşıydı⁹. Kendisine ait bir evi vardı. Vefâtından bir yıl önce (herhalde yaşlı olduğundan dolayı) kadılıktan istifa etti. Çünkü vefât ettiğinde yaklaşık 110 yaşındaydı¹⁰.

¹ Buhârî, Vesâyâ, 36, Meğâzî, 18

² İbn Asâkir, *Târîh*, XI, 224 - 225

³ Zehebî, *Siyer*, III, 191

⁴ Zehebî, *Tezkira*, I, 43

⁵ Zehebî, *Siyer*, III, 193

⁶ Zehebî, *Tezkira*, I, 59

⁷ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 27

⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 102

⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 104

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, IV, 105 - 106

Ebû İdrîs el-Havlânî: (v. 80/700) Hicretin 8. yılı sonralarında doğdu. Dimaşk'ın fethinden sonra oraya yerleşen yüzlerce sahâbîden birçoğu ile görüşerek onlardan feyiz aldı¹.

Şâm'ın en büyük âlim ve hatîplerinden olan Ebû idrîs², Muâviye'nin Şâm kadısı sahâbî Fedâle b. Ubeyd vefât ettikten sonra onun yerine kâdî olarak tayin edildi ve bu görevi Yezîd ve Abdûlmelik b. Mervân devirlerinde de devam ettirdi. Abdûlmelik döneminde vâizlik görevinde de bulundu; fakat bir müddet sonra bu görevinden alındığı için sadece kadılık yapmıştır³.

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ: (v. 82/702) Kûfeli muhaddislerdendi. Yüz yirmiye yakın sahâbeyle görüşme imkânı bulan İbn Ebî Leylâ⁴, Haccâc döneminde kâdî oldu; fakat daha sonra Hz. Ali'yi sevdiği ve ona lanet okumadığı için görevinden azledildi⁵.

Yahyâ b. Ya'mer: (v. 89/708) Muhaddisliğinin yanında lugat ilmine de vâkıftı. Kur'ân-ı Kerîm'in noktalanmasına öncülük ettiği rivâyet edilir⁶. Aslen Basralı olan Yahyâ b. Ya'mer, sonradan Horasân'a geldi ve Kuteybe b. Müslim tarafından Merv kadılığına atandı⁷.

Mersed b. Abdullâh: (v. 90/709) Mısır müftüsüydü. Mısır vâlisi Abdülazîz b. Mervân, fetvâ için onu sık sık yanına çağırırdı⁸.

Zürara b. Evfâ el-Âmirî: (v. 93/712) Basra kadılığı yapan İbn Evfâ namaz kılarken vefât etti⁹.

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVI, 137

² el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 90

³ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVI, 165

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 375

⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 267

⁶ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 38

⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 368; İbn Hacer, *Tezhîb*, VI, 188

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 358

⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 266

Bilâl b. Ebi'd-Derdâ: (v. 93/712) Şâm emîriydi. Yezîd döneminde, Nu'man b. Beşîr'den sonra kâdî oldu. Fakat daha sonra Abdülmelik tarafından azledildi¹.

Ebû Seleme b. Abdurrahmân: (v. 94/713) Hz. Ebû Bekir'in kızı Ümmü Gülsüm'ün onun süt annesi olması bakımından Hz. Âişe onun teyzesiydi. Bu sebeple Hz. Âişe'nin ilminden kolayca faydalanma imkânı buldu. Medîne'nin büyük âlimlerindendi. Devlet adamları tarafından takdîr edilirdi. Çok mütevâzı bir yaşantısı vardı. Kızını az bir mehir karşılığında evlendirdi. Medîne vâlisi Saîd b. el-Âs tarafından 48-54 yılları arasında kâdî olarak görevlendirildi².

Ebû Bekir b. Abdurrahmân b. el-Hâris: (v. 94/713) Benî Mahzûm'un ileri gelenlerinden ve Medîne'de fetvâ veren yedi fakihten biriydi³. Ayrıca Medîne vâlisi Ömer b. Abdülazîz'in son derece takdîr ettiği ve muhtemelen kendisine sık sık danıştığı kişilerden biriydi⁴.

Her gün oruç tuttuğu ve çok namaz kıldığı için kendisine “Kureyş'in râhibi (zâhidi)” lakabı takılan Ebû Bekir'in⁵; ilmiyle amel eden, fîrâset sâhibi ve cömert bir kimse olduğu kaydedilmektedir⁶. Sultanlarla sık sık görüşen âlimlerin, onlara ilimleriyle faydalı olacakları inancında olan Ebû Bekir'in devrindeki devlet adamlarıyla yakınlık kurduğu bilinmektedir⁷. Halîfe Abdülmelik b. Mervân kendisine çok saygı gösterip ikrâmıda bulunmuş, oğulları Velîd ve Süleymân'a da aynı şekilde davranmalarını vasiyet etmiştir⁸.

İbrâhîm en-Nehaî: (v. 96/715) Küçüklüğünde Hz. Âişe'nin yanına sık sık gider gelirdi⁹. Kûfe müftüsü olan ve ibâdete düşkünlüğü ile bilinen en-Nehaî, gün aşırı oruç

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, X, 525 - 526

² Zehebî, *Siyer*, IV, 288, 291

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 416

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, LXVI, 37

⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 560

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, LXVI, 33; Zehebî, *Siyer*, IV, 418

⁷ M. Özgü Aras, “Ebû Bekir b. Abdurrahman”, *DİA*, X, 109

⁸ el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, III, 1254; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 208

⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 524 - 525

tutardı. Devlet başkanlarına gider ve onların hediyelerini kabul ederdi. Hulvan'a gittiği bir sırada Ebû Vehv ona elbiseler giydirdi ve 1000 dirhem verdi. O da bunları kabul etti¹.

Hârice b. Zeyd b. Sâbit el-Ensârî: (v. 99/718) Medîne'nin meşhur âlimlerinden² ve fetvâ verenlerindendi³.

Talhâ b. Abdullâh b. Avf: (v. 99/718) Cömertliğiyle bilinen Talhâ b. Abdullâh, Yezîd döneminin Medîne kadısıydı. Aynı zamanda devlete ait vesîkaları da o yazardı⁴.

Yahyâ b. Vessâb el-Esedî: (v. 103/722) Aslen Kâsânlı idi. Âilesinin büyük servetine iltifat etmeyip ilim tahsîli için babasından izin aldı ve Kûfe'ye yerleşti. Oradaki âlimlerden istifade etti. Muhaddisliğinin yanında büyük bir kârî olan Yahyâ, camide Kur'ân okuduğu zaman herkes büyük bir sükûnetle onu dinlerdi⁵. Aynı zamanda Kûfe kadısı olarak görev yaptı⁶.

Ebû Bürde, İbn Ebû Mûsâ el-Eş'arî: (v. 104/723) Kûfe'nin hem kadısı idi hem de âlim ve fakihlerindendi⁷. Babasının Basra ve Kûfe, kendisinin Kûfe, oğlu Bilâl'in de her iki şehrin kadılığında bulunması sebebiyle kendileri hakkında "bir dizide üç kadı" sözü meşhur olmuştur⁸.

Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî: (v. 105/724) Aslen Yemenli olan eş-Şa'bî⁹, Hemedân'a sonradan göçtü; fakat bir ara Muhtâr'ın korkusundan Medîne'ye kaçtı ve orada 8 ay kalmak zorunda kaldı¹⁰. İlme düşkünlüğü ile bilinen eş-Şa'bî, hadîs tahsîli

¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 521 - 523

² İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 211

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 11

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 408

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 28; Zehebî, *Siyer*, IV, 379 - 380

⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 520

⁷ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 43

⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVI, 47

⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 294

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, IV, 297

için birçok ilim merkezini dolaştı¹. Devlet yöneticileri tarafından saygı görmüş ve bu sayede çeşitli görevlere getirilmiştir. Halife Abdülmelik b. Mervân, onu Rum kralına elçi olarak gönderdi². İbn Şubrume'de onu kâdî olarak görevlendirdi³.

Sâlim b. Abdullâh b. Ömer: (v. 106/725) Hz. Ömer'in oğlu olan Sâlim, muhaddisliğinin yanında derin bir fıkıh bilgisine sahipti⁴. Aynı zamanda kendisiyle istişâre edilen⁵ ve iftâ görevini icrâ eden kişilerden biriydi⁶. Bununla birlikte zaman zaman ticâret yaparak⁷ ya da el emeği gerektiren şeylerle meşgûl olarak geçimini temin ederdi⁸. Ayrıca bir de ineği vardı. Onun sütünden faydalanırdı⁹. Mütevâzı ve sade bir hayatı her zaman tercih ederdi¹⁰. Eskiden beri bindiği çelimsiz bir eşekle çarşıya pazara giderdi. Çocukları, babalarının bu eşekle insanların arasına çıkmasını engellemek için eşeğin kuyruğunu kestiler. Fakat o yine binmeğe devam etti. Bu sefer kulağını kestiler, yine binmeye devam etti. En sonunda diğer kulağını kestiler, o yine tevazu da bulunarak binmeye devam etti. Gözü tok, kanâatkâr biriydi. Dünyalık olarak hiç kimseden bir şey istemezdi¹¹.

Süleymân b. Yesâr: (v. 107/726) Medîne'nin en büyük âlimi ve müftîsi idi¹². Ayrıca Ömer b. Abdülazîz Medîne vâlisi iken Süleymân b. Yesâr'ı Medîne çarşısının genel sorumlusu olarak görevlendirdi¹³.

Vehb b. Münebbih b. Kâmil: (v. 110/729) Aslen Horasân'ın Herat şehrinden olan Vehb b. Münebbih¹, Yemen'de yaşadı ve San'â'ya kâdî oldu².

¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 300

² Zehebî, *Siyer*, IV, 304

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 312

⁴ el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, III, 1123

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, X, 150

⁶ Zehebî, *Siyer*, IV, 457

⁷ Zehebî, *Tezkira*, I, 89

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, X, 148

⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 459 - 460

¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, I, 88

¹¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 464 - 466

¹² Zehebî, *Siyer*, IV, 444

¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 174

Hasan el-Basrî: (v. 110/729) Medîne’de yetişen Hasan el-Basrî, ibâdete son derece düşkün, ilmiyle amel eden, kahramanlığıyla bilinen ve gazvelere sık sık katılan biriydi. Bir ara Horasân emîri er-Rabî’ b. Ziyâd’a kâtiplik yaptı³. Ömer b. Abdülazîz döneminde Basra’ya kâdî olarak tayin edildi⁴.

Kaynakların verdiği bilgiye göre Hasan el-Basrî dünyaya ve dünya malına değer vermez, elinde bulunan şeyi ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı⁵. Zamanını eviyle mescid arasında geçirir, mescidde ve evinde dînî sohbetler yaparak halkı irşâd ederdi⁶.

Recâ b. Hayve el-Kindî eş-Şâmî: (v. 112/731) Filistin ve Ürdün’de ikâmet eden Recâ, Şâm’ın zâhid ve fakihlerindendi⁷. Kaynakların verdiği bilgiye göre önceleri kâdî iken daha sonra Kûfe’ye göçmüştür⁸. Emevî halifeleri tarafından büyük bir saygı ile karşılanırdı⁹. Ayrıca Yezîd b. Abdülmelik tarafından kendisine aylık 30 dînâr maaş bağlanmıştı. Yezîd vefât edip yerine oğlu Hişâm geçince onun maaşını kesti. Bunun üzerine Hişâm rüyasında babasının kendisini azarladığını görünce kestiği maaşı tekrar devam ettirdi¹⁰.

Atâ b. Ebî Rabâh: (v. 114/733) Zamanının Mekke müftüsü idi¹¹. Çok küçük yaşlarda Mekke’ye geldi ve orada birçok sahâbeyle görüşerek onlardan istifade etti¹².

Hicâz fıkıh mektebinin teşekkülünde önemli bir yeri olan Atâ b. Ebî Rabâh, İbn Abbâs gibi büyük bir sahâbî tarafından “Ey Mekke halkı! Atâ gibi biri aranızdayken niçin benim etrafımda toplanıyorsunuz?” sözleriyle övüldü¹.

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, LXIII, 373

² İbn Asâkir, *Târîh*, LXIII, 376

³ Zehebî, *Tezkira*, I, 71

⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 581 - 582

⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 582 - 585

⁶ Zehebî, *Siyer*, IV, 579

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 237

⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XVIII, 101

⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 118; Zehebî, *Siyer*, IV, 560

¹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XVIII, 109

¹¹ Zehebî, *Tezkira*, I, 98

¹² Zehebî, *Siyer*, V, 78

Çok fakir bir hayâtı vardı. Üzerinde beş dirhemlik elbisesi olmazdı². Yirmi yıl mescidde yatıp kalktı. İnsanların verdikleri ve sultanların hediye ettikleri ile geçimini temin ederdi³.

Abdullâh b. Büreyde el-Eslemî: (v. 115/734) İkiz kardeşi Süleymân'ın vefâtından sonra Merv'de kadılık yaptı⁴ ve bu görevini 24 yıl devam ettirdi. Geçimini de bu görevinden dolayı aldığı maaşla temin ediyordu⁵.

Muhârib b. Dessâr es-Sedûsî: (v. 116/735) Kûfe kadısıydı⁶.

Kâsım b. Abdurrahmân: (v. 116/735) Abdullâh b. Mes'ûd'un torunudur. Kûfe kadılığı yaptı; fakat kadılık için ücret almadı. Maddî durumu iyiydi⁷.

Ubâde b. Nesiy el-Kindî: (v. 118/737) Abdülmelik b. Mervân döneminden önce Ürdün'e kâdî olan Ubâde, daha sonra Ömer b. Abdülazîz'e niyâbeten Ürdün vâililiğine devam etti⁸. Halîfe Abdülmelik tarafından Ürdün kadılığına atandığı, daha sonra Ömer b. Abdülazîz döneminde Ürdün ordusu için görevlendirildiği de rivâyet edilmektedir⁹. Ayrıca bir müddet Taberiyye bölgesinin kadılığını da üstlendi¹⁰.

Hammâd b. Ebû Süleymân: (v. 120/738) Babası aslen İsfahân'ın Bürhuvâr nâhiyesinden olup¹¹ rivâyete göre İsfahân melîkinin oğludur¹². İyi bir tahsîl görmesi için babası tarafından Kûfe mescidinde hadîs ve fıkıh okutan İbrâhîm en-Nehaî'nin yanına verildi. Varlıklı bir insan olan babası oğlunun ilimden başka bir şeyle uğraşmasını

¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XX, 77

² Zehebî, *Siyer*, V, 87

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XX, 80

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVII, 139

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVII, 137

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVII, 137

⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 303; Zehebî, *Siyer*, V, 196

⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 324

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 197

¹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVI, 209

¹¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, VII, 270

¹² Ebu's-Şeyh, *Tabakât*, I, 327

istemiyor, bunun için elinden geleni yapıyordu. Nehaî hayâtta iken fetvâ vermeye başlayan Hammâd, onun ölümü üzerine Kûfe mescidinde ilim halkasının başına ve fetvâ makamına geçerek hayâtının sonuna kadar yirmi dört yıl bu görevini sürdürdü¹. Son derece cömert biri olan Hammâd, Ramazan ayında kalabalık misafir gruplarına iftar verir, etrafındaki fakir ve kimsesizleri devamlı gözetirdi². Bir yakının ölmesi üzerine ondan kalan mîrası almak için Basra'ya giden Hammâd'a³ muhtemelen zengin olan babasından da yüklü miktarda mîras kalmıştı.

Saîd b. el-Hâris el-Ensârî: (v. 120/738) Medîne kadısıydı⁴.

Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr el-Ensârî: (v. 120/738) Son derece takvâ ve zühd sâhibiydi. Kırk yıl boyunca geceleri hiç uyumadığı ve ibâdetle ihyâ ettiği rivâyet edilir⁵. Önce Süleymân b. Abdûlmelik döneminde, sonra da Ömer b. Abdülazîz döneminde Medîne'ye kâdî olarak görevlendirildi⁶. Aylık geliri 300 dînâr idi⁷.

Îyâs b. Muâviye el-Müzenî: (v. 121/739) Basra'da yetişen Îyâs, içinde sahâbîlerin de olduğu birçok âlimden ders aldı⁸. Basra vâlisi Adiy b. Ertâh tarafından Basra kadısı olarak tayin edildi⁹. Bir süre görevine devam eden Îyâs, verdiği bazı hükümlerden dolayı vâli Adiy b. Ertâh ile arası açıldı. Bunun üzerine görevinden azledildi¹⁰. Aylık geliri 100 dirhem idi¹¹.

¹ M. Özgü Aras, "Hammâd b. Ebû Süleyman", *DİA*, XV, 484, 485

² el-Mizzî, *Tehzîb*, VII, 277

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 333

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 282

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 139

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 137; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, IX, 337

⁷ Zehebî, *Siyer*, V, 314

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, III, 407

⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, X, 24

¹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, X, 30

¹¹ İbn Asâkir, *Târîh*, X, 12

Amr b. Dînâr: (v. 126/744) Tâbiîn dönemi Mekke fukahâsından ve büyük muhaddislerden olan Amr b. Dînâr,¹ Atâ b. Ebî Rabâh'tan sonra Mekke'de fetvâ makamına geçti² ve burada 30 yıl fetvâ verdi³.

Zübeyr b. Adiy: (v. 131/749) Rey kadısıydı⁴.

Eş'as b. Sevvâr: (v. 136/754) Ehvâz kadısıydı⁵.

Rabia', Ebû Osmân: (v. 136/754) Rivâyetlere göre babası Ferrûh, Horasân taraflarına savaşa gitmiş ve karısına 30.000 dînâr emanet etmişti. Rabia'nın annesi bu paranın tamamını oğlunun ilim tahsîli için harcadı. Medîne mescidinde büyük bir halkası vardı⁶. Aynı zamanda Medîne müftüsüydü⁷. Devlet başkanı kendisine itibar eder, çeşitli hediyeler vermek isterdi; fakat Rabia' onlardan hediye kabul etmezdi. Son derece cömert biriydi. Kardeşlerinin ihtiyaçlarını görmek için onlara Allah rızası için 40.000 dînâr verdi⁸.

Âsım b. Süleymân el-Ahvel: (v. 142/760) Hadis ilmi ve rivâyetiyle meşhur olan Âsım, önceleri Kûfe çarşısında muhtesiblik (tartı kontrol memuru) yapmış daha sonra ise Abbâsîler'in ilk yıllarında Ebû Ca'fer el-Mensûr devrinde Medâin'de kadılık görevinde bulunmuştur. Onun aynı zamanda Medâin muhtesibi olduğu da söylenmektedir⁹.

Abdullâh b. Şübrûme: (v. 144/762) Emevîler ve Abbâsîler döneminde önemli görevlerde bulunan İbn Şübrûme, Yusuf b. Ömer es-Sekafî tarafından Kûfe kadılığına

¹ Mustafa Uzunpostalıcı, "Amr b. Dînâr", *DİA*, III, 83

² Zehebî, *Siyer*, V, 303

³ Zehebî, *Siyer*, V, 301

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, IX, 315

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, III, 264

⁶ Zehebî, *Siyer*, VI, 93

⁷ Zehebî, *Siyer*, VI, 89

⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 90, 92

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 490; Mücteba Uğur, "Âsım el-Ahvel", *DİA*, III, 475

getirildi. Daha sonra azledilip Sicistân'a vâli olarak görevlendirildi¹. Yemen'de de vâli olarak görev yaptığı rivâyet edilir².

Mansûr döneminde Kûfe civarındaki Sevâd arazisi kapsamına giren harac bölgesine kâdî olarak tayin edilen İbn Şübrûme, ayrıca Kûfe'nin devlet gelirlerinin gerekli yerlere harcanması görevini de yürüttü³. İbn Şübrûme, Halîfe Ebû Ca'fer el-Mansûr ve onun yakın çevresiyle bazı meseleler müzâkere edecek kadar yakınlık kurmuşken hayâtının sonlarına doğru Irâk vâlisi olan İsâ b. Mûsâ'dan dolayı araları açıldı. Ebû Ca'fer el-Mansûr, halîfelik iddiasında bulunan amcası Abdullâh b. Ali'yi yakalatarak İsâ'ya gönderdi ve ardından öldürülmesini emreden bir mektup yolladı. İsâ da bunun kendisine yönelik bir komplo olduğunu söyleyen İbn Şübrûme'nin tavsiyelerine uyarak onu habsetti, halîfeye de öldürdüğünü söyledi. Daha sonra İbn Şübrûme'nin olaydaki rolünü öğrenen Halîfe Mansûr kendisini öldürmeye yemin etti. Bunu haber alan İbn Şübrûme saklandı ve İsâ tarafından gönderildiği Horasân'da vefât etti⁴.

İbn Ebû Leylâ, Muhammed b. Abdurrahmân: (v. 148/766) Velîd b. Yezîd'in hilâfeti döneminde Irâkeyn ve Horasân bölgeleri vâlisi Yusuf b. Ömer es-Sekâfi tarafından Kûfe kadılığına tayin edildi ve bu görevinden dolayı kendisine aylık 100 dirhem maaş bağlandı⁵.

Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî: (v. 148/766) Hıms kadılığı yaptı. Bir müddet beytûlmâl sorumlusu da oldu⁶.

Zekeriyyâ b. Ebî Zaide: (v. 149/767) Kûfe kadısıydı⁷.

Haccâc b. Ertâh: (v. 149/767) Küçük yaşta iyi yetiştiği için on altı yaşında Kûfe'de fetvâ vermeye başladı¹. Haccâc önceleri maddî sıkıntı çekmiş, yıllarca

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXXVIII, 132

² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 350

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XV, 78 - 79; el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 33

⁴ Zehebî, *Siyer*, VI, 348, 349; el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 35

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 626

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, LVI, 196

⁷ Zehebî, *Siyer*, VI, 202

câriyesinin dokuduğu işleri satıp geçimini temin etmişti. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un kendisine sahip çıkmasından sonra hayâtı değişti². Hendese de bilen Haccâc, Bağdat şehrinin kuruluşu ve Ulu Camii'nin inşasında mîmar olarak görev aldı³. Daha sonra Mansûr onu Basra kadılığına getirdi⁴. Abbâsîler döneminde ilk Basra kadısının Haccâc olduğu söylenir⁵. Bazı kaynaklarda Haccâc'ın Kûfe'de⁶ bir müddet de Horasân'da kadılık yaptığı rivâyet edilir⁷.

el-Evza'î, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr: (v. 151/769) Küçük yaşta yetim kaldı, annesinin elinde fakr-u zaruret içinde bir hayât geçirdi. Bu sıralarda araplardan saygı değer biri onu aldı ve ergenlik çağına kadar yetiştirdi. Gençlik çağına geldiğinde ilimde oldukça ileri bir seviyeye ulaştı. Sahip olduğu üstün **yeteneğe** karşılık kendisine dîvânda görev verildi. Bu görevde iken Yemâme şehrine gönderildi⁸. Bununla birlikte Irâk⁹, Mekke¹⁰, Medîne¹¹ ve Beytü'l-makdis'e¹² giden Evza'î dönemin büyük ilim adamlarından ilim tahsîl etme imkânı buldu. Bir müddet Yezîd b. Velîd döneminde kadılık yaptı¹³. Devletin kendisine vermiş olduğu maaş ile yetinir, hadîs rivâyeti için kesinlikle ücret almazdı¹⁴. Vefât ettiğinde maddî olarak sahip olduğu tek şey 6 dînârdı¹⁵.

Ubâd b. Mansûr el-Basrî: (v. 152/770) Beş yıl Basra kadılığı yaptı¹⁶.

¹ Zehebî, *Tezkira*, I, 186

² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 230 - 231

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 230

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, V, 424

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 233

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 234

⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 73

⁸ Zehebî, *Siyer*, VII, 110; Salim Ögüt, "Evzaî", *DİA*, XI, 546

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, VI, 83

¹⁰ Ebû Nu'aym, *Hilye*, VII, 39

¹¹ Ebû Nu'aym, *Hilye*, VI, 146

¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, III, 193

¹³ Zehebî, *Siyer*, VII, 116

¹⁴ Zehebî, *Siyer*, VII, 132

¹⁵ Zehebî, *Siyer*, VII, 127

¹⁶ Zehebî, *Siyer*, VII, 105

Hüseyin b. Vâkıd: (v. 157/774) Merv kadısıydı. Bu görevi sırasında vefât etti¹.

Muâviye b. Sâlih: (v. 158/775) Genç yaşta Hıms'tan ayrılıp Fas'a gitti ve oranın kadılığını üstlendi. Mekke, Medîne ve Mısır gibi ilim merkezlerini gezdi ve oradaki âlimlerden istifade etme fırsatı buldu². Daha sonraki dönemlerde Endülüs'e gitti ve oranın kadılığını üstlendi³.

Ebû Bekir b. Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Sebrah: (v. 162/779) Kardeşi Muhammed, Medîne kadısı iken o Esed kabîlesinin zekâtlarını toplamakla memurdu⁴. Ebû Bekir daha sonra Mekke kadısı olduğu gibi aynı zamanda Medîne'de fetvâ veriyordu⁵. Halîfe Mansûr döneminde ise Irâk kadısı oldu ve orada vefât etti⁶.

İbrâhîm b. Tahmân: (v. 163/780) Horasân'ın büyük âlimlerindendi. Nisâbur'a geldi. Beytûlmâlden ona her ay bir miktar para verilirdi. O da buna karşılık halîfenin yanında bulunur, fetvâ verirdi⁷.

Saîd b. Abdülazîz: (v. 167/784) İlme düşkün biriydi. Hadîs tahsîli için öğleden önce ibn Ebî Mâlik'in yanına, öğleden sonra İsmâîl b. Ubeydullâh'ın yanına, ikindiden sonra da Mekhûl'un yanına giderek ilim tahsîl ederdi. Daha sonra Şâm müftüsü oldu⁸.

Yahyâ b. Eyyûb: (v. 168/785) Mısır'ın ulemâsından ve müftîlerinden olan İbn Eyyûb, aynı zamanda oranın kadısı idi. Hicâz, Şâm, Mısır ve Irâk gibi ilim merkezlerine gidip oradaki âlimlerden istifade etti⁹.

Eyyûb b. Utbe: (v. 170/787) Yemâme kadısıydı¹⁰.

¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 209

² el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 191

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 193; Zehebî, *Siyer*, VII, 158

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 367

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 369

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 368

⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 382

⁸ Zehebî, *Siyer*, VIII, 32 - 33

⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 228

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, VIII, 236

Süleymân b. Bilâl et-Teymî: (v. 172/789) Medîne'nin hem müftîsi hem de harac memuruydu¹.

Abdullâh b. Lehî'a: (v. 174/791) Küçük yaşta başlattığı ilim tahsîlini çeşitli şehirlere yaptığı seyâhatlerle sürdürdü. Hattâ boynunda asılı bir haritası vardı. Bunun için ona "Ebû Harîta = Harita Babası" lakabı takıldı². Halîfe Mansûr tarafından aylık 30 dînâr maaş ile Mısır kadılığına tayin edildi³.

Kâsım b. Ma'n: (v. 175/792) Kûfe kadısı idi; fakat bu görevinden dolayı ücret almazdı⁴. Kâdî iken vefât etti⁵.

Şerîk b. Abdullâh: (v. 177/794) Aslen Horasân'lı olup Buhârâ'da dünyaya geldi⁶. Küçük yaşlarda ilme merak saldı ve bunun için ilim merkezlerini dolaştı. Bağdat şehrine defalarca gidip geldi⁷. Kûfe'ye vardığında kalem ve defter alabilmek için süt alıp sattı⁸. Hiç istemediği halde Kûfe'ye kâdî olarak tayin edildi⁹. Fakat daha sonra Halîfe Hârûn er-Reşîd tarafından görevinden azledildi¹⁰. Ehvâz kadılığına da tayin edildi; fakat o bu görevi kabul etmeyip kaçmayı tercih etti¹¹.

Mâlik b. Enes: (v. 179/796) Medîne'nin büyük muhaddislerindendi¹². İlme karşı düşküncü. Hadîs tahsîli sırasında maddî kifayetsizlik yüzünden evlerinin damını söküp ağaçlarını satar ve onlarla kitap alırdı¹³. Aynı zamanda Medîne müftüsüydü¹⁴. Devlet

¹ Zehebî, *Tezkira*, I, 234

² Zehebî, *Siyer*, VIII, 23

³ Zehebî, *Siyer*, VIII, 26; Nihat Dalgın, "İbn Lehî'a", *DİA*, XX, 158

⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 384

⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 339

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 280

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 279

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 280

⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 286

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 292

¹¹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 207

¹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 459

¹³ Zehebî, *Siyer*, VIII, 50

¹⁴ Zehebî, *Siyer*, VIII, 61

başkanları tarafından zaman zaman maddî olarak desteklenen¹ ve çokça itibar gören Mâlik b. Enes, Muvatta isimli eserinin Halîfe Mansûr tarafından bütün şehirlere gönderilmesini ve herkesin buna tabi olmasını zorunlu tutmasını uygun görmeyerek karşı çıkmıştı². Vefât edince ev eşyaları 500 dînâr karşılığında satıldı³.

Mufaddal b. Fedâle el-Mısırî: (v. 181/798) Mısır kadısıydı⁴.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb: (v. 182/799) Hadîsçiliğinin yanında fıkıhçılığıyla da tanınan Ebû Yûsuf, hocası Ebû Hanîfe'nin en büyük öğrencilerinden biriydi. Çok çocuklu ve yoksul bir âileye mensuptu. Kaynaklar, onun çocukluk ve gençlik yıllarının büyük sıkıntılar içinde geçtiği, âilesi tarafından bir iş tutmaya zorlandığı, bütün bu olumsuzluklara rağmen tahsîl hayâtını sürdürdüğü konusunda ortak ifadelere sahiptir. Yine kaynakların belirttiğine göre Ebû Yusuf, evlendikten sonra da âilesinin nafakasını temin etmek için zaman zaman hocası Ebû Hanîfe'nin ders halkasından uzak kalmış, fakat hocası azmini ve zekâsını çok takdîr ettiği bu öğrencisinin nafakasını üzerine alarak derslerine düzenli bir şekilde devam etmesini sağlamıştır⁵.

Hocası Ebû Hanîfe'nin vefâtından sonra kadılık görevine başlayıncaya kadar yaklaşık on beş yıl süre ile Ebû Yûsuf'un ne işle meşgûl olduğu, geçimini nasıl temin ettiği bilinmemektedir. Fakat daha sonra Halîfe Hârûn er-Reşîd tarafından "Kâdilkudât = Kadıların kadısı" olarak tayin edilmiş⁶ ve hayâtının sonuna kadar bu görevde kalmıştır⁷.

İbrâhîm b. Sa'd b. İbrâhîm: (v. 183/800) Medîne⁸ ve Bağdat kadılığı yaptı¹. Ayrıca Halîfe Hârûn döneminde Bağdat'ta beytûlmâl sorumluluğu görevini îfâ etti².

¹ Zehebî, *Tezkira*, I, 210

² Zehebî, *Siyer*, VIII, 78

³ Zehebî, *Siyer*, VIII, 132 - 133

⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 317

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 244; Zehebî, *Siyer*, VIII, 536

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 242

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 261

⁸ Zehebî, *Tezkira*, I, 252

Yahyâ b. Hamza: (v. 183/800) Şâm'ın en ileri gelen âlimlerinden biri sayılan Yahyâ b. Hamza, 30 yıl Şâm kadısı olarak görev yaptı³.

İbn Ebû Zâide, Yahyâ b. Zekeriyâ: (v. 183/800) Kûfeli büyük muhaddislerdendi. Vâsıt kadısı olarak görev yapan İbn Ebû Zâide, Medâin kadılığı sırasında vefât etti⁴.

Ali b. Müshir el-Kuraşî: (v. 189/805) Birçok hadis âliminden hadis dinleyen Ali b. Müshir'in rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de mevcuttur. 166 (783) yılında tayin edilip 174'te (790) azledildiği Musul kadılığı göreviyle meşhur oldu. Tarihi belli olmamakla beraber bir ara İrmîniyye kadılığı da yaptı⁵.

Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî: (v. 189/805) Aslen Dimaşk şehrinden olup Vâsıt'ta doğdu. Muhtemelen babasının görevi icabı Kûfe'ye geldi ve orada yetişti. Sonra Bağdat'a gitti ve orada ikâmet etti⁶. Babasından kendisine mîras olarak kalan 30.000 dirhem on beş bin kadarını hadîs ilmi için harcadı⁷. Ebû Yusuf'tan sonra Hârûn er-Reşîd döneminde kâdî oldu⁸.

İbn Uleyye, İsmâîl b. İbrâhîm b. Muksim: (v. 193/809) Babası Kûfe tüccârlarından olan İbn Uleyye, Basra'da doğdu ve burada ikâmet etti⁹. Kâdî olarak görev yaptı¹⁰. Aynı zamanda Basra'da zekât memuru oldu ise de, bilahare Hârûn er-Reşîd'in son zamanlarında Bağdat'da mezâlim mahkemesi reisi olarak görev yaptı. Vefât edinceye kadar oğluyla birlikte Bağdat'ta satın aldığı evde ikâmet etti¹¹.

¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 7

² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 322

³ Zehebî, *Tezkira*, I, 286 - 287

⁴ Zehebî, *Siyer*, VIII, 338 - 340; Zehebî, *Tezkira*, I, 268

⁵ İsmail L. Çakan, "Ali b. Müshir", *DİA*, II, 422; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 388; el-Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 135

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 172; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VII, 227

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 173

⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 135

⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 113

¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, I, 323

¹¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, III, 31

Muhammed b. Harb el-Havlânî: (v. 194/810) Şâm kadısı olarak görev yaptı¹.

Hafs b. Giyâs: (v. 194/810) Halîfe Hârûn er-Reşîd onu önce Bağdat'ın doğu kısmına kâdî olarak atadı. İki yıl bu görevde kaldıktan sonra azledilip Kûfe kadılığına tayin edildi². Kûfe kadılığına 13 sene devam etti³. Son derece cömert bir zat olan Hafs, çokça yemek ikrâm eder, ziyafetine katılmayan kişilere hadîs rivâyet etmeyeceğini söylerdi⁴. Vefât ettiğinde hiçbir mîras bırakmadığı gibi 900 dirhem de borç bıraktı. Onun kadılık görevini üstün bir ehliyetle edâ etmesine işaret ederek “Kadılık Hafs'ta son buldu.” denir⁵.

Muâz b. Muâz: (v. 196/812) Basra, Kûfe ve Hicâz'ın en ileri gelen muhaddislerindendi⁶. Halîfe Hârûn er-Reşîd döneminde Basra'ya kâdî olarak tayin edildiyse de daha sonra azledildi⁷.

Sa'd b. Salt: (v. 196/812) Şîrâz kadısıydı⁸.

Hişâm b. Yusuf: (v. 197/813) San'â kadısıydı⁹.

Hafs b. Abdurrahmân el-Belhî: (v. 199/815) Aslen Belh şehrinden olan Hafs¹⁰, babası Nisâbur kadısı olduğu sırada burada dünyaya geldi. Babasının vefâtından sonra Nisâbur'a yerleşti¹¹. Kendisi de Horasân müftüsüydü. Aynı zamanda kadılık da yaptı¹².

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, LII, 274; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 470

² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 188; el-Mizzî, *Tehzîb*, VII, 64

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 194

⁴ Zehebî, *Tezkira*, I, 298

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 194

⁶ Zehebî, *Tezkira*, I, 325

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 137

⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 317

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 266

¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 199

¹¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, VII, 24

¹² Zehebî, *Siyer*, IX, 311

Sa'd b. İbrâhîm b. Sa'd: (v. 201/817) Halîfe Hârûn döneminde Vâsıt şehrinin kadısı oldu. Daha sonra Halîfe Me'mûn döneminin başlarında Mehdî'nin ordusunda kadılık görevini devam ettirdi¹.

Yahyâ b. ed-Durays: (v. 203/819) Rey şehrinin kadısıydı².

İshâk b. el-Furât b. el-Ca'd: (v. 204/820) İmam Şâfi'î, kendisini çokça takdîr eder ve kâdî olması için devlet başkanlarına onu tavsiye ederdi. Bu tavsiyeler neticesinde Mısır kadısı oldu³.

Nadr b. Şümeyl el-Mervezî: (v. 204/820) Horasân'ın Merverrûz şehrinde doğdu⁴. Âilesi buradan Basra'ya göç etti⁵. Nadr b. Şümeyl, büyük bir âlim olarak Basra'da yetişti; fakat daha sonraki yıllarda geçim sıkıntısı çektiğinden doğduğu şehre dönmeye karar verdi. Aralarında çeşitli âlimlerin bulunduğu kalabalık bir topluluk kendisini uğurlamaya geldi ve ülkelerinden ayrılması sebebiyle üzüntülerini dile getirdiler. Mirbed panayır alanına gelindiğinde yaptığı konuşmada günlük bir kile* bakla kadar nafaka temin edebildiği takdirde Basralıları terk etmeyeceğini söyledi; orada bulunanlar arasında bunu üstlenecek bir kimsenin çıkmaması üzerine de yoluna devam etti⁶. Merv'de yoksulluktan kurtulup servete kavuşan İbn Şümeyl oranın önde gelen âlimlerinden biri oldu ve Me'mûn tarafından Merv kadılığına getirildi⁷.

el-Vakıdî: (v. 207/823) Aslen Medîneli'dir⁸. Başkalarına ait 100.000 dirhemle ticâret yapardı. Sonra iflâs etti. Birçok borcu olduğu hâlde ve belki de bir çıkış yolu bulabilmek için Bağdat'a gitti. Bağdat vâlisi ona yardım etti ve bütün borçlarını ödedi. Bağdat'ta kendisine bir ev verildi. Orada 27 yıl kadılık yaptı. Bu görevi sırasında vefât

¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 343

² Zehebî, *Tezkira*, I, 347

³ Zehebî, *Siyer*, IX, 503; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 217 - 218

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 212

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 383

* Tahıl ölçmek için kullanılan bir kap (İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 808).

⁶ İsmail Durmuş, "Nadr b. Şümeyl", *DÎA*, XXXII, 281

⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 328, 331

⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 454

etti¹. Devlet adamları tarafından çokça iltifat gördü. Onlardan binlerce dirhem almasına rağmen ona hiçbir zaman zekât vacip olmadı; çünkü o, elinde ne varsa dağıtırdı. Vefât ettiğinde bir kefeni bile olmadığı için Halîfe Me'mûn'un gönderdiği kefenle defnedildi².

Hafs b. Abdullâh b. Râşid: (v. 209/825) Nisâbur âlimlerinden idi. İlmî seyâhatlere çıktı ve bir çok muhaddisten istifade etme imkânı buldu. Daha sonraki yıllarda Nisâbur'a kâdî oldu ve bu görevini 20 sene sürdürdü³.

Hasan b. Mûsâ Ebû Ali el-Eşyeb: (v. 209/825) Aslen Horasânlı olan el-Eşyeb, sonraki yıllarda Bağdat'ta ikâmet etti⁴. Hârûn er-Reşîd döneminde Hıms ve Musul kadılığını yaptı. Sonra Me'mûn onu Taberistan'a kâdî olarak tayin etti⁵.

Abdussamed b. Hassân el-Mervezî: (v. 210/826) Merv, Nisâbur ve Herat kadılığı yaptı⁶.

Hüseyin b. Hafs: (v. 212/828) İsfahân'ın emîri ve kadısıydı. Yıllık maaşı 100.000 dirhem olmasına rağmen gelirinin çoğunu ihtiyaç sahiplerine dağıttığı için hiçbir zaman zekât yükümlüsü olmazdı⁷.

Abdullâh b. Abdülhakem: (v. 214/830) Maddî durumu iyi olan Abdullâh, Mısır'ın iftâ makamındaydı⁸.

el-Ensârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Müsennâ: (v. 215/831) Basra âlimlerinden idi. Aynı zamanda oranın kadısıydı⁹. Devlet yöneticileri tarafından çeşitli işlerde görevlendirildi. Halîfe Me'mûn ona 50.000 dirhem vermiş ve Basra'daki

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, III, 4 - 5

² Zehebî, *Siyer*, IX, 466 - 467

³ Zehebî, *Tezkira*, I, 368

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VII, 426

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VII, 428

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 376

⁷ Zehebî, *Siyer*, X, 356 - 357

⁸ Zehebî, *Siyer*, X, 220 - 222

⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 371

fakihlere dağıtması için onu görevlendirmişti¹. el-Ensâri bir müddet Bağdat kadılığı da yaptı. Ayrıca bir süreliğine mezâlim mahkemesi reisliğinde bulundu².

Muhammed b. Bekkâr b. Bilâl: (v. 216/832) Şâm kadısıydı³.

Mûsâ b. Davûd ed-Dabî: (v. 217/833) Aslen Medîneli olan Mûsâ, sonradan Bağdat'a yerleşti⁴. Daha sonra Tarsus kadısı oldu ve bu görevde iken vefât etti⁵.

Hâlid b. Haliy: (v. 220/835) Halîfe Me'mûn tarafından Hıms'a kadı olarak tayin edildi⁶.

İsâ b. Ebân: (v. 221/836) Son derece cömert biri olan İbn Ebân⁷, aynı zamanda Basra kadısıydı. Vefât edinceye kadar bu görevini sürdürdü⁸.

İbn Ebi'l-Esved, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed: (v. 223/838) Küçük yaştan itibaren hadîs ilmine düşküdü. Daha sonra Hemedân kadısı oldu⁹.

Süleymân b. Harb: (v. 224/839) Beş yıllığına Mekke kadılığı yaptı¹⁰.

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm el-Ezdî: (v. 224/839) Bir müddet Bağdat'ta ikâmet ettikten sonra Tarsus'a kâdî oldu. Daha sonra Mekke'ye göçtü ve vefâtına kadar orada kaldı¹¹.

Abdullâh b. Süvâr b. Abdullâh b. Kudâme: (v. 228/843) Kadılık yapan bir âileye mensup olan Abdullâh, dedesi ve babası gibi kendisi de Basra kadısı idi¹.

¹ Önceki dönemlerde olduğu gibi, bu dönemde de ilimle uğraşan insanların devlet yöneticileri tarafından destek gördüğü anlaşılmaktadır.

² Zehebî, *Siyer*, IX, 536

³ İbn Asâkir, *Târîh*, LII, 154

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 160

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 345

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 13

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 159

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 157

⁹ Zehebî, *Tezkira*, II, 493

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, X, 330 - 333

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 403

İbn Semâ'a: (v. 233/848) Hârûn er-Reşîd döneminde Yusuf b. Ebî Yusuf'tan sonra Bağdat'a kâdî oldu. Bu görevine gözleri zayıflayınca kadar devam etti².

İbnu'r-Remâh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer: (v. 234/849) Nisâbur kadısıydı³.

Abdûlmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî: (v. 238/853) Endülüs'ün en büyük âlimlerinden sayılan ve hadîs ilminin yanında fıkıh, gramer ve şiir gibi ilimlere vakıf olan İbn Habîb⁴, Abdurrahmân b. el-Hakem tarafından Kurtuba'ya davet edilerek fetvâ makamına getirildi⁵.

Ebû Sevr, İbrâhîm b. Hâlid: (v. 240/855) Irâk müftüsü olan Ebû Sevr⁶, Bağdat'ta yetişmesi sebebiyle orada bulunan birçok âlimden istifade etme imkânı buldu⁷.

Ebû Mus'ab Ahmed b. Ebî Bekir: (v. 241/856) Medîne halkının tartışmasız en büyük âlimlerinden biri olan Ebû Mus'ab, önceleri Halîfe Me'mûn döneminin Medîne emîri Ubeydullâh b. el-Hasan'ın şurta görevlisi iken daha sonra Medîne'ye kâdî olarak görevlendirildi⁸.

Yahyâ b. Eksem: (v. 242/857) Geniş ilim sâhibi olması dolayısıyla henüz 20 yaşındayken Basra kadılığına atandı⁹. Devlet erkânı tarafından takdîr edilir, vezirler ona danışmadan bir işe girişmezlerdi. Halîfe Me'mûn döneminde Bağdat kadısı olarak da görev yaptı¹⁰.

¹ Zehebî, *Siyer*, X, 434

² Zehebî, *Siyer*, X, 647

³ Zehebî, *Siyer*, XI, 12

⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 537

⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 104

⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 72

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, II, 81

⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 437

⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 7 - 8

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 6

el-Hatmî, Ebû Mûsâ İshâk b. Mûsâ: (v. 244/859) Nisâbur kadısıydı¹.

Dehim, Ebû Saîd Abdurrahmân: (v. 245/860) Taberiye, Remle ve Filistin gibi birçok şehre kâdî olarak tayin edildi. Son olarak Mısır'a atandı; fakat oraya gidemeden vefât etti².

Süvâr b. Abdullâh b. Süvâr b. Abdullâh b. Kudâme: (v. 245/860) Aslen Basralı olup kadılık yapan bir âileye mensup idi. Kendisi de Bağdat'a sonradan geldi ve Resâfe kadılığı yaptı. Bu görevinde iken vefât etti³.

İsmâîl b. Ziyâd: (v. 246/861) Musul kadısı idi⁴.

Rifâ'î, Ebû Hişâm Muhammed b. Yezîd: (v. 248/863) Bir müddet Medâin kadılığı yapsa da⁵ Bağdat kadısı Ebû Hassân'ın vefâtı üzerine oraya kâdî olarak tayin edildi⁶ ve bu görevde iken vefât etti⁷.

Hâris b. Miskîn: (v. 250/865) Mısır'ın baş kadısıydı. Mihne döneminde Halîfe Me'mûn onu Bağdat'a getirtti ve hapsedti. Daha sonra Mütevekkil halîfe olunca onu salıverdi ve Mısır'a tekrar kâdî olarak tayin etti. 91 yaşında (muhtemelen yaşlı olduğu için) kadılıktan ayrıldı⁸.

İbrâhîm b. Muhammed b. Abdullâh el-Kuraşî et-Teymî: (v. 250/865) Basra'da kadılık yaptı ve bu görevde iken vefât etti⁹.

Ebû Muhammed b. Ömer ez-Zührî: (v. 252/867) Kerh şehrine kâdî olarak tayin edildi ve orada vefât etti¹.

¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, II, 482

² Zehebî, *Siyer*, XI, 515, 517

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 210

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, III, 96

⁵ el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 434

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, III, 375

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, III, 377

⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 54 - 55

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, II, 176 - 178

Dârimî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Saîd b. Sahr: (v. 253/867)² Horasân emîri Abdullâh b. Tâhir tarafından hadîs rivâyet etmesi için Nisâbur'a getirildi. Uzun bir süre burada kaldı, daha sonra Serahs kadısı oldu. Son olarak tekrar Nisâbur'a görevlendirildi ve burada vefât etti³.

el-Muharrimî, Muhammed b. Abdullâh: (v. 254/868) Halavân kadısıydı⁴.

Ahmed b. Hafs b. Abdullâh: (v. 258/872) Nisâbur kadısıydı⁵.

Ahmed b. Büdeyl: (v. 258/872) Kûfe ve Hemedân kadılığı yaptı⁶.

el-Bahrânî: (v. 258/872) Hemedân kadısıydı⁷.

Ahmed b. Hafs: (v. 258/872) Babası gibi⁸ kendisi de Nisâbur kadısıydı⁹.

Muhammed b. İsmâîl b. Uleyye: (v. 264/878) Şâm'ın hem müftüsü hem de kadısı idi. Vefât edinceye kadar bu görevde kaldı¹⁰.

Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel: (v. 266/880) İsfahân kadısıydı. Babası devlete bağlı bir kurumda çalışmasını istememesine rağmen o, kadılığı kabul etmek zorunda kaldı. Bunun sebebini de borçlarının ve çocuklarının çok olmasına bağlıyordu¹¹.

¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 243

² *es-Sünen* adlı eseriyle tanınan meşhur muhaddis Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârimî (v. 255/869) ile karıştırılmamalıdır.

³ Zehebî, *Siyer*, XII, 234

⁴ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 231; Zehebî, *Tezkira*, II, 519

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, I, 294

⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 331

⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 102

⁸ el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, I, 315

⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 383

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 294 - 295

¹¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 529 - 530

Hammâd b. İshâk: (v. 267/881) Aslen Basralı olup Bağdat kadısı olarak görevlendirildi¹.

Sehl b. Ammâr: (v. 267/881) Horasân'da Rey halkının şeyhiydi. Hadîs ilmi için seyâhat etmiş ve aynı zamanda Herat kadılığı da yapmıştı².

Bekkâr b. Kuteybe: (v. 270/884) Hatırı sayılır büyük âlimlerdendi. Mısır'a 246 yılında kâdî oldu. Vefâtına kadar, yaklaşık 25 yıl bu görevine devam etti. Fakat bu görevinden dolayı kendisine tahsîs edilen maaşa dokunmazdı. Hiçbir zaman evlenmeyen Bekkâr b. Kuteybe, geçimini babasından kalan bir vakıftan sağlıyordu. Kadılık yaptığı son günlerde vâli Ahmed b. Tavlûn, ondan velâhd olan Muvaffak'a lanet etmesini istedi. Ancak o bunu kabul etmeyince hapsedildi. O zamana kadar kendisine verilen bütün maaşı da geri alındı. Bu 10.000 dînâr kadardı. Bu para hiç dokunulmamış bir şekilde mühürlü olarak bulundu. İbn Tavlûn ölünce serbest bırakıldı. Bekkâr b. Kuteybe, hapisten çıktıktan 40 gün sonra vefât etti³.

Ebû Yunus el-Cumahî: (v. 270/884) Aslen Mekkeli olup Medîne'de yaşıyordu⁴. Medîne müftüsü idi⁵.

Yusuf b. Bahr et-Temîmî: (v. 270/884) Aslen Bağdatlı olup ilim uğruna çokça seyâhat etti⁶. Hıms kadısı olarak görev yaptı⁷.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim: (v. 276/890) Aslen Mervezli olan İbn Kuteybe, Bağdat'ta dünyaya geldi⁸. Dînûr kadısı olarak görev yaptı. Oğlu da Mısır kadısıydı⁹.

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 159

² Zehebî, *Siyer*, XIII, 32

³ Zehebî, *Siyer*, XII, 599, 604

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 154

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 353

⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 122

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 305

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 170

⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 298 - 299

Ahmed b. Alâ: (v. 276/890) Rakka şehri gibi çeşitli Mısır illerinde kadılık yaptı¹. Kadılık görevi sırasında vefât etti².

Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk İbn Ebi'l-'Anbes: (v. 277/891) Kûfe kadısıydı. Bir yıl Bağdat kadısı olarak görev yaptı. Fakat daha sonra tekrar Kûfe kadılığına atandı³.

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Bürtî: (v. 280/894) İbâdete düşkün, takvâ ehli, zâhid biriydi. Ebû Hişâm er-Rifâî'den sonra h. 249'da Bağdat kadısı oldu. Bundan önce de Vâsıt kadılığında bulunmuştu⁴.

Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl: (v. 282/896) Basra'da yetişti⁵. Küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgûl olmaya başladı. Bağdat'ı mesken edindi ve ölünceye kadar orada kadılık yaptı⁶. Elli yıl kadar kadılık görevini icrâ eden Ebû İshâk, ilk olarak h.232 yılında el-Cânib eş-Şarkî'ye kâdî olarak tayin edildi. H. 255'te kısa bir müddet görevinden alındı. H. 257 yılında tekrar kâdî oldu. H. 262 yılında kâdilkudât oldu⁷.

İsmâîl b. Muhammed b. Ebî Kesîr: (v. 282/896) Bağdat'ı mesken edindi. Medâin kadısı olarak görev yaptı⁸.

Ali b. Muhammed b. Abdülmelik: (v. 283/897) Bağdat'ta kâdilkudât olarak görev yaptı ve bu görev sırasında vefât etti. Ali b. Muhammed vefât edince, herhalde onun dengi bulunamadığından Bağdat şehri üç buçuk ay kadısız kaldı⁹.

Bişr b. el-Velîd: (v. 283/897) Mehdî döneminde h. 208 yılında kadılığa tayin edildi. Daha sonra Bağdat'a kâdî oldu ve h. 213 yılına kadar bu göreve devam etti. Bişr,

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 159; Zehebî, *Siyer*, XIII, 310

² İbn Asâkir, *Târîh*, V, 125

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 25

⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 408

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 285

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 284

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 287 - 288

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 283

⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 413

Halku'l-Kur'ân meselesinden dolayı Mu'tasım tarafından evinde hapsedilse de daha sonra Mütevekkil tarafından serbest bırakıldı¹.

Abdullâh b. Ebi'l-Havârizmî: (v. 290/903) Havârizm kadısıydı².

Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Saîd el-Mervezî: (v. 292/905) Önce Hıms'da daha sonra Şâm'da kadılık yaptı³. Şâm kadısı iken vefât etti⁴.

Yusuf b. Yakûb el-Kâdî: (v. 297/910) Basra'da, Vâsıt'ta ve Bağdat'ta kadılık yaptı. Kâdî iken vefât etti⁵.

Afiye b. Yezîd: (v. ?) Ebû Hanîfe'nin kendisine çokça itibar ettiği, hattâ bazı fikhî meselelerde Afiye'nin görüşüne göre hüküm verdiği rivayet edilir. Aynı zamanda Halîfe Mehdî ile de arası çok iyi olan Afiye, 161 senesinde onun tarafından Doğu Irâk'ın kadılığına tayin edilmiştir⁶.

2. Vâli Olan Muhaddisler

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh: (v. 17/639) Hz. Peygamber döneminde birçok gazveye katıldı⁷. Hz. Ebû Bekir döneminde beytûlmâl sorumlusu oldu. Daha sonra Şâm'a vâli olarak atandı. Bu görevine Hz. Ömer zamanında da devam etti. Son derece cömert biri olan Ebû Ubeyde, sade ve gösterişsiz yaşamayı severdi⁸.

Utbe b. Ğazvan b. Câbir: (v. 17/639) Başta Bedir savaşı olmak üzere Hz. Peygamber ile birlikte bütün gazvelere katıldı⁹. Hz. Ömer tarafından Basra'nın inşası

¹ Zehebî, *Siyer*, X, 674

² Zehebî, *Tezkira*, II, 656

³ İbn Asâkir, *Târîh*, V, 57

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, V, 58

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 310

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 6 - 7

⁷ Zehebî, *Siyer*, I, 20

⁸ Zehebî, *Siyer*, I, 16 - 17

⁹ İbn Abdî'l-Birr, *el-İstî'âb*, III, 1026

için görevlendirildi¹. Daha sonra oraya vâli olarak atandı ve bu görevde iken vefât etti².

Nu'man b. Amr b. Mukrin: (v. 21/642) Hz. Peygamber ile birlikte Mekke fethine katılan Nu'man b. Amr³, Hz. Ömer döneminde Kesker'e vâli oldu ise de daha sonra bu görevinden azledilip, çeşitli bölgelerin fethi için görevlendirildi. Nihâvend gazvesinde ilk şehîd olanlardan idi⁴.

Mikdâd b. Amr: (v. 33/654) Bedir savaşı başta olmak üzere Hz. Peygamber ile birlikte bütün gazvelere katıldı⁵. Rasûl-i Ekrem onu vâli olarak görevlendirdi⁶. Zengin ve cömert biri olan Mikdâd b. Amr, vefâtında Rasûl-i Ekrem'in torunları Hasan ve Hüseyin'e 36.000 dirhem, mü'minlerin annelerinden her birine de 7000 dirhem verilmesini vasiyet etti⁷.

Huzeyfe b. el-Yemân: (v. 36/657) Hz. Ömer döneminde Medâin vâlisi oldu ve orada vefât etti⁸.

Ammâr b. Yâsir: (v. 37/658) Hz. Ömer onu Kûfe'ye vâli olarak atadı ve ona 6000 dirhem maaş bağladı. Nihâvend savaşına da katıldı ve oradaki ganîmetten aldı⁹.

Sehl b. Hanîf: (v. 38/659) Hz. Peygamber ile birlikte Bedir, Uhud gibi birçok gazveye katıldı. Fakir biriydi. Rasûl-i Ekrem, Beni Nadr'dan elde ettiği ganîmetten ensâra bir pay ayırmadığı hâlde Sehl fakir olduğu için bu ganîmetten pay aldı¹⁰. Daha sonraki dönemlerde Hz. Ali'nin Medîne vâlisi oldu¹¹.

¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 317

² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 99

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 459

⁴ Zehebî, *Siyer*, I, 403 - 405

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 453

⁶ Zehebî, *Siyer*, I, 386 - 387

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 456

⁸ el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I, 289; Zehebî, *Siyer*, II, 364 - 366

⁹ Zehebî, *Siyer*, I, 422

¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 471 - 472

¹¹ Zehebî, *Siyer*, II, 325, 328

Osmân b. Hanîf: (v. ?*) Hz. Ömer onu Sevâd bölgesinin harac vergisini toplaması için görevlendirdi. Buna mukâbil ona her gün için ¼ keçi eti ve 5 dirhem verirdi¹. Ayrıca oranın vâlisi de oldu². Daha sonra Hz. Ali döneminde Basra vâliliği yaptı³.

Umeyr b. Sa'd el-Ensâri el-Evsî: (v. ?*) Yetim olarak yetişen Umeyr b. Sa'd, Hz. Ömer tarafından son derece takdîr edildiği için ona “türünün tek örneği” denildi ve bu şekilde taltîf edildi⁴. Şâm'ın fethine katıldı ve Hz. Ömer döneminde Filistin⁵, Şâm ve Hıms vâlisi oldu⁶. Hıms vâlisi iken vefât etti⁷. Evinin yanında büyük bir dükkânı vardı. Geçimini buradan da sağlıyordu⁸.

Ebû Mûsâ el-Eşarî: (v. 42/663) Hz. Peygamber onu Zebîd ve Aden'e (Yemen'de iki şehir) görevli olarak gönderdi. Hz. Ömer döneminde Basra ve Kûfe vâlisi oldu⁹. Hz. Osmân döneminde Kûfe vâliliğine devam etti¹⁰. Kanâatkâr biriydi. Sade ve gösterişsiz yaşamayı severdi¹¹. Çeşitli vilayetlere vâli olması ve yüksek makamlarda görev alması onun hayâtını hiç değıştirmede¹². Basra vâliliğinden azledilince yanında sadece çocuklarına yetecek kadar parası vardı¹³.

Amr b. el-Âs: (v. 43/664) Kureyş'in en ileri görüşlüsü, en hatırı sayılı idi. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber onu Zatû's-selâsil gazvesine komutan olarak

* Muâviye b. Ebî Süfyân (v. 60/680) döneminde vefât ettiği rivâyet edilmektedir (Buhârî, *Târîh*, VI, 209).

¹ Zehebî, *Siyer*, II, 320, 322

² el-Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 358

³ el-İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, II, 127; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 449

* Hz. Ömer, Hz. Osmân ya da Muâviye döneminde vefât ettiği rivâyet edilir (İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 390).

⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 718

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 372

⁶ Zehebî, *Siyer*, II, 558

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 374

⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 301

⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII, 15

¹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXII, 21

¹¹ Zehebî, *Siyer*, II, 393 - 396

¹² Zehebî, *Siyer*, II, 396

¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 111

tayin etti¹. Savaşa göndermeden önce ona "Ey Amr! Bu savaşta Allah sana bol ganîmet nasip edecek." diyerek onu savaşa katılmaya teşvik etmek istedi. Bunun üzerine Amr "Ben mal için Müslüman olmadım." diyerek cevap verince Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Ey Amr, sâlih kişilerde bulunan mal ne güzeldir²." Amr b. el-Âs oldukça cömert biriydi³. Maddî durumu da gayet iyi idi. Kendisi külçe külçe altına sahipti⁴. Ayrıca Tâîf bölgesinde kendisine ait bir bahçesi⁵, Mısır'da da bir köşkü vardı. Fakat o bu malların hiçbirine itibar etmezdi. Hattâ son zamanlarında "Keşke bu malların hepsi gübre olsaydı." diyerek dünya malına değer vermediğini gösterdi⁶.

Hiz. Ömer döneminde Filistin ve Ürdün'e vâli oldu. Sonra da Mısır'ı fethetti. Bundan başka birçok yerin fethi de ona nasip oldu⁷. Hiz. Osmân ve Muâviye döneminde de Mısır vâililiğine atandı ve vefât edinceye kadar bu görevini devam ettirdi⁸. Mîras olarak çokça mal, köle ve gayrimenkul bıraktığı rivâyet edilir⁹.

Muğîra b. Şu'be: (v. 50/671) Câhiliye döneminde ticâretle meşgûl olurdu. Hiz. Ömer onu bir müddet Bahreyn'e vâli olarak atadı. Yine Hiz. Ömer döneminde 3 yıl Basra vâlisi oldu¹⁰. Daha sonra bu görevinden azledilip Kûfe'ye vâli olarak atandı. Hiz. Osmân ve Muâviye b. Ebî Süfyân dönemlerinde zaman zaman azledilse de Kûfe vâililiğini devam ettirdi ve orada vefât etti¹¹.

Osmân b. Ebü'l-Âs: (v. 51/672) Benî Sakîf kabîlesiyle birlikte gelip Müslüman olanlardandı. Hiz. Peygamber (s.a.s.) onu Tâîf'e vâli olarak görevlendirdi. Bu görevine Hiz. Ebû Bekir döneminde de devam etti. Hiz. Ömer döneminde ise Ammân ve

¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 265

² İbn Kâni', *Mu'cemu's-sahâbe*, II, 213

³ Zehebî, *Siyer*, III, 65

⁴ Zehebî, *Siyer*, III, 58

⁵ Zehebî, *Siyer*, III, 74

⁶ Zehebî, *Siyer*, III, 74 -76

⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 70

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 463

⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 77

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, III, 26, 27 - 30

¹¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 374; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 20

Bahreyn'e vâli oldu. Ömrünün sonuna doğru Basra'ya yerleşti¹. Ayrıca ticâret için çalıştırdığı köleleri vardı. Bir seferinde yine onları bir yere göndermişti. Döndüklerinde bire on kâr edebilecekleri bir mal getirdiklerini ona söylediler. Osmân b. Ebi'l-Âs bu malın içki olduğunu öğrenince, ticâret için getirilmiş olan içki küplerinin tamamını sokağa döktü².

Hakem b. Amr el-Ğifârî: (v. 51/672) Horasân vâlisiydi³. Muâviye b. Ebî Süfyân ile arasındaki bir anlaşmazlık yüzünden hapsedildi ve bu sırada vefât etti⁴.

Saîd b. Zeyd b. Amr: (v. 51/672) Hz. Peygamber'in cennetle müjdelediği kişilerden biriydi. Şâm kuşatmasına katıldı ve oraya vâli oldu⁵. Ayrıca ziraatla meşgûl olurdu⁶.

Ruveyfî' b. Sâbit: (v. 56/676) Muâviye döneminde Trablusgarp'a vâli oldu. Afrika'nın fethine katıldı. Berkâ'da vâli iken vefât etti⁷.

Sa'd b. Ebî Vakkâs: (v. 56/676) Başta Bedir savaşı olmak üzere bütün savaşlara Hz. Peygamber'le katıldı⁸. Çok malı vardı. Hattâ bir seferinde hastalanmış ve bütün malını infak etmek istemişti. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s.) buna müsaade etmedi⁹. Zekât olarak 5000 dirhem, mîras olarak ise 250.000 dirhem bıraktı. Son zamanlarını Hamrâu'l-esed'de yaptırdığı köşkte ikâmet etti¹⁰. Hz. Ömer ve Osmân döneminde Kûfe'ye vâli oldu. Fakat daha sonra azledildi. Bunun üzerine Medîne'ye döndü ve son zamanlarını Akîk'teki evinde geçirdi¹¹.

¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 451

² Zehebî, *Siyer*, II, 375

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, VII, 127

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, VII, 126

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XXI, 62

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XXI, 85

⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 36

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, X, 310

⁹ Zehebî, *Siyer*, I, 121

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, I, 123

¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 12

Ukbe b. Âmir el-Cühenî: (v. 58/678) Şâm'da oturuyordu. Muâviye b. Ebî Süfyân'a bağlılığı ile bilinir. Muâviye onu Mısır vâililiğine atadı; fakat daha sonra onu bu görevinden azledip çeşitli gazvelere gönderdi¹.

Ebû Hüreyre, Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî: (v. 59/679) Yetim olarak yetişen Ebû Hüreyre karın tokluğuna Gazvân kabîlesine mensup bir âilenin işlerini görüyordu. Daha sonra bu âilenin kızıyla evlendi². Medîne'ye hicret ettikten sonra çok fakirlik çekti ve bu yüzden sürekli Mescid-i Nebevî'de durmaya çalıştı. Ashâbussuffe'den biriydi³. Hz. Peygamber'in evine girip çıkar, ona hizmet eder, onunla hacca gider ve arkasında namaz kılardı⁴. Mal sâhibi olmak ya da çarşıda alış veriş yapmak gibi şeylere tevessül etmezdi⁵. Arzu ettiği tek şey, Hz. Peygamberden bir şey öğrenmek ve onun verdiği yemekle karnını doyurmaktı⁶. O kadar fakir bir hayât yaşadı ki, onu görenler bazen deli zannederlerdi⁷. Bazen de mecburen mescidin dışına çıkıp kendisine yiyecek veren birini aramak zorunda kalırdı. İlme olan düşkünlüğü had safhadaydı. Bir gün Hz. Peygamber, "Arkadaşlarının arzu ettiği ganîmet mallarından sana da vermemi ister misin?" dediğinde o, "Ya Resûlallah! Allah'ın sana öğrettiklerinden istiyorum." diye cevap verdi⁸.

Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.s.)'e elinde birkaç hurmayla gelmiş ve bu hurmaların bereketlenmesi için ondan dua etmesini istemişti. Hz. Peygamber'in dua etmesi üzerine o hurmaları azık torbasına koymuş ve bu torbadan yıllarca (Hz. Osmân'ın vefâtına kadar) hurma yemişti. Bu torbadaki hurmalar o zamana kadar hiç eksilmemişti⁹.

Hz. Ömer, onu Bahreyn'e vâli olarak tayin ettiğinde o bunu istemeye istemeye kabul etti. Sonra azledildiğinde sevinerek geri döndü ve yanında 400.000 dirhem

¹ Zehebî, *Siyer*, II, 467 - 468; Zehebî, *Tezkira*, I, 43

² İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 326

³ Zehebî, *Siyer*, II, 590 - 591

⁴ Zehebî, *Siyer*, II, 205

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 331; Buhârî, *Büyu'*, 17

⁶ Zehebî, *Siyer*, II, 595 - 617

⁷ Zehebî, *Tezkira*, I, 35

⁸ Zehebî, *Siyer*, II, 594

⁹ Zehebî, *Siyer*, II, 630 - 631

getirdi. Hz. Ömer, kendisine ait olanın ne kadar olduğunu sorunca Ebû Hüreyre, 20.000 dirhem kendisine ait olduğunu ve bunu ticâret yaparak kazandığını söyledi. Buna karşılık Hz. Ömer ana parayı ve ihtiyâcı kadar olanını almasını, geri kalanını beytûlmâlê iâde etmesini söyledi¹.

Muâviye döneminde Medîne vâililiği de yaptı. Bazen de Mervân'a vekâlet ederdi². Muâviye zaman zaman kendisine yardım etmek istese de o bunu hoş görmez ve “Alın teriyle kazanılıp infâk edilen bir dirhem, bana başkasının verdiği yüzbinlerce dirhemden daha sevimlidir.” derdi³.

Ebû Hüreyre hayâtının son dönemlerinde Medîne’den ayrıldı ve Akîk’te kendisine ait bir yerde kaldı. Medîne’deki evini ise Allah rızası için infak etti. Akîk’te fakir bir hâlde hayâtını devam ettiren Ebû Hüreyre’nin günlerce sudan ve hurmadan başka bir şey yemediği olurdu⁴. Ebû Hüreyre vefât edince Muâviye b. Ebî Süfyân onun vereselerine 10.000 dirhem verilmesini ve onlara iyi bakılmasını emretti⁵.

Cübeyr b. Mut’ım: (v. 59/679) Mekke’nin ileri gelenlerindendi⁶. Müellefey-i kulûb’dan olduğu için Hz. Peygamber ona ganîmet mallarından 100 deve verdi. Daha sonraki yıllarda Hz. Ömer tarafından Kûfe’ye vâli olarak atandı⁷.

Kays b. Sa’d b. Ubâde b. Düleym: (v. 59/679) Hz. Peygamber döneminde şurta görevlisi konumundaydı⁸. Ensârın sancaktarlığı görevini üstlenen Kays b. Sa’d⁹, Rasûl-i Ekrem döneminde zekât görevlisi olarak da görevlendirildi¹⁰. Babası gibi cömert biri olan Kays, Muâviye’ye 90.000 dirhem’e sattığı malının yarısını Allah rızası için infak

¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 336; Zehebî, *Siyer*, II, 617 - 618

² Zehebî, *Siyer*, II, 613 - 614

³ Zehebî, *Siyer*, II, 615

⁴ Zehebî, *Siyer*, II, 610 - 626

⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 340

⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 462

⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 97

⁸ İbn Abdî’l-Birr, *el-İstî’âb*, III, 1289; el-Mizzî, *Tehzib*, XXIV, 41

⁹ el-Mizzî, *Tehzib*, XXIV, 44

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, III, 104

etti, diğ er yarısını da karzı hasen olarak dağıttı¹. Hz. Ali döneminde Mısır'a vâli oldu. Kendisine bir ev yaptırıp oraya yerleşti².

Abdullâh b. Sa'd b. Ebî Serh: (v. 59/679) Hz. Osmân'ın süt kardeşidir³. Hz. Ömer döneminde Mısır'ın bir bölümüne vâli oldu. Daha sonra Hz. Osmân onu Mısır'ın tamamına vâli olarak görevlendirdi⁴.

Abdullâh b. Âmir: (v. 59/679) Horasân fethine katıldı. Hz. Osmân döneminde Basra vâliliği, Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde Basra ve Kûfe vâliliği yaptı. Muâviye'ye bağlılığı sebebiyle onun kızı Hint ile evlendi. Evi Şâm'daydı⁵. Maddî durumu yerinde idi. Ayrıca son derece cömert biriydi⁶. Tâif'te büyük bir bahçesi vardı. Babasından kendisine mîras olarak külçe külçe altın kaldı.⁷ Buna rağmen mütevâzı bir hayât yaşadı⁸.

Ya'la b. Ümeyye b. Ebî Ubeyde: (v. 60/680) Hz. Ebû Bekir döneminde, ridde olayları sırasında Halvan'a görevli olarak gönderildi⁹. Hz. Ömer döneminde Necrân'a vâli oldu. Hz. Osmân döneminde Yemen'e vâli oldu. Maddî durumu iyi olmasının yanında son derece cömertti¹⁰.

Muâviye b. Ebî Süfyân: (v. 60/680) Vahiy kâtibiydi. Vahiy kâtibi olduğu sıralarda maddî durumu pek iyi değildi¹¹. Hz. Ömer döneminde Hıms vâlisi oldu¹². Bu görevinden bir müddet sonra azledilerek Şâm vâliğine atandı. Hz. Ömer ona aylık 80

¹ Zehebî, *Siyer*, III, 106 - 107

² Zehebî, *Siyer*, III, 103

³ İbn Asâkir, *Târîh*, XXIX, 19

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XXIX, 36

⁵ Zehebî, *Siyer*, III, 18, 20 - 91

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XXIX, 249

⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 90

⁸ Zehebî, *Siyer*, III, 93

⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 685

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, III, 101

¹¹ Zehebî, *Siyer*, III, 122

¹² Zehebî, *Siyer*, III, 126

dînâr maaş bağladı. Şâm vâililiği görevine Hz. Osmân döneminde de devam etti. 20 yıllık Şâm vâililiğinin ardından bir o kadar da halîfelik görevini sürdürdü¹.

Mesleme b. Mahled b. es-Sâmit: (v. 62/682) Hz. Ömer döneminde zekât memuru olarak görevlendirildi. Mısır vâlisi Ukbe b. Âmir'den sonra Mısır'a on beş yıldan fazla bir süre için vâli oldu ve bu görevde iken vefât etti².

Mervân b. el-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye: (v. 65/685) Hz. Osmân'ın akrabası olan Mervân b. el-Hakem, aynı zamanda onun kâtibiydi. Bu görevinden dolayı Hz. Osmân tarafından kendisine maaş bağlandı³. Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde Medîne vâililiği yaptı. Bu görevinden zaman zaman azledilip tekrar görevine iâde edildi⁴. Muâviye b. Yezîd'den sonra hilâfet makamına geçti ve dokuz ay gibi bir süre için halîfe oldu⁵.

Abdullâh b. Abbâs b. Abdülmuttalib: (v. 68/688) Hz. Peygamber, İbn Abbâs'ın dinde fakîh olması, hikmete vâkıf olması için dua etti⁶. Giydiği elbiselerden⁷, evindeki yiyeceklerden⁸ onun ticâretle meşgûl olan babasının mesleğini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda çok cömert biriydi. Bir keresinde Ebû Eyyûb el-Ensârî Basra'da onun yanına gelmiş ve 20.000 dirhem borcu olduğunu söylemişti. Bunun üzerine İbn Abbâs ona 40.000 dirhem, 20 köle ve evinde bulunan eşyaları vermişti⁹.

İbn-i Abbâs'ın geliri sadece ticâret vasıtasıyla olmamıştı. Daha önce Mûsim bölgesinde vâililik yaptığı gibi¹⁰ Hz. Ali döneminde de Basra'ya vâli oldu¹¹.

¹ Zehebî, *Siyer*, III, 132 - 133

² İbn Asâkir, *Târîh*, LVIII, 62 - 63

³ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 36

⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 38

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 388

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, I, 173

⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 355

⁸ Zehebî, *Siyer*, III, 351

⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 352

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, III, 351

¹¹ Zehebî, *Siyer*, III, 353

Herim b. Hayyân el-Abdî: (v. ?*) Herim b. Hayyân'ın cihâd ehli biri olduğu, devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunduğu¹ ve Hz. Ömer döneminde birçok şehre vâli olarak görevlendirildiği rivâyet edilmektedir².

Ömer b. Ubeydullâh: (v. 82/702) Kureyş'in zenginlerinden ve ileri gelenlerindendi. İbnü'z-Zübeyr için Basra'ya vâli oldu. Daha sonra İran vâliliğini de üstlendi. Son derece cömert ve kanâatkâr biriydi. Bir seferinde akrabası olduğu İbn Ömer'e 1000 dînâr göndermiş, o da bunu kabul etmişti. Yine 100.000 dirheme bir câriye satın almıştı. Fakat câriyenin eski efendisinden ayrıldığına üzüldüğünü görünce onu tekrar eski efendisine parasını geri almadan iade etmişti³.

Ebû Saîd el- Mühellib: (v. 82/702) Kahramanlığı ile tanınan Ebû Saîd, Emevîler döneminde birçok şehre vâli oldu⁴. Son olarak Haccâc döneminde Horasân'a vâli olarak görevlendirildi ve bu görevde iken vefât etti⁵.

Yezîd b. Ebî Kebşe: (v. 99/718) Abdülmelik döneminde şurta görevlisi oldu, daha sonra gazveler için görevlendirildi. Velîd b. Abdülmelik döneminde Irâkeyn (Basra ve Kûfe) vâlisi oldu. Son olarak Süleymân döneminde Sind bölgesinin harac vergisini toplamak için görevlendirildi ve bu görevde iken vefât etti⁶.

Ömer b. Abdülazîz: (v.101/720) Emîru'l-mü'minîn idi. Babası Mısır'a vâli olan Ömer b. Abdülazîz'in küçüklüğü orada geçti⁷. Sonraki yıllarda babası onu ilim tahsîli için Medîne'ye gönderdi⁸. İlk görevi Medîne vâliliği idi⁹. Günlük 2 dirhem maaş alırdı. Hak ve hukuka son derece riâyet eder, beytûlmâlden şahsî hiçbir harcama yapmazdı.

* Kesin olmamakla birlikte 70/690 yılında vefât ettiği rivâyet edilmektedir (Mustafa Bilgin, "Herim b. Hayyân", *DİA*, XVII, 227).

¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 48 - 49

² İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 533

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 173

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, LXI, 280

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, LXI, 290

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 229; Zehebî, *Siyer*, IV, 444

⁷ Zehebî, *Tezkira*, I, 118

⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 116 - 117

⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 119

Halîfe olduğunda 50.000 dînârlık malı olduğu hâlde vefâtında bu miktar 200 dînâr kadar kalmıştır¹.

Ömer b. Abdülazîz ilim ehline son derece önem verir; kendisini ilme vakfedenlere, dünyalıktan vazgeçip mescitlerde ders veren ve başka hiçbir geliri olmayanlara 100'er dînâr verilmesini bölge sorumlularına emrederdi².

Adiy b. Ertâh el-Fezârî: (v. 102/721) Ömer b. Abdülazîz döneminde Basra vâlisi oldu³.

ed-Dahhâk b. Abdurrahmân: (v. 105/724) Ömer b. Abdülazîz döneminde iki sefer Şâm vâliliğine atandı. Ömer b. Abdülazîz vefât ettiğinde o yine Şâm vâlisi olarak görevine devam ediyordu⁴.

Ebân b. Osmân b. Affân: (v. 105/724) Hz. Osmân'ın oğlu olan Ebân, halîfe Abdülmelik b. Mervân döneminde Medîne'ye yedi sene vâli oldu⁵.

Abdülhamîd b. Abdurrahmân b. Zeyd b. el-Hattâb: (v. ?*) Medîneli tâbi'ilerden idi⁶. Abdullâh b. Zübeyr döneminde Kûfe kadısı oldu. Daha sonra Ömer b. Abdülazîz döneminde bir rivâyete göre Irâk⁷, başka bir rivâyete göre ise Kûfe'ye vâli olarak görevlendirildi ve kendisine 10.000 dirhem maaş bağlandı⁸.

¹ Zehebî, *Siyer*, V, 134

² Zehebî, *Siyer*, V, 323

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 520; Zehebî, *Siyer*, V, 53

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 271

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 38

^{*} Hişâm b. Abdülmelik döneminde (105/724 – 126/743) vefât ettiği rivâyet edilmektedir (İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIV, 78).

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIV, 74

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIV, 77

⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 149

Ebû Ukbe el-Cerrâh b. Abdullâh: (v. 112/731) Kahramanlığı ile ün salmış olan Ebû Ukbe, Haccâc döneminde Basra'ya vâli oldu. Daha sonra Ömer b. Abdülazîz döneminde Horasân ve Sicistân vâliliği görevini ifâ etti¹.

Esed b. Abdullâh b. Yezîd: (v. 120/738) Âlim, fazıl, takvâ sâhibi ve cömert biriydi. Horasân vâliliği yaptı².

İsmâîl b. Ubeydullâh b. Ebi'l-Muhâcir: (v. 132/750) Halîfe Abdülmelik b. Mervân'ın oğlunun eğitimiyle meşgûl oldu³. Daha sonra Ömer b. Abdülazîz döneminde Fas'a vâli olarak atandı⁴. Vefât edinceye kadar bu görevinde devam etti⁵.

Amr b. Kays b. Sevr b. Mâzin: (v. 140/758) Hıms şehrinin ileri gelen âlimlerinden idi⁶. Kendisini ilme vakfeden, dünyalıktan vazgeçip mescitlerde ders verenlerden biriydi. Bu yüzden Ömer b. Abdülazîz tarafından ihtiyaçlarını karşılaması için kendisine maaş bağlandı⁷. Daha sonra yine Ömer b. Abdülazîz döneminde Sâife'ye vâli olarak tayin edildi⁸.

3. Muallim Olan Muhaddisler

Muâz b. Cebel: (v. 18/640) Hicretten on sekiz yıl önce Medîne'de dünyaya geldi⁹. Başta Bedir gazvesi olmak üzere bütün gazvelere katıldı¹⁰. Mekke fethinin ardından Resûlullâh, Huneyn gazvesine giderken onu Mekke'ye Kur'ân ve dinî bilgiler muallimi olarak tayin etti¹¹. Daha sonra Hz. Peygamber onu Yemen'e elçi, muallim,

¹ Zehebî, *Siyer*, V, 189

² el-Mizzî, *Tehzîb*, II, 504

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, II, 143

⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 213

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 341

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 198

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVI, 320

⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVI, 311- el-Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 197

⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 19

¹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, LVIII, 387

¹¹ İbn Asâkir, *Târîh*, LVIII, 407

zekât memuru ve kâdî sıfatıyla gönderdi¹. Muâz'ın Yemen'de kadılık yaparken nasıl hüküm vereceği ile ilgili olarak Rasûl-i Ekrem ile aralarında geçen konuşma meşhurdur. Resûlullâh'ın sorularına cevap veren Muâz önce Allah'ın kitabına göre hükmedeceğini, aradığı delili Kur'ân'da bulamazsa Rasûl-i Ekrem'in sünnetini dikkate alacağını, aradığını orada da bulamazsa kendi kanâatine göre hüküm vereceğini söyleyince Hz. Peygamber çok memnun oldu ve Resûlullâh'ın elçisine Resûlullâhı hoşnut edecek şekilde cevaplar verdiren Allah'a hamdetti². Hz. Peygamber'in vefâtından sonra da Medîne'de fetvâ vermekle yetkilendirilen Muâz b. Cebel³, Hz. Ebû Bekir döneminde Suriye fetihlerine katılmak için halîfeden izin istedi. Hz. Ömer, onun bilgisine ihtiyaç duyulacağı gerekçesiyle izin verilmemesini telkin ettiyse de halîfe şehîd olmak isteyen kimseyi engellemeye hakkı olmadığını söyleyerek ona izin verdi⁴. Daha sonraki dönemlerde Hz. Ömer'in danışmanı olarak görev yapan Muâz b. Cabel, ayrıca bazı sahabilerle birlikte Suriye'ye muallim olarak gönderildi⁵.

Abdullâh b. Mes'ûd: (v. 32/653) Küçük yaşlarda Ukbe b. Ebî Muayt'e ait koyunların çobanlığını yaptı⁶. Habeşistan'a ilk hicret edenlerden idi. Sonra Mekke'ye geri döndü ve ardından Medîne'ye hicret etti⁷. Medîne'de Hz. Peygamber, İbn Mes'ûd'a mescidin arka tarafında bir yer iktâ' etti. İbn Mes'ûd burayı mesken olarak edindi. Başta Bedir olmak üzere diğer gazvelerin tamamına katıldı⁸. Sürekli Rasûl-i Ekrem ile birlikte olan İbn Mes'ûd, aynı zamanda yolculuk sırasında Hz. Peygamber'in çarık, yatak, misvak ve koku gibi özel eşyalarını muhafaza ederdi⁹.

Hz. Ömer, onu Kûfe'ye baş muallim olarak görevlendirdi¹⁰. Kûfe'de iftâ ve beytülmâl memurluğu görevini birlikte götürüyordu¹. Hz. Osmân halîfe olunca, onun

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, LVIII, 415

² Ebû Dâvûd, *Akziye*, 11; Tirmizî, *Ahkâm*, 3

³ İbn Asâkir, *Târîh*, LVIII, 422

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, LVIII, 423

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, LVIII, 421

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 150

⁷ Zehebî, *Siyer*, I, 467

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 152

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 153

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, I, 485 - 486

Medîne'ye dönmesini istedi, o da bu çağrıya olumlu cevap verdi². Abdullâh b. Mes'ûd'un maaşı 6000 dirhem idi³. Vefât ettiğinde sahip olduğu eşyaları, yiyecekleri ve hayvanları dışında 90.000 miskal mîras bıraktı. Malının tasarruf hakkını Zübeyr b. Avvâm ve onun oğlu Abdullâh'a vasiyet etti. Bunun üzerine Zübeyr b. Avvâm, Hz. Osmân'dan Abdullâh'ın mallarını istedi ve onun çocuklarına dağıttı⁴.

Imrân b. Husayn: (v. 52/672) Hayber'in fethi sırasında Müslüman oldu⁵. Hâli vakti yerindeydi. Güzel elbiseler giyer ve “Allah, bir kuluna nimet verseyse o nimetin üzerinde görünmesinden hoşnut olur.” hadîs-i şerîfinin gereğini yerine getirdiğini söylerdi⁶.

Basra şehri kurulunca Imrân, halka dinî bilgileri öğretmesi için Halîfe Ömer tarafından buraya resmen muallim olarak görevlendirildi. Daha sonra Hz. Osmân döneminde Basra kadılığına getirildi. Ancak bu görevi sırasında haksızlık yaptığı gerekçesiyle kendisine itiraz edilmesi üzerine görevinden istifa etti. Imrân b. Husayn, resmî görevinden ayrıldıktan sonra hayâtını Basra mescidinde hadîs okutarak geçirdi⁷.

Abdullâh b. el-Muğaffel: (v. 60/680) Önce Medîne'de kaldı, daha sonra Hz. Ömer tarafından resmen muallim olarak Basra'ya gönderildi. Ulu Camii'nin yakınına yaptırdığı evde kalıyordu⁸.

Abdurrahmân Ğanem: (v. 78/698) Hz. Ömer, onu Şâm'a muallim olarak gönderdi⁹.

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXIII, 179

² Zehebî, *Siyer*, I, 498

³ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 157

⁴ Zehebî, *Siyer*, I, 497 - 498

⁵ Zehebî, *Tezkira*, I, 29

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 10

⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 705; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 10 - 11

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 174

⁹ Zehebî, *Tezkira*, I, 51

Ebû Amr eş-Şeybânî: (v. 98/717) Hz. Muhammed'e peygamberlik geldiği sırada deve çobanı idi. Sonraki dönemlerde Mescid-i A'zam'da Kur'ân muallimliği yapmaya başladı¹.

Dahhâk b. Müzâhim: (v. 102/721) Aslen Belh şehrinden olan ed-Dahhâk, bazen Semerkant, bazen de Buhârâ'da kalırdı². 3.000'e yakın talebesi vardı. Talebelerin çokluğundan eşeğine biner ve aralarında dolaşarak onları kontrol ederdi. Verdiği dersten ücret almazdı³.

Nâfî', Ebû Abdullâh el-Kuraşî: (v. 120/738) İbn Ömer'in kölesiydi⁴. Nâfî', İbn Ömer ile 30 yıla yakın hac yaptı. Abdullâh b. Ca'fer onu 12.000 dînâra satın almak istedi; fakat İbn Ömer bunu kabul etmeyip Nâfî'yi azat etti. Ömer b. Abdülazîz tarafından Mısır'a muallim olarak görevlendirildi. Ömer b. Abdülazîz onu Yemen halkının zekâtını toplaması için de görevlendirdi⁵.

İshâk b. Behlûl b. Hassan el-Enbârî: (v. 252/867) Halîfe tarafından resmen muallim olarak tayin edilen İshâk b. Behlûl, camideki özel yerinde ilimî faaliyetlerini devam ettirdi. Bu görevinden dolayı kendisine Halîfe el-Mütevekkil tarafından yılda 12.000 dirhem maaş bağlandı. Bununla birlikte halîfe ona zaman zaman ihsanlarda da bulundu⁶.

Ebû Dâvûd: (v. 275/889) Sicistân'da doğdu. Birçok malı mülkü vardı⁷. Çok genç yaşta Şâm, Mısır, Kûfe, Bağdat, Horasân ve Basra gibi ilim merkezlerine gitti ve oradaki âlimlerden hadîs öğrendi⁸. Ebû Ahmed el-Muvaffak'ın isteği ile Basra'yı vatan edindi ve hadîs rivâyetine burada devam etti. Ayrıca el-Muvaffak, Ebû Dâvûd'dan

¹ Zehebî, *Tezkira*, I, 68

² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 481

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 599

⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 95

⁵ Zehebî, *Siyer*, V, 97 - 98

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 368; Zehebî, *Siyer*, XII, 490

⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 217

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 55 - 56; İbn Asâkir, *Târîh*, XXII, 191

kendi çocuklarına da Sünen'i rivâyet etmesini istedi, o da kabul etti¹. Muhtemel olarak kendisine Muvaffak tarafından bağlanan maaş ile geçimini sağladı.

Hüseyin b. Fadl, Ebû Ali el-Biclî el-Kûfî: (v. 282/896) Horasân emîri Abdullâh b. Tâhir onu Nisâbur'a getirdi. Ona bir ev satın aldı. Hüseyin b. Fadl vefâtına kadar bu evde insanlara ilim öğretti ve fetvâ verdi². Bu görevinden dolayı muhtemelen İbn Tâhir tarafından kendisine bir maaş bağlandı.

4. İdarecilerin Çocuklarının Eğitimiyle Meşgûl Olan Muhaddisler

İsmâîl b. Ca'fer b. Ebî Kesîr: (v. 180/797) Medîne'de ikâmet ediyordu. Daha sonra Bağdat'a göçtü ve ilmî faaliyetlere orada devam etti³. Aynı zamanda Bağdat'ta Halife Mehdî'nin oğlu Ali'yi eğitiyordu. Vefâtına kadar orada kaldı⁴.

Ubeyde b. Humeyd b. Suheyb: (v. 190/806) Aslen Kûfeli olup sonradan Bağdat'a göçtü ve vefâtına kadar orada kaldı. El-Hazza' = Ayakkabıcı olarak lakaplandığı hâlde Ahmed b. Hanbel onun ayakkabıcı olmadığını söylemektedir⁵. Bağdat'ta Hârûn er-Reşîd'in oğlunun terbiyesi ile meşgûl oldu. Vefât edinceye kadar bu görevini sürdürdü⁶.

Ebû Zükeyr, Yahyâ b. Muhammed b. Kays: (v. 200/816) Aslen Medîneli olup sonradan Basra'ya göçtü. Basra emîri Ca'fer b. Süleymân'nın çocuklarına muallimlik yapmıştır⁷.

Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd el-Kuraşî el-Emevî: (v. 280/894) Birden çok halîfeye müeddiplik ve muallimlik yaptı. Bu görevinden dolayı aylık kendisine 15 dînâr maaş tahsîs edildi⁸.

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXII, 199

² Zehebî, *Siyer*, XIII, 414

³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 44

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 219

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 120

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 122

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 524; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 184

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 89; el-Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 72

5. İmam ve Müezzin Olan Muhaddisler

Abdullâh b. İbn Ümmi Mektûm: (v. ?*) Gözlerini küçük yaşta kaybetti. Hz. Peygamberin Bilâl b. Rabâh ve Ebû Mahzûra'dan sonra üçüncü müezziniydi¹. Bazen Hz. Bilâl ezan okur, İbn Ümmi Mektûm kamet getirir bazen de tersi olurdu². İbn Ümmi Mektûm, Rasûl-i Ekrem sefere çıktığı zaman genellikle onun yerine Medîne'ye hem nâiblik hem de imâmlık yapardı³.

Bilâl b. Rabâh: (v. 20/641) Müslüman oluncaya kadar köleydi. Daha sonra Hz. Ebû Bekir tarafından satın alınıp azat edildi⁴. Hz. Peygamber'in baş müezziniydi⁵. Hz. Bilâl hayâtı boyunca Rasûl-i Ekrem'in yanından hiç ayrılmadı. Bedir, Uhud, Hendek gibi savaşların tamamına katıldı⁶. Vedâ haccında da bulundu. Onun abdest suyunu temin etmek, sütte olarak kullandığı harbeyi taşımak, şahsî ihtiyaçlarını karşılamak, savaşlarda özellikle geceleri korunmasını, gündüzleri ise gölgelenmesini sağlamak, yemek hazırlamak, beytûlmâl işlerine bakmak, Hz. Peygamberin emriyle bazı ödemeler yapmak, elçileri ağırlamak, seriye kumandanlarına sancak vermek, Rasûl-i Ekrem'in emîrlerini halka duyurmak, kadın esirleri muhafaza etmek gibi işlerde görev aldı⁷.

Yaygın olan rivâyete göre Bilâl b. Rabâh, Hz. Peygamberin vefâtından sonra ezan okumadı⁸. Hz. Ebû Bekir döneminde cihâda gitmek istediye de Hz. Ebû Bekir ona izin vermeyip yanında kalmasını sağladı. Ancak daha sonra Hz. Ömer döneminde izin alarak

* Kadisiye Savaşı (15/636)'ndan sonra Medîne'de vefât ettiği ya da Kadisiye Savaşı'nda şehîd olduğu rivâyet edilmektedir (İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 601).

¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 234

² Zehebî, *Siyer*, I, 362

³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 601; Zehebî, *Siyer*, III, 118

⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 232

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 234

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, X, 433

⁷ Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, VI, 152

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 237

Şâm'a yerleşti ve orada vefât etti¹. Şâm'da kaldığı sürece Hz. Ömer'in kurduğu dîvândan bağlanan maaşla geçimini temin etti².

Ebû Mahzûra el-Cumahî: (v. 59/679) Mekke fethinden sonra Hz. Peygamber tarafından Mekke'ye müezzin olarak tayin edildi. Vefât edinceye kadar bu görevini devam ettirdi. Bundan sonra Mekke'de müezzinlik mesleği, uzun süre onun neslinden gelenler tarafından devam ettirildi³.

Ebû Meysere, Amr b. Şurahbîl el-Hemedânî el-Kûfî: (v. 63/683) Kûfe'de Benî Vâdia' Camii'nin imâmıydı⁴. Maaşını aldığı anda onu eve gelinceye kadar sadaka olarak dağıtırdı. Eve gelip para kesesini çocuklarına uzattığında evdekiler keseden bir şey eksilmediğini görürlerdi⁵.

Ebû Abdurrahmân es-Sülemî: (v. 74/694) Kûfe'li idi⁶. Âmâ idi. Mescidü'l-A'zam'da 40 yıl imâmlık yapıp ders okuttu⁷.

Ebû Recâ el-Utâridî: (v. 105/724) Hz. Peygamber'e vahiy geldiği sırada o henüz çocuktu ve âilesine ait develere çobanlık yapıyordu⁸. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman oldu⁹ ve Hz. Peygamber'in vefâtından sonra Medîne'ye gidip yerleşti¹⁰.

Kırk yıl imâmlık yapmış olan, Kur'ân-ı Kerîm'i çok okumasıyla bilinen Ebû Recâ, muhadramûn* ve dolayısıyla tâbiîn neslinin önde gelen âlimlerinden ve güvenilir hadîs râvîlerinden biridir¹.

¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 236; Zehebî, *Siyer*, I, 356

² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 234

³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 175 - 176

⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 106

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 61

⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 9

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 409; Zehebî, *Siyer*, IV, 268, 270

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 138

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 356

¹⁰ Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 305

* Câhiliye zamanında ve İslam döneminde yaşadığı hâlde Hz. Peygamberi Müslüman olarak görmeyen kimselere verilen isim (Mehmet Efendioğlu, "Muhadramûn", *DİA*, XXX, 395).

Bilâl b. Sa'd b. Temîm: (v. 110/729) İlmî derece bakımından Hasan el-Basrî, Basra'da nasıl teveccüh görüyorsa, Şâm'da da Bilâl b. Sa'd öyle teveccüh görüyordu². Aynı zamanda Şâm Camii imâmıydı³.

İbn-i Ebû Müleyke: (v. 117/736) Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde veya daha önce Mekke'de doğdu⁴. Hadîs, fıkıh ve kıraat ilimlerindeki şöhreti ile bilinen İbn Ebû Müleyke, Abdullâh b. Zübeyr'in hilâfeti döneminde Harem-i Şerîf'te imâmlık ve müezzinlik, Tâif ve Mekke'de kadılık yaptı⁵.

Zebîd b. el-Hâris el-Kûfî: (v. 122/740) Bazı sahâbeler ile görüştüğü hâlde onlardan hadîs almadı⁶. Kûfe'de mahalle mescidinin müezziniydi⁷. Vâlinin göndermiş olduğu hediyeleri almazdı⁸.

Süleymân b. Tarhân et-Teymî: (v. 143/761) Basra'nın âbid ve zâhid kişilerinden olan Süleymân b. Tarhân⁹, Basra Camii'nin 40 yıl imâmlığını yaptı¹⁰.

Leys b. Ebî Süleym: (v. 143/761) Kûfeli muhaddislerden idi. Müezzinlik yapıyordu¹¹.

Osmân b. el-Heysem: (v. 220/835) Basralı idi ve Basra'da Ulu Camii'nin müezziniydi¹².

Rabî' b. Süleymân b. Abdülcebbâr: (v. 270/884) Mısır'daki muhaddislerden hadîs ilmini tahsîl etmesinin yanında, İmam-ı Şâfi'î'nin de gözde öğrencilerindendi¹.

¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 148; Zehebî, *Tezkira*, I, 66

² İbn Asâkir, *Târîh*, X, 485

³ İbn Asâkir, *Târîh*, X, 480

⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 89

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 472; Zehebî, *Tezkira*, I, 101

⁶ Zehebî, *Siyer*, V, 296

⁷ Zehebî, *Siyer*, V, 297

⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 298

⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 300

¹⁰ Ebû Nu'aym, *Hilye*, III, 29

¹¹ el-İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, II, 231

¹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 453 - 454

Mısır'da Fustat Camii'nin müezzini olarak vakit ezanına ilk o başlar, ardından diğer müezzinler ezan okumaya başlarlardı².

İbrâhîm b. Hâlid b. Abîd el-Kuraşî: (v. ?) San'â Camii'nde yetmiş sene müezzinlik yaptı³.

6. Diğer Alanlarda Devlet Memuru Olarak Görev Yapan Muhaddisler

Mu'aykîb b. Ebî Fâtîma ed-Devsî: (v. 40/661) Hz. Peygamber'in mührünü muhafaza görevi ona verildi. Başka bir rivâyete göre ise Hz. Peygamber döneminde hazîne görevlisi idi⁴. Hz. Ebû Bekir onu fey' için görevlendirdi⁵. Aynı zamanda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde beytûlmâl memuru oldu⁶.

Muhammed b. Mesleme b. Seleme b. Hâlid: (v. 43/664) Hz. Peygamber ile birlikte Tebûk hariç bütün gazvelere katıldı. Tebûk seferinde ise Hz. Peygamber'e niyâbeten Medîne'de kaldı⁷. Yine Rasûl-i Ekrem tarafından çeşitli seriyyelere gönderildi⁸. Hz. Ömer onu Cüheyne kabîlesinin zekâtını toplaması için görevlendirdi⁹. Hz. Osmân'ın öldürülmesiyle birlikte başlayan siyasî karışıklıklarla birlikte her şeyini geride bırakıp yalnız başına Rebeze'ye çekildi ve orada bir çadırdaki yaşamaya başladı. Karışıklıklar durulunca tekrar Medîne'ye döndü ve orada vefât etti¹⁰.

Erkam b. Ebi'l-Erkam el-Mahzûmî: (v. 53/673) Bedir, Uhud gibi gazvelerin tamamına katıldı ve Rasûl-i Ekrem'in kendisine Medîne'de iktâ' ettiği evde oturdu¹¹.

¹ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 256

² Zehebî, *Siyer*, XII, 587 - 589

³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 59; el-Mizzî, *Tehzîb*, II, 80

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, IV, 351

⁵ Zehebî, *Siyer*, II, 491

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 345

⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 443

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 444

⁹ Zehebî, *Siyer*, II, 370

¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 445; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 362

¹¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 44

Hız. Peygamber tarafından zekât memuru olarak görevlendirildi¹. Ayrıca Hız. Osmân döneminde beytûlmâl memuru olarak görev yaptı².

Büreyde b. el-Husayb b. Abdullâh: (v. 62/682) Hayber seferine katıldı. Hız. Peygamber onu, kabîlesinin zekâtını toplaması için görevlendirdi. Hız. Ömer döneminde çeşitli görevlerde vazifelendirildi³. Bir müddet Basra'da kaldı ise de daha sonra Sicistân'a, oradan da Merv'e gitti ve oraya yerleşti. Yezîd döneminde Merv'de vefât etti⁴.

Abdullâh b. el-Erkam: (v. 64/684) Hız. Peygamber ve Hız. Ebû Bekir döneminde kâtip olarak görev yaptı. Hız. Ömer döneminde beytûlmâl sorumlusuydu. Aynı görevi Hız. Osmân döneminde de bir müddet sürdürdü. Hız. Osmân bu görevinden dolayı kendisine 300.000 dirhem maaş vermek istese de o, bunu kabul etmedi ve bu görevi Allah rızası için yaptığını söyledi⁵.

Ahnef b. Kays: (v. 67/687) Temîm kabîlesinin ileri gelenlerindendi⁶. Genellikle yüksek makamlarda görev aldı ve herkes tarafından saygı gördü⁷.

Horasân'ın fethine katıldı. Bir ara Horasân vâlisi umreye gidince Ahnef, onun yerine vekâleten görev yaptı⁸. Ahnef b. Kays'ın Hız. Ömer, Hız. Osmân, Hız. Ali ve Muâviye b. Ebî Süfyân ile sıkı diyalogu⁹ onun devlet kademelerinde de uzun süre görev yaptığı izlenimini vermektedir.

¹ Ebû Nu'aym, *Hilye*, VII, 97

² Zehebî, *Siyer*, II, 479 - 480

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, IV, 54; Zehebî, *Siyer*, II, 469, 470

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 29

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 301

⁶ Zehebî, *Siyer*, IV, 87

⁷ Zehebî, *Siyer*, IV, 91 - 95

⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 90 - 91

⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 188

Humrân b. Ebân: (v. ?*) Hz. Osmân'ın kölesi idi. Hz. Osmân'ın işlerine yardım ettiği gibi aynı zamanda onun müezzinliğini ve kâtipliğini de yaptı¹. Daha sonra Basra'ya oradan da Dimaşk'a yerleşti. Dimaşk'ta kendisine ait bir evi vardı².

Kabîsa b. Züeyb: (v. 86/705) Aslen Medîneli olup sonradan Şâm'a yerleşti. Halife Abdûlmelik b. Mervân'ın mühür ve posta görevlisi idi³. Aynı zamanda divân katibiydi⁴.

Enes b. Mâlik: (v. 93/712) Fakir anasıyla birlikte yaşıyordu. 10 yaşında Hz. Peygamber'in özel hizmetini görmeye başladı. Bu görevini Rasûl-i Ekrem vefât edinceye kadar (10 yıl) devam ettirdi. Hz. Peygamber'in duası sonucu çokça mala ve çocuğa sahip oldu⁵.

Hz. Ebû Bekir döneminde Bahreyn'e görevli olarak gönderildi. Döndüğünde Hz. Ömer tarafından kendisine 4000 dirhem verildi. Ayrıca onun yılda iki ürün veren bir bahçesi vardı⁶.

Ebû Osmân en-Nehdî: (v. 100/719) Genç yaşlarda âilesine ait develerin çobanlığını yapıyordu⁷. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde Müslüman olmasına rağmen O'nu görmedi; fakat Rasûl-i Ekrem'in görevlilerine zekâtını verdi. (Buradan onun zengin olduğu anlaşılıyor.) Hz. Ömer döneminde birçok gazveye katıldı. Kûfe'de ikâmet ediyordu; fakat Hz. Hüseyin şehit edilince, Peygamber torununun şehîd edildiği bir yerde kalamayacağını söyleyerek Basra'ya yerleşti⁸. Şurta görevlisi olarak görev yaptı⁹.

* H. 75/695 yılından sonra vefât ettiği rivâyet edilmektedir (İbn Hacer, *Zehebî*, II, 18).

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XV, 177, 178; Zehebî, *Siyer*, IV, 183

² İbn Asâkir, *Târîh*, XV, 172 - 173

³ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIX, 250

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIX, 259; Zehebî, *Siyer*, IV, 283

⁵ Zehebî, *Siyer*, III, 397 - 398

⁶ Zehebî, *Siyer*, III, 400 - 401

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 427

⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 75

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 98; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXV, 480

Tavûs b. Keysân, Ebû Abdurrahmân el-Fârisî: (v. 105/724) Aslen İran'lı olan; fakat daha sonra Yemen'e gidip oranın büyük âlimlerinden olan Tavûs¹, Muhammed b. Yusuf es-Sekafî tarafından zekat memuru olarak görevlendirildi².

Şehr b. Havşeb el-Eş'arî: (v. 111/730) Irâk, Basra, Kûfe ve Şâm gibi şehirlere giderek hadîs rivâyetinde bulundu³. Yezîd b. el-Muhelleb'in hazîne memuru olarak görev yaptı⁴.

İsmâîl b. Ebî Hâkim el-Kuraşî: (v. 130/748) Ömer b. Abdülazîz'in memuruydu⁵.

Husayf b. Abdurrahmân el-Cezerî: (v. 136/754) Harrânlı bir muhaddis olan Husayf⁶, aynı zamanda beytûlmâl memuru olarak da görev yaptı⁷.

Ukayl b. Halid b. Ukayl: (v. 141/759) İkrime, Mekhûl ve Zührî gibi muhaddislerden hadîs aldı⁸. Medîne'de şurta memuru idi⁹.

İsmâîl b. Ayyâş el-Hımsî: (v. 181/798) Şâm'ın en büyük muhaddislerinden biriydi¹⁰. İlme karşı son derece düşkün olması hasebiyle babasından kendisine mîras olarak kalan 4000 dînârın tamamını ilim yolunda harcadı¹¹. Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde Bağdat'a geldi ve elbise hazînesinin başına memur olarak tayin edildi¹². Son

¹ Zehebî, *Siyer*, V, 38

² Zehebî, *Siyer*, V, 44

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XII, 585

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, XII, 582

⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 243

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 482

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 390

⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXI, 36

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XX, 245

¹⁰ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 253

¹¹ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 114

¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 221

derece cömert biri olan İsmâîl b. Ayyâş, bahçesine gelen misafirlere bol bol ikrâm etmeden onları göndermezdi¹.

Eşheb b. Abdülazîz b. Davûd: (v. 204/820) Mısır'ın meşhur fakihlerindendi². Hâli vakti yerindeydi. Mısır'da harac memuru olarak görev yaptı³.

Nadr b. Abdülcebbar: (v. 219/835) Mısır kadısı Lehia' b. İsâ'nın verdiği hükümleri kayda geçirirdi⁴.

Nu'aym b. Hammâd b. Muâviye b. el-Hâris: (v. 228/843) Mısır'a sonradan yerleşti. Bir müddet Merv kadısı Nuh b. Ebî Meryem'in kâtipliğini yaptı ise de halku'l-Kur'ân meselesinden dolayı hapsedildi ve hapihânede vefât etti⁵.

Muhammed b. Âiz: (v. 232/847) Me'mûn döneminde Şâm'da harac memuruydu⁶.

Ebu'l-Hasan el-Hâris b. Abdullâh b. İsmâîl: (v. 235/850) Hemedân muhaddislerindendi. Babası gibi kendisi de halîfelerin hazîne görevlisiydi⁷.

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 222

² el-Mizzî, *Tehzîb*, III, 297

³ Zehebî, *Siyer*, IX, 500 - 501

⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 567

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 306 - 307

⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 105

⁷ Zehebî, *Siyer*, XI, 145

B. Ticaret ile Meşgûl Olan Muhaddisler¹

Ebû Bekir es-Sıddîk: (v. 13/635) Hz. Ebû Bekir'in çocukluğu, gençliği ve Müslüman olmadan önceki hayâtı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Yalnız elbise ve kumaş ticâretiyle meşgûl olduğu, İslâmiyeti kabul ettiği sırada 40.000 dirhem² kadar sermayesi bulunduğu³, ticâret kervanlarıyla Suriye ve Yemen'e seyhâhat ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in yirmi beş yaşlarında iken katıldığı Suriye ticâret kervanında onun da bulunduğu rivâyet edilir. Hicret sırasında malının tamamı olan 5000 dirhemi yanında getirdi⁴. Medîne'ye gelince ticârî meşgûliyetine devam eden Hz. Ebû Bekir'in⁵, Medîne çarşısında ticâret yaptığı bir yeri de vardı⁶.

¹ Ticâret, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde, özellikle Mekke şehrinde en önemli geçim kaynaklarından biriydi. Zira Mekke kurak bir şehir olduğundan oranın halkı öteden beri ticâretle uğraşmış ve bu konuda büyük bir deneyim kazanmıştı. Hattâ bu konu Kureyş sûresinde açık bir şekilde ifade edilmektedir. "(Hiç değilse kendilerini) Kureyş'i bir araya getirip anlaştırdığı, yaz ve kış yolculuğunda onları (güvenliğe kavuşturduğu ya da başkalarıyla) ısındırıp yakınlaştırdığı için şu Ev'in (Kabe'nin) Rabbine kulluk etsinler; ki O, kendilerini açlıktan (kurtarıp) doyuran ve korkudan güvenliğe kavuşturandır." (Kureyş Sûresi, 1-4) Ayet-i kerimeden anlaşılacağı gibi o dönemde Kureyş kabilesi yaz ve kış aylarında ticâret yapmaktaydı. Yaz aylarında Şâm gibi kuzeyde bulunan şehirlere, kış aylarında ise Yemen gibi güneyde bulunan şehirlere giderlerdi. Bu hareketlilik Suriye, Mısır, Irâk, İran, Yemen ve Habeşistan gibi ülkelerde devam etmekteydi. İslam dini geldikten sonra ticâretin ehemmiyeti bir kat daha arttı. Zira İslam, getirdiği kanunlarla ticârî hukuka yeni bir boyut kazandırdı. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, bereketin onda dokuzunun ticârette olduğunu buyurması Müslümanlar tarafından teşvik edici bir unsur olarak görülmüştür (el-Umerî, *el- Hıraf*, 119).

² Bilindiği gibi câhiliye döneminde Hicâz yarımadasında yerleşik bir devlet yoktu. Onun için basılmış para kavramı gelişmemişti. Zira normal olarak para basımı yerleşik devletin ortaya koyabileceği bir çalışmadır. İslam dini zuhur ettiği ilk yıllarda da durum bundan farklı değildi. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) döneminde sadece Hicâz'ın dışında basılan paralar tedavülde idi. Bunlar saf altından imal edilen dînâr ve gümüşten imal edilen dirhemdi. **Dînâr**; Bizans Devleti tarafından basılırdı. Yuvarlak olup bir tarafında o dönemin Bizans İmparatorunun resmi olurdu. Şâm, Habeşistan gibi ülkelerle yapılan ticâret sonucu Hicâz bölgesine getirilirdi. Bir dînâr 4,25 gram altın ağırlığında olup her yedi dînâr, on dirhem karşılığına gelmekte idi. **Dirhem** ise; İran Sasani devleti tarafından basılırdı. Yine yuvarlak olup bir tarafında o dönemin Sâsânî Kralı'nın resmi olurdu. Diğer yüzünde ise aralarındaki ateşi koruyan silahlı iki asker olurdu. Bu da ateşperestliği simgeliyordu. Irâk, Habeşistan ya da Yemen gibi ülkelerle yapılan ticâret sonucu Hicâz'a getirilirdi. Dirhem'in ağırlığı 2,97 gram idi. **Dînârı** ve **dirhemi** insanlar, yapılan alışveriş kemiyetli ise, tartı yoluyla, kemiyeti az ise sayı olarak kullanırlardı (el-Umerî, *el- Hıraf*, 152).

³ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 172

⁴ Zehebî, *Siyer*, II, 290; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 172; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 102

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 172

⁶ Hz. Peygamber ve ashâbı Medîne'ye hicret edince Mekke'deki ticârî hayâta alışık olan birçok sahâbe, Medîne Yahûdîlerinin hâkimiyeti altında olan Benî Kaynukâ' çarşısında ticâret yaparak geçimlerini sağlamaya başladı. Fakat Yahûdîlerin Medîne'deki pazara hâkim olmaları Peygamberimizi farklı arayışlar içerisine sevk etti. Sonunda, Müslümanların çoğunlukta olduğu yeni bir pazar kuruldu. Bu Medîne çarşısında birçok sahâbî ticâret yapmaya başladı. Hz. Ebû Bekir'de onlardan biriydi (el-Umerî, *el- Hıraf*, 127 – 128).

Hiz. Ebû Bekir, halîfe olduktan sonra ticâreti bırakmak zorunda kaldığı için kendisine beytûlmâlden yıllık 6000 dirhem maaş bağlanmıştır. Vefât edeceği sırada Hiz. Âişe'ye, maaşının kalan kısmını beytûlmâle iade etmesini vasiyet etmiştir¹.

Ömer b. el-Hattâb: (v. 23/644) Câhiliye döneminde Mekke'nin ileri gelenlerindendi². Onun Ukaz Panayırı'nda bulunduğu, hattâ zaman zaman satıcılarla söz düellosuna girdiğı rivâyeti göz önüne alınırsa, geçimini ticâretle sağladığını söyleyebiliriz³. Medîne'ye hicret ettikten sonra Medîne çarşısında kendine ait bir yer edindi ve ticârî mesleğini orada devam ettirdi⁴.

Hiz. Ebû Bekir'den sonra 10 yıl halîfelik yaptı⁵. Hiz. Ömer halîfe olduktan sonra hem beytûlmâlden maaş aldı hem de ticârî hayâtını devam ettirdi. Maddî olarak bir sıkıntısı olmamasına rağmen sade yaşamayı⁶, yamalı elbiseler giymeyi tercih ederdi⁷. Günlük âilevî ihtiyâcını iki dirhemle karşıladı⁸. Çok oruç tutmasıyla, gece ibâdetine önem vermesiyle bilinen Hiz. Ömer, zâhidâne bir hayât sürerdi⁹.

Hâtıp b. Ebî Beltea': (v. 30/651) Hiz. Peygamber'le birlikte Bedir, Uhud ve Hendek gibi büyük savaşların tamamına katıldı. Rasûl-i Ekrem onu Mukavkıs'a elçi olarak gönderdi¹⁰. Maddî durumu iyi olan Hâtıp, geçimini ticâret yaparak temin ediyordu¹¹. Zübeyr b. Avvâm ile ortaklı¹². Mîras olarak eviyle birlikte 4000 dînârdan fazla mal bıraktı¹³.

¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 186

² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 266

³ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 325

⁴ Buhârî, *Büyu'*, 49

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 283

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 278 - 279 - 308

⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 320

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 308

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 312

¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 114

¹¹ Zehebî, *Siyer*, II, 43 - 45

¹² İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 5

¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 114

Abdurrahmân b. Avf: (v. 32/653) Medîne'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber (s.a.s.), onu Sa'd b. er-Rabî' ile kardeş yaptı. Sa'd, ensârın içerisinde malı en çok olan kişi idi. Dolayısıyla malının yarısını İslam kardeşi Abdurrahmân b. Avf'a bağışlamak istese de o, bunu kabul etmedi¹ ve "Ey kardeşim! Allah malını bereketlendirsün, benim malına ihtiyâcım yok, sen bana ticâret yapmam için çarşının yolunu göster yeter." dedi. Bunun üzerine Benî Kaynukâ' çarşısına gitti ve orada ticârete başladı². Abdurrahmân b. Avf, kazancının tamamını ticâret yoluyla elde etti³. Bir zaman sonra öyle zengin ve cömert oldu ki kendisine ait 700 develik bir kervanı Allah rızası için bağışladı⁴. Hâlbuki Medîne'ye hicret ettiğinde fakir birisiydi⁵.

Abdurrahmân b. Avf o kadar yardımseverdi ki; Medîne'de kimin ihtiyâcı olsa ona koşar, kimin borcu olsa ondan isterdi⁶. Bir seferinde Ümmü Seleme'nin vasiyeti üzerine 40.000 dînârı Zehrâ Oğulları'nın fakirlerine, muhâcirlere ve mü'minlerin annelerine dağıttı⁷. Yine vefât etmeden önce de 50.000 dînârın Allah rızası için dağıtılmasını vasiyet etti⁸.

Ticarete son derece mahir olan Abdurrahmân b. Avf'ın aynı zamanda ziraatla da meşgul olduğunu söylememiz mümkündür. Zira tarlalarını sulamak için çokça hayvanı kullandığı, vefât ettiğinde 1000 ineği, 3000 koyunu ve 100 atı olduğu rivâyet edilmektedir⁹.

Abbâs b. Abdülmuttalib: (v. 32/653) Hz. Peygamber'in amcası idi. Câhiliye döneminde olduğu gibi Müslüman olduktan sonra da ticâretle meşgûl olan biriydi. Câhiliye döneminde cârî olan fâiz sistemini o da uyguluyor ve birçok kişiden fâiz alıyordu. Fakat fâizin her çeşidi Kur'ân'da kesin olarak yasaklanınca Hz. Peygamber

¹ Zehebî, *Siyer*, I, 76

² Buhârî, *Büyu'*, I, 3; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 126

³ Zehebî, *Siyer*, I, 81

⁴ Zehebî, *Siyer*, I, 76

⁵ Zehebî, *Siyer*, I, 91

⁶ Zehebî, *Siyer*, I, 88

⁷ Zehebî, *Siyer*, I, 85 ve 86; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 132

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 136

⁹ Zehebî, *Siyer*, I, 92; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 136

(s.a.s.) vedâ' haccında bunu açık bir şekilde belirtmiş ve amcasının ana para dışında, fâiz olarak alacağı malları iptal ettirmişti¹.

Abbâs b. Abdülmuttalib'in, Bedir savaşında esir olarak tutulduğunda en fazla fidyeyi onun ödediğini göz önünde bulundurursak, onun hâli vakti yerinde bir tüccâr olduğunu düşünebiliriz. Müslüman olduktan sonra malını Allah rızası için harcayan Abbâs, ihtiyaç sahiplerine yardım eder, özellikle kıtlık zamanlarında açları doyururdu². Ölümüne yakın bir zamanda 70 köle azat ettiği rivayet edilmektedir³.

Abbâs b. Abdülmuttalib'in gelir kaynağı sadece ticârî mallardan değildi. Hz. Ömer döneminde dîvân teşkilatından kendisine 12.000 dirhem atâ* verildi⁴. Ayrıca onun bir de çobanı vardı⁵. Buradan onun hayvancılıkla uğraştığı da söylenebilir.

Osmân b. Affân: (v. 35/656) Câhiliye döneminde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de ticâretle meşgûl oldu⁶. Mekke'deki baskı döneminde eşi Hz. Rukiye ile birlikte Habeşistan'a ilk hicret edenlerden idi. Daha sonra Medîne'ye hicret etti⁷. Ticârî

¹ el-Umerî, *el-Hiraf*, 146

² Zehebî, *Siyer*, II, 80, 83; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 14

³ Zehebî, *Siyer*, II, 94, 96; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 30

* **Atâ** ve **atıyye**, “verme, verilen şey, bağışlama ve ihsan” manalarına gelen Arapça bir kelime olup **atıyyenin** çoğulu **Atâyâ**, **atânın** çoğulu ise **atıyyedir**. Bu tabir bir terim olarak ilk defa Hz. Ömer'in halîfeliği zamanında kullanılmıştır. Gerçekleştirilen fetihler sonucu devlet gelirlerinde büyük artış olması ve esasen ilk Müslümanların büyük çoğunluğunun başka bir gelirinin bulunmaması sebebiyle, devlet gelirlerinin bir kısmının, Müslümanlar arasında her ay erzak adı altında yiyecek olarak ya da yılda bir defa olmak üzere para şeklinde dağıtılması uygun bulundu. Bunun için dîvân teşkilatı kuruldu ve bu teşkilat vasıtasıyla Müslümanlara yılda bir defa verilen paraya **atâ** veya **atıyye** denildi. Hz. Ömer'in tesbit ettiği atâ miktarları şu şekilde sıralanabilir: Hz. Peygamber'in hanımlarına onar bin, Bedir gazvesine katılanlara beşer bin, Mekke fethinden önce hicret edenlerle irtidat savaşlarından itibaren fetihlere katılanlara üçer bin, muhâcirin ve ensârın çocukları ile Kadisiyye ve Yermük savaşlarına katılanlara ikişer bin; daha sonraki savaşlara katılanlara biner, geriye kalanlara ise 300 ile 500 dirhem arasında değişen miktarlarda yıllık olarak verilmiştir. Hz. Ömer'in devlet gelirlerinin bir kısmını Müslümanlar arasında atıyye olarak dağıtması daha sonraki tarihlerde aynı şekilde devam etmemiştir. Müslümanların sayısının artması, mühtedilerin çoğalması, Emevî ve Abbâsiler dönemlerinde askerî usullerin değişmesi ve askerliğin bir meslek hâline gelmesi gibi sebepler yüzünden atıyyeler yalnızca halîfelerin tercih ettiği bazı kimselere verilir hâle geldi. Bununla birlikte atâ, yalnızca askerliği meslek olarak seçenlere maaş olarak veriliyordu (Mustafa Fayda, “Atâ”, *DİA*, IV, 33).

⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 296, 298

⁵ Zehebî, *Siyer*, II, 95

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 60

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 448

hayâtını Medîne’de de devam ettiren¹ ve kazancının büyük bir bölümünü Allah rızası için harcayan Hz. Osmân, bu cömertliğinden dolayı Hz. Peygamber’in takdîrini kazandı. Onun Medîne’deki Me’ûne kuyusunu satın alıp vakfetmesi, Mescid-i Nebvî’nin genişletilmesinde katkı sağlaması, Tebûk seferi sırasında ordunun önemli bir kısmını techîz etmesi cömertliği hakkında verilebilecek örneklerden bir kaçırdır².

Hz. Ömer’den sonra 12 yıl hilâfet makamında bulundu ve Medîne’deki evinde şehîd edildi³.

Talhâ b. Ubeydullâh b. Osmân b. Amr: (v. 36/657) Ticâret maksadıyla Şâm’a defalarca gidip geldi⁴. Bununla birlikte Irâk ve Sûrah gibi beldelere gider, mal alıp satardı. Ticâretten elde ettiği günlük kârı 1000 dînârdan fazlaydı⁵. Şâm tarafına yapmış olduğu ticâret nedeniyle Bedir savaşına katılamadı ve bu duruma çok üzüldü⁶.

Yine Irâk’ta bulunan mallarından yaklaşık 400.000 dînâr, Sûrah’ta bulunan mallarından da yaklaşık 10.000 dînâr kâr etti⁷. Başka yerlerden de kâr ettiği olurdu. Son derece cömert biri olan Talhâ b. Ubeydullâh, akrabalarından hiçbirini muhtaç bırakmadığı gibi ayrıca onların borçlarını da öderdi⁸. Îsâr ve cömertliğinden dolayı Hz. Peygamber’in onu taltîf ettiği ve ona “Sen cömert Talhâ’sın.” dediği rivâyet edilir⁹.

Ticâretle meşgûl olmasının yanında Ebû Talhâ’nın ayrıca tarlaları vardı. Bu tarlaların mahsûlünden âilesi istifade ederdi¹⁰.

¹ el-Umerî, *el- Hıraf*, 129

² el-Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 450

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 454; İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 77

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XXV, 54

⁵ Zehebî, *Siyer*, I, 33

⁶ İbn Hacer, *el-Îsâbe*, III, 530; Zehebî, *Siyer*, I, 25

⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 221

⁸ Zehebî, *Siyer*, I, 33

⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXV, 93; Zehebî, *Siyer*, I, 30

¹⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 222

Kaynakların belittiğine göre Talhâ b. Ubeydullâh mîras olarak iki milyon iki yüz bin dirhem ve iki yüz bin dînâr bıraktı¹. Gayrimenkulleri ise 30 milyon dirhem değerindeydi². Başka bir rivâyete göre vefâtında 300 yük altın bırakmıştır³.

Hakîm b. Hizâm: (v. 54/674) Kureys'in ileri gelenlerinden⁴ ve en zenginlerinden olan Hakîm⁵, Câhiliye döneminin büyük tüccârlarındandı. Kumaş ticâreti için Şâm'a ve Yemen'e gider oradan büyük kârlar elde edip dönerdi. Sonra da kavminden fakir olanları doyururdu⁶. Aynı zamanda büyükbaş hayvan ticâretiyle de meşgûl olurdu⁷. Yiyecek malzemesi sattığı da rivâyet edilir⁸. Kendisine ait gayrimenkulleri vardı. Mekke'deki evini Muâviye'ye 40.000 dînâra satmıştır⁹.

Câhiliye döneminde iyilik olarak ne yaptıysa Müslüman olduktan sonra da aynısını yapmaya çalıştı¹⁰. Hac sırasında Arafat'ta yanında yüz köle, yüz inek ve yüz koyun ile gelmiş ve hepsini Allah rızası için bağışlamıştı. Zübeyr b. Avvâm vefât edince onun beş yüz bin dirhemlik borcunu da o ödemiştir¹¹.

Huneyn'de Hz. Peygamber (s.a.s.) ona bir rivâyete göre 40 koyun¹², başka bir rivâyete göre ise 100 deve verdi¹³. İslam'a karşı muhabbeti artan Hakîm, Hz. Peygamber'den sonra hiç kimseden bir şey almadı. Hattâ hakkı olduğu hâlde Hz. Ebû

¹ Zehebî, *Siyer*, I, 33

² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 222

³ Zehebî, *Siyer*, I, 40

⁴ Zehebî, *Siyer*, III, 46

⁵ Zehebî, *Siyer*, III, 48

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XV, 102

⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 50

⁸ İbn Kâni', *Mu'cemu's-sahâbe*, I, 166

⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 47

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, III, 49

¹¹ Zehebî, *Siyer*, III, 50

¹² Zehebî, *Siyer*, III, 45

¹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 79

Bekir'den itibaren Muâviye dönemine kadar gelen halîfelerin, dîvândan kendisine tahsîs ettikleri atıyyelerin hiç birini almadı¹.

Ubeydullâh b. Abbâs: (v. 58/678) Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Hatırı sayılır, sözü dinlenir bir kişiydi. Babası Abbâs gibi ticâretle meşgûl oldu. Aynı zamanda cömert biri olan Ubeydullâh, çarşıda İbn Abbâs âilesine ait bir dükkânda Allah rızası için fakirleri doyururdu². Ayrıca Hz. Ali döneminde Yemen'e memur olarak da görevlendirildi³.

Abdullâh b. Ca'fer b. Ebî Tâlib: (v. 80/700) Babası Mûte savaşında şehîd olunca Hz. Peygamber onu yanına aldı. Abdullâh, Yüce Peygamber'in hücresinde yetişti⁴. Sonraki hayâtında ticâretle meşgûl oldu. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) onun hakkında ticârette başarılı olması için dua etti⁵. Zenginliğinin yanında⁶ kendisine "kutbu's-seha = sehâvetin kutbu" denecek kadar cömert biriydi⁷.

Daha sonraki yıllarda Abdullâh b. Ca'fer, Emevîler tarafında yer alıp Muâviye b. Ebî Süfyân'a bağlılığını bildirdi. Muâviye ona her yıl 1.000.000 dirhem atâ verir ve onun birçok ihtiyâcını görürdü⁸. Daha sonra Yezîd'e de biat etti. Bunun üzerine Yezîd ona 2.000.000 dirhem verilmesini emretti⁹. Buradan Abdullâh'ın geçimini sadece ticâretle sağlamadığı, aynı zamanda devlet yöneticileri tarafından da desteklendiği görülmektedir.

Zazan Ebû Ömer el-Kindî: (v. 82/702) Hz. Peygamber hayâtıyken dünyaya gelen Zazan, güzel sesi ve tamburuyla meclislerde insanları eğlendiren biriydi. İbn

¹ Buhârî, *Târîh*, III, 11; İbn Asâkir, *Târîh*, XV, 108

² İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVII, 472 - 473

³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 398

⁴ Zehebî, *Siyer*, III, 456

⁵ Zehebî, *Siyer*, III, 458

⁶ Zehebî, *Siyer*, III, 459

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 207

⁸ Zehebî, *Siyer*, III, 459

⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 456 - 457

Mes'ûd vasıtasıyla Allah'a tövbe etti¹. Daha sonra büyük bir âlim ve zâhid oldu. Kumaş ticâretiyle uğraşırđı. Bir elbise sattığında pazarlık etmezdi².

Saîd b. Müseyyib: (v. 93/712) Zamanında Medîne'nin ileri gelen âlimlerindendi³. Mescid-i Nebevî'de kendisinin ders verdiği hadîs halkası vardı⁴. 40 yıl mescid ile evi arasında başka hiçbir yere gitmedi. Gönlü zengin, gözü tok biriydi. Hiç kimseden bir şey kabul etmezdi⁵. Babası yağ ticâreti yapardı⁶. Kendisinin de yağ ticâreti için kullandığı 400 dînârı vardı⁷. Fakat aynı zamanda kumaş ticâretiyle meşgûl olmayı da severdi⁸. Devletin kendisine tahsîs ettiği atıyyeyi almazdı⁹.

Mütevâzı bir şekilde yaşamayı seven İbn Müseyyib, şehirde yalınayak gezer ve gösterişsiz elbiseler giyerdi¹⁰. Kızını devlet başkanları istemesine rağmen yeğeniyle 2 dirhem mehir karşılığında evlendirdi¹¹. Mîras olarak 100 dînâr, başka bir rivâyete göre 2000 veya 3000 dirhem bıraktı. Bu kadar parayı yanında tutmasının sebebi, başkasına muhtac olmamak için idi¹².

el-Kâsım b. Muhaymirâh: (v. 100/719) Kûfe'de hocalık yaptı¹³. Fakat bu görevinden dolayı ücret almadı. Bir müddet sonra da Şâm'a göçtü¹⁴. Ticâretle meşgûl olan bir ortağı vardı. Az da olsa kâr elde ettiğinde o parayı alır ve evine gidip otururdu. O para bitmeden evinden çıkmazdı¹⁵. Hayâtı boyunca iki çeşit yemeği bir arada

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XVIII, 284

² İbn Asâkir, *Târîh*, XVIII, 287

³ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 25

⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 226

⁵ Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 167 - 168

⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 274

⁷ Zehebî, *Tezkira*, I, 54; el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I, 405

⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 241

⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 226

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, IV, 240

¹¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 233

¹² Zehebî, *Siyer*, IV, 239

¹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VII, 120

¹⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 202

¹⁵ Zehebî, *Siyer*, V, 203

tatmadığını söylemesi onun maddî olarak çok sıkıntı çektiğini gösterir¹. Bir gün Velîd b. Hişâm onun durumunu Ömer b. Abdülazîz'e bildirince halîfe onu çağırdı, ona düzenli olarak 50 dirhem² atıyye gönderilmesini emretti. Bununla birlikte onun birçok borcunu ödeyip ihtiyaçlarını gördüğü gibi ona bir de hizmetçi tahsîs etti³. Bu ikrâmdan çok memnun kalan el-Kâsım, bundan sonra artık ticâret yapmak zorunda kalmayacağı ve bundan dolayı muhtemelen vaktinin çoğunu ilme tahsîs edebileceği için Ömer b. Abdülazîz'e teşekkür etti⁴.

Ebû Sâlih es-Semmân: (v. 101/720) Medîne'nin ileri gelen sıkı âlimlerindendi. Kûfe'ye zeytinyağı ve tereyağı götürüp sattığı için “Zeyyât” ve “Semmân” lakaplarıyla anıldı⁵.

Mûrik el-İclî: (v. 105/724) Ticâretle meşğûl olan cömert biriydi. Ticâret yoluyla bir kâr elde ettiği zaman bir haftaya kadar hepsini infak ederdi⁶. Muhtemelen bundan dolayı hiçbir zaman zekât yükümlüsü olmamıştır⁷.

Meymûn b. Mihrân: (v. 110/729) Kûfe'de yetişen Meymûn, Kûfe'li bir hanımın kölesi iken azat edildi. Cemâcim vak'asından sonra Cezîre'ye göçtü ve orayı mesken edindi⁸. Harrân bölgesinin beytûlmâl sorumlusu iken⁹ Ömer b. Abdülazîz tarafından Cezîre'nin harac memuru ve kadısı olarak görevlendirildi¹⁰. Meymûn b. Mihrân, asıl işi olan kumaş ticâretiyle meşğûl oluyor ve kendisine ait bir dükkânda satış yapıyordu. Muhtemelen kendisine verilen devlet görevlerini de ek iş olarak yapıyordu. Zira ticârî meşğûliyetinden dolayı harac memurluğunu bırakmak istediği zaman Ömer b.

¹ Ebû Nu'aym, *Hilye*, VI, 80

² Zehebî, *Tezkira*, I, 122

³ Zehebî, *Siyer*, V, 203

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIX, 205

⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 221; Zehebî, *Siyer*, V, 36

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 215

⁷ Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 236

⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 417

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 478

¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, I, 99

Abdülazîz, bunun o kadar zor bir görev olmadığını söyleyerek onun bu talebini reddetmişti¹.

Muhammed b. Sîrîn: (v. 110/729) Basra'nın en büyük âlimlerindendi². Babası Hz. Enes'in kölesiydi. Mukâtebe yoluyla 40.000 dirheme kölelikten kurtuldu. Babası ticâret yoluyla çok para kazandı³. İbn Sîrîn de baba mesleğini devam ettirerek geçimini ticâretle sağladı. Son derece dürüst bir tüccâr olan İbn Sîrîn, 40.000 dirhem kâr getirecek bir alışverişten gönlüne düşen bir şüphe üzerine vazgeçti⁴. Zeytinyağı ve kumaş ticâreti yapardı. Bir rivâyete göre satın aldığı zeytinyağının içine fare düşmesi üzerine yağın hepsini dökünce borcunu ödeyemedi ve bu sebeple hapse atıldı⁵. Bu kadar borca girmesini ve hapse atılmasını, kırk yıl önce işlediği bir günahı dolaylı olduğunu, bu günahın ne olduğunu soranlara ise, bir adama “Müflis” dediğini (muhtemelen bundan dolayı onu rencide ettiğini) söyledi⁶. Tüccârlara öğüt verirken, alış veriş sırasında hırsla kapılmamalarını, Allah'ın takdîrine razı olmalarını söylerdi⁷. İbâdete ve zühde düşkün olan İbn Sîrîn, gün aşırı oruç tutardı⁸.

Mûsâ b. Virdan: (v. 117/736) Aslen Medîneli'dir.⁹ Ticâretle meşgûl olan biriydi. Aynı zamanda büyük bir serveti vardı¹⁰.

Abede b. Ebî Lübâbe: (v. 127/745) Aslen Kûfeli'dir; fakat daha sonra Şâm'a göçtü ve orayı mesken edindi. Kumaş tüccarıydı. Hasan b. Hur ile ortaklı. Aynı zamanda çok cömert olan Abede, yıl sonunda ortağı ile hesapları görünce ticâretten elde

¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 478

² Zehebî, *Siyer*, IV, 608

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 606 - 614

⁴ Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 266

⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 609 - 613 - 620

⁶ Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 271

⁷ Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 263

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 200

⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, LXI, 225

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, V, 108

ettiği kârı sadaka olarak dağıtırdı. Yine bir seferinde ticâret için ortağı ile birlikte Mekke'ye gelmiş ve ana paradan 40 bin dirhem sadaka vermişlerdi¹.

Habîb el-Acemî: (v. 130/748) Aslen İranlı olan âilesi ve hayâtı hakkında yeterli bilgi yoktur. Muhaddisliğinin yanında iyi bir tasavvuf ehlidir. Sûfilîğe yönelmeden önce ticâretle meşgûl olan ve tefecilik yapan Habîb, rivâyete göre yoldan geçerken mahalle çocuklarının ‘tefeci’ diyerek kendisiyle alay etmeleri sonucu yaptığına pişman olmuş, sonunda dürüst bir tüccâr olmaya, tefeciliği bırakmaya ve tevbe etmeye karar vermiştir². Daha sonra büyük bir zâhid ve kerâmet sâhibi olan Habîb, aynı zamanda 40.000 dirhemi Allah rızası için dağıtacak kadar cömert biri olmuştur³.

Hasan b. el-Hur: (v. 133/751) Aslen Kûfeli olup ticâret için Dimâşk’a geldi ve burayı yurt edindi⁴. Zâhid biri olan Hasan, Abede b. Ebî Lûbâbe ile ortaklı. Onunla birlikte kumaş satıyordu⁵. Hasan b. el-Hur, küçük esnaf dediğimiz satıcıların yanına uğrar ve onlara sermaye yapmaları için para verir, böylece onlara destek olurdu⁶.

Yunus b. Ubeyd: (v. 139/757) Aslen Kûfeli olup Basra’da yetişmişti. Basra’nın en ileri gelenlerindendi⁷. Kumaşçılar çarşısında bir dükkânı vardı. Elbise, şal vs. satardı. Süveys şehrinde bir ortağı vardı. Yunus, dürüst bir tüccârdı. Malın değeri ne ise onu o fiyata alırdı. Başkalarını mağdur etmezdi⁸.

Davûd b. Ebî Hind: (v. 140/758) Basra’nın ileri gelen âlimlerindendi. Kumaş ticâretiyle uğraşırdı. Aynı zamanda zâhid biriydi. Âilesinden habersiz 40 yıl oruç tuttu. Evden çıkarken öğle azığını yanında götürür sonra da yolda sadaka olarak onu dağıtırdı⁹.

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVII, 385, 389

² İbn Asâkir, *Târîh*, XII, 48

³ Zehebî, *Siyer*, VI, 144

⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, III, 8

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XIII, 55

⁶ Zehebî, *Siyer*, VI, 153

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 647

⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 289; Zehebî, *Tezkira*, I, 145

⁹ Zehebî, *Siyer*, VI, 377 - 378; Zehebî, *Tezkira*, I, 146 - 147

Muhammed b. Sükâh: (v. 140/758) Âlim, zâhid ve cömert biriydi. İpek tüccarıydı. Bir seferinde İpek ticâretinden 100 bin dirhemlik kâr elde etti, sonra da Mekke'ye gidip tamamını sadaka olarak dağıttı. Yine bir seferinde ilim ehline 120 bin dirhem infak etmişti¹.

Amr b. Kays el-Mülâî: (v. 146/764) Kûfe'de yaşardı. Çarşaf gibi şeyler sattığı için “Mülâî” olarak lakaplandırıldı. Aynı zamanda dokumacıydı².

A'meş, Süleymân b. Mihrân: (v. 148/766) Aslen Taberistanlı olup Rey şehrinde dünyaya geldi. Küçük yaşlarda âilesiyle birlikte Kûfe'ye yerleşti³. Çok mütevâzı ve kanâatkâr biriydi. Giydiği elbiselerden dilenci olduğu zannedilirdi. İlk zamanlarda Kûfe'de bakkal dükkânı vardı. Ancak ilme kendini verdikten sonra orayı bıraktı⁴. Ticâret için çalıştırdığı malı vardı. Ortak olduğu kişi gelir ve “Senin kazancın şu kadar, benimki de bu kadar.” diyerek ona bilgi verirdi⁵. Buna rağmen fakirlik içerisinde yaşardı. Bir seferinde kendisine gelen misafirlere sadece iki somun ekmek ikrâm edebilmişti⁶. Vakûr biri olan A'meş, vâlinin hadîs yazması için gönderdiği 1000 dirheme karşılık “Bizim hadîs sattığımızı mı sandın!” diyerek parayı iâde etti⁷. Ömrünün sonuna doğru kendisine beytûlmâlden bağlanan 5 dirhem aylıkla geçimini devam ettirdi⁸.

Ziyâd b. Sa'd Ebû Abdurrahmân el-Horasânî: (v. 150/768) Aslen Horasânlı olup Mekke'ye mücâvir olarak geldi. İbn Cüreyc ile ortaklı⁹. Daha sonraları Yemen'e gitti ve orada kaldı¹⁰.

¹ el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 240; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 404

² el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 182; Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, XII, 163

³ Zehebî, *Siyer*, VI, 227

⁴ Zehebî, *Siyer*, VI, 229

⁵ Zehebî, *Siyer*, VI, 233

⁶ Zehebî, *Siyer*, VI, 237

⁷ Zehebî, *Siyer*, VI, 236

⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 235

⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 319; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, III, 533

¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, I, 198

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit: (v. 150/768) Dört büyük mezhep imâmlarından biri olan Ebû Hanîfe, ticâretle meşgûl olan varlıklı bir âileye mensuptu. Kendisi de ilim öğrenmeye başlamadan önce kumaş tüccarlığı yaptı¹. Kûfe'de herkesçe bilinen büyük bir dükkânı vardı². İlim hayâtına atılınca ticâret işini ortakları aracılığıyla sürdürdüğü, onun bu sırada öğrencilerine ve başkalarına yaptığı maddî yardımlardan anlaşılmaktadır. Hayâtı maddî sıkıntıdan uzak olarak geçti³. Son derece cömert biri olan Ebû Hanîfe, âilesine harcadığı masrafın miktarı kadar da sadaka verirdi⁴. Bağdat vâlisi Ebû Hübeyr, ona kadılık teklif ettiğinde o bu teklifi kabul etmedi. Halîfe Mansûr'un da kadılık teklifini reddedince Bağdat'ta hapsedildi ve hapiste iken vefât etti⁵.

Abdullâh b. Avn: (v. 151/769) Basra'nın büyük âlimlerindendi. Varlıklı bir kişi olması yanında ibâdet ve zühdüyle de tanınan İbn Avn; az konuşur, güzel giyinir; fakat gösterişten son derece sakınırdı. Günaşırı oruç tutardı. Ticâretle meşgûl olan Hristiyan bir ortağı vardı⁶. Ayrıca çok sevdiği bir devesi vardı, onunla hem hacca gider hem de savaşırdı⁷. Vefâtına yakın 10.000 dirhem kadar borcu vardı. Bunlar ödendikten sonra malının beşte birini fakir olan akrabalarına vasiyet etti. Vefâtından sonra gayrimenkul olarak iki ev bıraktı⁸.

Ma'mer b. Râsid el-Basrî es-San'ânî: (v. 153/770) Aslen Basralı olup Ezd kabîlesine mensup birinin azatlısı idi⁹. Ticârî tecrübesi ve gittiği yerlerdeki âlimlerle tanışması onun hadîs alanındaki başarısını arttırmış, efendileri adına yürüttüğü ticârî seyâhatleri ilmî seyâhatlere dönüştürmeyi bilmiştir¹⁰. İlim tahsîli için Basra'dan başka

¹ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 80

² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 325

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 358 - 360

⁴ Zehebî, *Siyer*, VI, 400

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 326 - 328

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 263

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXI, 360

⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 371

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 546

¹⁰ Zehebî, *Tezkira*, I, 190

Medîne, Dimaşk, Kûfe ve Yemen'e yolculuklar yaptı¹. Yemen'nin San'â şehrine gittiği bir sırada orada kalmasını sağlamak için Yemen'li bir hanımla evlendirildi². Kanâatkâr biri olan Ma'mer, Yemen vâlisi tarafından kendisine gönderilen hediyeleri kabul etmez geri gönderirdi³. Uzun yıllar Yemen'de kalan Ma'mer, h.153 yılının Ramazan ayında Yemen'de vefât etti⁴.

Hişâm ed-Destüvâî: (v. 153/770) Aslen Basralı'dır. Hadîs rivâyetinin yanında ticâretle de meşgûl oluyordu. Sattığı giyim eşyalarını Destüvâ'dan getirdiği için Destüvâî diye anılmıştı⁵. Hişâm ed-Destüvâî'nin, Allah korkusuyla çok ağladığı ve bu sebeple gözlerini kaybettiği rivâyet edilmektedir⁶.

Hamza b. Habîb: (v. 156/773) Yedi kıraat imâmından biri olmasının yanında hadîs ilmiyle de meşgûl oldu. Geçimini yağ ticâretiyle sağladığı için "ez-Zeyyât" olarak meşhur oldu. Kûfe'den satın aldığı yağı Halevan şehrine, oradan da satın aldığı peynir ve cevizi de Helvan şehrine götürüp satıyordu⁷.

Süfyân es-Sevrî: (v. 165/782) Horasân'da doğdu⁸. Kûfe'de yaşadı⁹. Annesinin ilim tahsîli için onu teşvik etmesi üzerine çeşitli ilim merkezlerine gitti¹⁰. Ticâret için kullandığı 4.000 dirhemi vardı¹¹. Zaman zaman ticâret maksadıyla çeşitli şehirlere gitti¹². Buna rağmen maddî durumu yerinde olmadığından ilim tahsîli için her şehre gidemedi. Ona, Zührî'nin yanına neden gitmediği sorulunca, "dirhemlerin azlığından" diye karşılık verdi¹³. Bir seferinde Mekke'ye götürmesi için kendisini kervancılara

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, LIX, 393 - 401

² Zehebî, *Siyer*, VII, 10

³ Zehebî, *Siyer*, VII, 11

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, LIX, 420

⁵ Zehebî, *Siyer*, VII, 149; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 569

⁶ Zehebî, *Tezkira*, I, 164

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 228

⁸ Zehebî, *Siyer*, VII, 242

⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 152

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, VII, 269

¹¹ Zehebî, *Siyer*, VII, 277

¹² İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVI, 167

¹³ Zehebî, *Siyer*, VII, 246

kiralamak zorunda kaldı. Onlar da buna karşılık yol boyunca kendisinden ekmek yapmasını istediler¹. İnsanın, başkasına muhtaç olarak yaşamasındansa, zengin olmasını tercih ederdi. “Mal, bu ümmetin ilacıdır.” derdi².

Ebû Ca’fer er-Râzî: (v. 167/784) Basra’da doğmasına rağmen Rey’de ticâret yapar ve orada ikâmet ederdi³.

Hammâd b. Seleme: (v. 167/784) Büyük muhaddis olmasının yanında nahiv ve fıkıh alanında da hatırı sayılır biriydi. Kumaş ticaretiyle meşgûl olurdu⁴. Çarşıda elbise dükkânı vardı. Günlük ihtiyâcını karşılayacak kadar satış yaptı mı dükkânı kapatır, satış yapmazdı⁵. Muhtemelen bunun dışındaki vakitlerini ilme ayırırdı.

İbâdete, hayır yapmaya ve Kur’ân okumaya düşkünlüğü, sünnete bağlılığı, bidatçılara muhâlefeti ve düzenli bir hayât yaşaması ile tanınan Hammâd b. Seleme⁶; devlet adamlarına karşı müsteğni davranır, onların davetlerine icâbet etmez ve bunu başkalarına da öğütlerdi⁷.

el-Leys b. Sa’d: (v. 175/792) Mısır diyarının en büyük âlimlerindendi. İbâdete düşkün zâhid biriydi. Mısır emîrleri kendisiyle istişâre etmeden bir işe girişmezlerdi⁸. Büyük bir tüccâr olmasının yanında son derece cömert biri olan el-Leys, yıllık geliri olan 80.000 dînârı Allah rızası için infâk ettiği için hiçbir zaman zekât yükümlüsü olmadı. Hattâ çoğu zaman borçlanmak zorunda bile kaldı⁹. Muhaddislere maddî destekte bulunurdu. Bazen meclisine gelen kişilere yüklü miktarda para gönderirdi.

¹ el-İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, I, 409

² Ebû Nu’aym, *Hilye*, VI, 381

³ Zehebî, *Siyer*, VII, 346

⁴ Zehebî, *Siyer*, VII, 444

⁵ Ebû Nu’aym, *Hilye*, VI, 250

⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 217

⁷ Ebû Nu’aym, *Hilye*, VI, 251

⁸ Zehebî, *Tezkira*, I, 224

⁹ Ebû Nu’aym, *Hilye*, VII, 322

Günde 300 kadar fakire yardım ettiği¹, İmam-ı Mâlik'e² ve onun gibi birçok muhaddise maddî olarak destek olduğu rivâyet edilir³.

Ebû Avâne el-Vâsıtî: (v. 176/793) Aslen Cürcanlı'dır. Âilesi Cürcan'ın fethi sırasında esir edildiğinden Ebû Avâne köle olarak dünyaya geldi. Efendisi Yezîd b. Atâ kumaş ticâretiyle uğraştığı için onun dükkânında tezgahtarlık yaptı. Hadîs ilmine karşı ilgi duyduğundan efendisi ondan, hür olmakla hadîs yazmak arasında tercih yapmasını istedi. O da hadîs yazmayı tercih etti⁴.

Ebû Avâne'nin kölelikten azat edilmesi ise ilgi çekici bir şekilde olmuştur. Efendisinin dükkânında bulunduğu bir sırada içeri giren bir fakir Ebû Avâne'ye, "Bana iki dirhem verirsen sana bir iyilik ederim." dedi. O da verdi. Bunun üzerine sadaka alan kişi Basra'nın ileri gelenlerini dolaşarak Yezîd'in kutlanacak bir iş yaptığını, âlim kölesi Ebû Avâne'yi azat ettiğini söyledi. Bu davranışı sebebiyle kendisini tebrike gelenlere haberin asılsız olduğunu söyleyemeyen Yezîd b. Atâ, kölesini azat etmek zorunda kaldı⁵.

Ali b. Hâşim: (v. 180/797) Aslen Kûfeli olup ipek kumaşı alıp satardı⁶.

Abdullâh b. el-Mübârek: (v. 181/798) Aslen Horasânlı'ydı. Babası ve annesi Türk'tür⁷. Çocukluğu Merv'de geçti. İlim tahsîline 20 yaşında başladı. İlim için ilk seyâhate 23 yaşlarındayken çıktı. Daha sonraki yıllarda bu seyâhatlerini devam ettirdi⁸. Zamanın ilim merkezlerinden olan Hicâz, Şâm, Mısır, Irâk, Yemen gibi şehirlere yolculuklar yaptı⁹.

¹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 158

² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 7; Zehebî, *Tezkira*, I, 226

³ Zehebî, *Siyer*, VIII, 148 - 149

⁴ Zehebî, *Siyer*, VIII, 217 - 218

⁵ Zehebî, *Siyer*, VIII, 218 - 219

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 116

⁷ Zehebî, *Tezkira*, I, 275

⁸ Zehebî, *Siyer*, VIII, 379

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 372

İbnü'l-Mübârek, son derece cömert ve züht sâhibi biriydi. İbâdete düşkün olması onun bir kenarda oturup uzlete çekilmesine sebep olmadı, bilakis başkasına muhtaç olmamak, el açmamak için ömür boyu ticâretle meşgûl oldu¹. İbnü'l-Mübârek'in ticâret için kullandığı sermayesi 400.000 dînâr idi². Her yıl fakirlere 100.000 dirhem tasadduk ederdi. Mervli dostlarını hacca götürür, aldıkları hediyelere varıncaya kadar her türlü masraflarını kendisi karşılardı³. İbnü'l-Mübârek'in Merv'de büyük bir evi ve zengin bir kütüphanesi vardı. Her gün orada insanlar toplanıp ilmî müzakereler yaparlardı⁴. Babasının, “Kitaplarını görürsem, yakarım.” tehdidine karşılık; “Ne gam... Onlar benim kalbimde mahfuzdur.” cevabını verdi⁵.

Ebû Hâlid el-Ahmer: (v. 189/805) Aslen Cürcanlı olmasına rağmen, Kûfe'de uzun süre yaşadığı için Kûfe'li olarak meşhur olmuştur. Kendisi ticâretten anlayan çok becerikli biriydi. Onun için tüccârlarla ücret karşılığı çalışırdı⁶.

Ğunder, Muhammed b. Ca'fer: (v. 193/809) Basralı hadîs hafızıdır. Rivâyetlere göre Basra'dan hiç ayrılmadı. Hadîs öğrenmek için çok soru sorduğundan hocası İbn Cüreyc ona “gürültücü” anlamına gelen “Ğunder” lakabını vermişti⁷. Ayrıca pamuktan dokunmuş kaba elbise (kirbâs) ticâreti yaptığından, “Kerâbîsî” nisbesiyle de anılmaktaydı. Takvâ sâhibi bir insan olup 50 yıl boyunca gün aşırı oruç tuttu. Başkalarını zekât vermeye teşvik için zekâtını mahalle mescidinin minaresine çıkıp fakirleri etrafına toplayarak dağıtırdı⁸.

Yahyâ el-Kattan: (v. 198/814) Basralı büyük muhaddislerdendi⁹. Pamuk ticâretiyle uğraştığı için “el-Kattan” lakabı ile şöhrat buldu¹⁰. Gözü tok biriydi. Azık

¹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 379 - 387

² Zehebî, *Siyer*, VIII, 409

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 158

⁴ Ebu'l-Ferec, *Sıfetu's-safve*, IV, 134

⁵ Zehebî, *Tezkira*, I, 277

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 23; Zehebî, *Siyer*, IX, 19 - 20

⁷ El-Cübâî, *Elkâbu's-sahâbe ve't-tâbiîn*, I, 78; Zehebî, *Siyer*, IX, 99

⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 100 - 101; Zehebî, *Tezkira*, I, 301

⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 135

¹⁰ eş-Şeybânî, *el-Lübâb*, III, 44

olarak neyi bulursa onunla yetinirdi¹. Her gün, her gece Kur'ân-ı Kerîm'i hatmeder ve binlerce insana dua ederdi². Ağırbaşlı, ince kalpli, ibâdete düşkün ve çok az gülen biriydi. Kur'ân okunduğu zaman çoğu zaman gözyaşlarını tutamaz bazen de baygınlık geçirirdi³. Yine bir gün Zilzâl Sûresi'nin okunduğu bir sırada baygınlık geçirmiş ve üzerine bir tahta parçası düşmüştü. Vefâtının bu sebepten olduğu rivâyet edilmektedir⁴.

Abdurrahmân b. Mehdî: (v. 198/814) 30 yıla yakın Basra'da kaldığı ve hadîs ilmiyle meşgûl olduğu rivâyet edilir⁵. İbâdete son derece düşkün olan İbn Mehdî, her iki günde bir Kur'ân-ı Kerîm'i hatmederdi⁶. İnci ticâretiyle uğraştığından “el-Lü'lûî” lakabıyla anılırdı⁷.

Amr b. Muhammed el-Ankazî: (v. 199/815) Aslen Kûfeli'dir. Ankaz denilen bir çeşit bitki sattığı için ona nisbet edilmiştir⁸.

Ebû Ahmed ez-Zübeyrî: (v. 203/819) Aslen Kûfeli'dir⁹. Geçimini iplik satarak sağlardı¹⁰. Âbid ve zâhid biriydi. Yıl boyu oruç tutardı. Sahurda bir somun ekmeği yerse oruçlu olduğu sırada bayılmazdı. Yarım somun ekmeği yerse öğleden sonra bayılırdı. Sahurda hiçbir şey yemezse gün boyu baygın yatarıdı¹¹.

İmam-ı Şâfi'î: (v. 204/820) Gazze'de doğdu, küçük yaşlarda babasını kaybetti, annesiyle birlikte yaşadı. 10 yaşında annesiyle birlikte Mekke'ye geldi ve orada yetişti. Yirmi küsur yaşında Medîne'ye göçtü, sonra Yemen ve Bağdat'a gitti¹².

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 142

² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 611

³ Zehebî, *Tezkira*, I, 300

⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 187

⁵ Ebû Nu'aym, *Hilye*, IX, 5

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 247

⁷ eş-Şeybânî, *el-Lübâb*, III, 135

⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 482

⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 58

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, IX, 531

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, V, 402

¹² Zehebî, *Siyer*, X, 6 - 10

İmam-ı Şâfi'î, talebeliği esnasında hocaya verecek bir şey bulamazdı. Buna karşılık hocası olmadığında onun yerine öğrencilere bakma görevini üstlenirdi¹. İleriki yaşlarda geçimini ticâretle sağladı. Hayâtı boyunca üç defa iflâs etti. İflas ettiği sırada çoluk çocuğunun gerdanlıklarına varıncaya kadar neyi varsa satmak zorunda kaldı. Buna rağmen gönlü zengin ve son derece cömert biriydi. Bir seferinde Hârûn er-Reşîd ona, ihtiyaçlarını görmesi için 5000 dînâr gönderdi. O da bu parayı dağıtmaya başladı. Eve vardığında yanında 100 dînârdan daha az bir miktar kalmıştı².

Mervân b. Muhammed, İbn Hassân: (v. 210/826) Şâm'da pamuktan dokunmuş kaba elbise (kirbâs) satarak geçimini sağlardı³.

Abdürrezzâk b. Hammâm es-San'ânî: (v. 211/827) Yirmi yaşlarında ilmî seyâhatlere çıktı. Hicâz, Şâm ve Irâk gibi ilim merkezlerine yaptığı bu seyâhatlerde devrin büyük âlimlerinden hadîs tahsîl etti. Bu seyâhatlerin bir kısmını ticârî maksatla yaptı⁴. Bir seferinde Süfyân es-Sevrî, Abdürrezzak'a 400 dirhem verdi ve Şâm'a gittiğinde bu parayla kendisine (ticârî amaçla) elbiseler getirmesini istedi. İbn Hammâm istenilen elbiseleri bulamayınca o parayla iki hırka aldı. Mekke'ye döndüğünde onları 700 dînâra sattı ve Süfyân es-Sevrî'ye 400 yerine 700 dirhem vermek istedi. Fakat Süfyân, bunun doğru olmadığını söyleyerek sadece ana parayı aldı ve gerisini ona bıraktı⁵.

Ebû Zeyd el-Herevî: (v. 211/827) Aslen Basralı'dır. Herat tarafından getirilen elbiseleri sattığı için "el-Herevî" olarak lakaplandırıldı⁶.

Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled b. Müslim en-Nebîl: (v. 212/828) Büyük muhaddislerden olup aynı zamanda Buhârî'nin de en büyük hocasıdır. İpek ticâretiyle meşgûl olan Ebû Âsım uzun yıllar Bağdat'ta yaşadı⁷. Hâli vakti yerinde olduğu için

¹ Zehebî, *Siyer*, X, 11

² Zehebî, *Siyer*, X, 37 - 38

³ Zehebî, *Siyer*, IX, 511

⁴ Zehebî, *Tezkira*, I, 364; Zehebî, *Siyer*, IX, 564

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVI, 163

⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 265

⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 480; İbn Asâkir, *Târîh*, XXIV, 359

güzel elbiseler giyerdi. Meclise girdiğinde hocası İbn Cüreyc onun hakkında “İşte asıl biri geldi.” diyerek onu taltif ederdi. Bundan dolayı “en-Nebîl” olarak lakaplandığı söylenir¹.

Mekkî, İbn İbrâhîm b. Beşîr: (v. 214/830) Aslen Horasânî'dir. Ticâretle meşgûl olan zengin biriydi². Sık sık hacca giderdi. Mekke'de yıllarca mücâvir kaldı ve Mekke'deki evlere 1.200 dînârdan fazla kira ödedi³.

Hacîn b. el-Müsennâ el-Lü'lûî: (v. 220/835) Aslen Yemâmeli'dir. Bir müddet Horasân'a kâdî oldu⁴. Daha sonra Bağdat'a geldi. Değerli mücevherleri alıp sattığı için “el-Lü'lûî” olarak lakaplandı⁵.

Hasan b. er-Rabî' el-Bûrânî: (v. 221/836) Aslen Kûfe'li olup sonradan Bağdat'a geldi. Tahta sattığı için “el-haşşâb”; tahıl bitkilerinden işlenmiş hasır sattığı için de “el-bûrânî” olarak lakaplandı⁶.

Saîd b. er-Rabî' Ebû Yezîd el-Herevî: (v. 221/836) Aslen Basralı'dır. Elbise ticâretiyle meşgûl oluyordu. Hera'dan getirilen elbiseleri sattığı için oraya nisbet edilerek el-Herevî olarak anıldı⁷.

Ebû Hammâm ed-Dellâl: (v. 221/836) Basralı muhaddislerdendi. Un alıp satardı⁸.

Yûsuf b. Adiy: (v. 222/837) Aslen Kûfeli olup ticâret maksadıyla Mısır'a geldi ve oraya yerleşti⁹.

¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 483

² Zehebî, *Siyer*, IX, 549, 552

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 116 - 117

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 219

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 282; Zehebî, *Siyer*, X, 326

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VII, 307

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 265

⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 96; Zehebî, *Siyer*, X, 449

⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 485

Mûsâ b. İsmâîl et-Tebûzekî: (v. 223/838) Bu lakap kendisine Tebûzek'te bir ev aldığı için verildi¹. Ayrıca tavukçuluk yaptığı ve tavuk başlarını ve kavânısını* sattığı için bu şekilde lakaplanıldığı da rivâyet edilir².

Sa'düveyh, Saîd b. Süleymân: (v. 225/840) Aslen Vâsıt şehrinden olup Bağdat'a yerleşti. Orada kumaş ticâretiyle meşgûl oldu³.

Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî: (v. 227/842) Rey şehrinin Dûlâb köyünde dünyaya geldi.⁴ Daha sonra Bağdat'a yerleşti. Kumaş ticâretiyle meşgûl oldu⁵.

Yahyâ b. Bîşr: (v. 229/844) Şâm'a ticâret için geldi. Daha sonra Kûfe'ye gitti ve orada vefât etti⁶.

İbrâhîm b. Hazma ez-Zübeyrî: (v. 230/845) Medîneli muhaddislerdendi⁷. Ticâret maksadıyla Rebeze'ye sık gelir ve zaman zaman orada kalırdı⁸.

Hârûn b. Abdullâh b. Mervân el-Hammâl: (v. 243/858) Bağdatlı kumaş tüccarıydı⁹. Mekke yolunda sırtında bir adam taşıdığı için “el-Hammâl = Hamal” olarak lakaplandı¹⁰.

Ahmed b. el-Halîl: (v. 248/863) Horasân'da yaşadığı tahmin ediliyor. Ticâretle meşgûl olurdu¹¹.

¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 136; Zehebî, *Tezkira*, I, 395

* Taşlık anlamına gelen bu tabir, kuş vb. hayvanların sindirim kanalları üzerinde bulunan kaslı cisimler için kullanılır (İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 762).

² Zehebî, *Siyer*, X, 363

³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 340; Zehebî, *Tezkira*, I, 398 - 399

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 78

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, V, 365

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, LXIV, 97

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 72

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 441

⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 115

¹⁰ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 99

¹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I.88

İbnü'l-Berkî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh: (v. 249/864) "ed-Du'afâ" eserinin müellifidir. Berka şehrine yaptığı ticâretten dolayı "el-Berkî" olarak lakaplandı¹.

Yusuf b. Mûsâ el-Kattân: (v. 253/867) Aslen Ehvâz'dan olup Bağdat'a sonradan yerleşti. Ticârethânesi Rey'deydi². Kattân lakabından onun pamuk ticâreti yaptığı anlaşılmaktadır.

Ebû Hâtim es-Sicistânî: (v. 255/869) Basra'da oturuyordu³. Kitap toplar ve bunun ticâretini yapardı⁴.

Sâ'ika, Ebû Yahyâ Muhammed b. İbrâhîm: (v. 255/869) Kumaş tüccarıydı⁵.

Ali b. Ma'bed b. Nuh: (v. 259/873) Aslen Bağdat'lı olup sonradan Mısır'a yerleşti. Babası Batı Trablus'ta vâli idi. Kendisi ise geçimini ticâretle temin ediyordu⁶.

Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî: (v. 261/875) Aslen Nîsâbûr'ludur. Hadîs ilmine küçük yaşlarda başladı. Hicâz, Kûfe, Irâk, Mısır gibi ilim merkezlerine seyâhat etti ve oradaki muhaddislerden hadîs aldı⁷.

İmam-ı Müslim ticâretle meşgûl olan servet sâhibi biriydi. Mahmiş çarşısında bir dükkânı vardı. Üstüvâ tarafından getirdiği mallarla geçimini sağlardı. Talebelerine hadîs rivâyetini çoğu zaman Mahmiş çarşısındaki dükkânında yapardı⁸.

Ali b. Harb: (v. 265/879) Azerbeycan'da doğdu. Musul'da yetişti. Babası ile birlikte ticâret maksadıyla yaptığı seyâhatlerde çok şey öğrendi⁹.

¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 569

² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 304

³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 293

⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, 269

⁵ Zehebî, *Tezkira*, Zehebi, II, 553

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 144

⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 558

⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 570

⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 251 - 252

Bahşel, Ebu'l-Hasan Eslem b. Sehl b. Selem er-Rezzâz el-Vâsîfî: (v. 292/905)

Vâsîf muhaddislerindendi. Hayâtı hakkında çok fazla bilgi olmamasına rağmen pirinç sattığı için “Rezzaz” lakabıyla anıldığı rivâyet edilmektedir¹.

Mûsâ b. Hârûn b. Abdullâh: (v. 294/907) Irâk'ın büyük muhaddislerindendi.

Mûsâ b. Hârûn çokça hacca giderdi. Bağdat'ta bir sene kalır sonra hacca gider ve mücavir olarak bir sene de orada kalırdı. Bu seyâhati sırasında ticâret yaparak geçimini sağlardı². Babası Hârûn el-Hammâl da kumaş ticâretiyle meşgûl olurdu³.

Abdülhamîd b. Abdurrahmân b. Ferve el-İclî: (v. ?) İşlenmemiş ham hurma

satardı⁴.

C. Dîvândan Kendisine Maaş Bağlanan Ya Da Yöneticiler Tarafından Maddî Olarak Desteklenen Muhaddisler

Zeyneb bnt. Cahş: (v. 20/641) Mü'minlerin annesi olan Hz. Zeynep, Hz.

Peygamber ile 25 yaşında iken evlendi⁵. Son derece takvâ sâhibi ve cömert bir hanımdı. Deri tabaklama işinde mâhir biri olup el emeği ile elde ettiği gelirini Allah rızası için dağıtırdı⁶. Kendisine Hz. Ömer tarafından dîvândan yılda 12.000 dirhem maaş bağlandı⁷. Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi sırasında 50.000 dirheme satılan evi Allah rızası için infâk edildi. Vefât ettiğinde geride bir dirhem bile bırakmadı⁸.

Übey b. Ka'b b. Kays: (v. 22/643) Başta Bedir savaşı olmak üzere Hz.

Peygamber ile birlikte bütün gazvelere katıldı⁹. Hz. Ömer onu sürekli yanında tuttu ve

¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 664

² Zehebî, *Siyer*, XII, 117

³ Zehebî, *Siyer*, XII, 115

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 118

⁵ Zehebî, *Siyer*, II, 217

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 103; Zehebî, *Siyer*, II, 217

⁷ Zehebî, *Siyer*, II, 214

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 114

⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 27

başka bir şehre görevlendirmedir¹. Muhtemelen bu sırada kendisine geçinecek kadar maaş bağlandı. Ayrıca gazvelere katıldığı için dîvândan atâ almış olması gerekir.

Ebû Zer el-Ğifârî: (v. 32/653) Uhud savaşından sonra Medîne'ye hicret etti ve orada kaldı². Bundan sonraki hayâtını Hz. Peygamber'e hizmet ederek geçirdi. Fakîrâne bir hayât geçiren Ebû Zer, mescidde yatıp kalkardı; çünkü onun mescidden başka kalacak yeri yoktu³. Daha sonraki dönemlerde onun en büyük destekçisi olan Hz. Osmân, kendisine yıllık 4.000 dirhem maaş bağladı. Fakat Ebû Zer bu parayı elinde tutmak istemezdi. Hizmetçisine bir yıllık azığını aldırır geri kalan parayı dağıtırdı⁴. Ayrıca Ebû Zerr'in bir kızı, Hz. Osmân tarafından bakılırdı⁵.

Bir müddet Şâm'da kaldı. Muâviye ile anlaşamayınca Hz. Osmân onu Medîne'ye çağırdı. İhtiyaçlarını karşılayacağını söylemesine rağmen onun yanında kalmayıp hanımı ve Hz. Osmân'a ait zenci bir köle ile Rebeze'ye gitti ve orada kalmaya başladı⁶.

O sırada maddî olarak çok sıkıntı çekti. Bir seferinde Ümmü Talâk onun yanına gitti ve onu perişan bir vaziyette yün eğirdiğini görünce ona biraz un, biraz buğday verdi. Ebû Zer de bu ikrâmı kabul etti⁷.

Ebû Zer, kimseden dünyalık istemezdi. Mal biriktirilmesine şiddetle karşı olduğu için yanında hiçbir para bulundurmazdı. Şâm'da kaldığı bir sırada Muâviye b. Ebî Süfyân bu konuda onu denemek isteyip gece vakti ona 1000 dînâr gönderdi. Ertesi gün kölesini gönderip verdiği dînârları geri isteyince Ebû Zer, o parayı gece Allah rızası için dağıttığını söyledi⁸.

Ebû Mes'ûd el-Bedrî: (v. 42/663) Bedir savaşına katıldığına dair rivâyetleri göz önünde bulundurursak onun, Hz. Ömer'in kurduğu dîvândan maaş aldığını

¹ Zehebî, *Siyer*, I, 398

² İbn Asâkir, *Târîh*, LXVI, 184

³ Zehebî, *Siyer*, II, 61

⁴ Zehebî, *Siyer*, II, 73

⁵ Zehebî, *Siyer*, II, 74

⁶ Zehebî, *Siyer*, II, 63

⁷ Zehebî, *Siyer*, II, 74

⁸ Zehebî, *Siyer*, II, 69 - 70

söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in vefâtından sonra Kûfe'ye yerleşen Ebû Mes'ûd el-Bedrî'yi Hz. Ali, Sıffin'a giderken Kûfe'de yerine vekil bıraktı. Fakat daha sonra bu görevinden azledildi ve Medîne'ye döndü¹.

Hasan b. Ali: (v. 49/670) Hz. Peygamber'in torunu olması hasebiyle Hz. Ömer tarafından kendisine 5.000 dirhem maaş bağlandı. Hz. Hasan son derece cömert biriydi. Bir gün yanındaki bir adamın Allah'ın kendisine 10.000 dirhem vermesi için dua ettiğini duyunca hemen o parayı o adama gönderdi².

Cemel ve Sıffin vak'ası, Hz. Ali'nin şehid edilmesi gibi hadiselerden son derece etkilenen Hz. Hasan, babasından sonra yedi ay halîfelik yaptığı makamdan ayrılıp hilâfeti şu şartlar karşılığında Muâviye b. Ebî Süfyân'a devretti:

1. Borçlarını ödemek ve âilesine bakmak için Kûfe'deki beytûlmâlin kendisine devredilmesi.

2. Hz. Ali'ye küfredilmemesi.

3. Fesâ ve Derâbicird vergisinin her yıl Medîne'ye gönderilmesi.

Bunun üzerine Muâviye Kûfe'ye gelip beytûlmâli Hz. Hasan'a devretti. Bu sırada beytûlmâlde 70 milyon dirhem vardı. Ayrıca Muâviye ona her yıl bir milyon dirhem gönderdi. Hz. Hasan bu şekilde on yıl daha yaşadı³ ve Medîne'de vefât etti⁴.

Üsâme b. Zeyd b. Hârise: (v. 54/674) Yirmi yaşında iken Hz. Peygamber onu Şâm'ı fethetmek için görevlendirdi. Fakat henüz oraya hareket etmeden Rasûl-i Ekrem vefât etti. Hz. Ebû Bekir aynı görevle onu tekrar Şâm'a gönderdi. Bir müddet Dimaşk'a yakın olan Mizzeh bölgesinde yaşadı, sonra da Medîne'ye döndü ve orada vefât etti⁵.

¹ Zehebî, *Siyer*, II, 495; Mücteba Uğur, "Ebû Mes'ûd ed-Dimaşkî", *DİA*, X, 187

² Zehebî, *Siyer*, III, 259 - 260

³ Zehebî, *Siyer*, III, 264

⁴ Zehebî, *Siyer*, III, 275

⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 49; Zehebî, *Siyer*, II, 497

Hiz. Ömer, Üsâme'ye 3.500 dirhem, kendi oğluna ise 3.000 dirhem maaş bağladı. Oğlu Abdullâh buna itiraz edince Hiz. Ömer, Üsâme'nin Hiz. Peygamberin yanındaki değerinin daha yüksek olduğunu söyledi ve oğlunun itirazını reddetti¹.

Akıl b. Ebî Tâlib el-Hâşimî: (v. ?*) Hiz. Ali'nin kardeşı olan Akıl, fakir biriydi. Bedir'de esir düştüğünde parası olmadığı için amcası Abbâs tarafından fidyesi verilerek hürriyetine kavuştu. Müslüman olduktan sonra Hiz. Peygamber ona her yıl Hayber arazisinden gelecek olan maldan 140 vesk ayırdı².

Âmir b. Abd-i Kays et-Temîmî el-Basrî: (v. ?*) Son derece zühd ve takvâ sâhibi biriydi. Kanâatkâr ve aynı zamanda kerâmet ehli biri olan Âmir, devlet tarafından kendisine bağlanan maaşı aldığında elbisesinin bir kenarına sıkıştırır ve bir fakir gördüğünde tamamını ona verirdi. Evine dönünce para kesesini evde bulunanlara atardı. Onlar da içini açıp saydıklarında sadaka olarak verdiği paranın aynısını içinde bulurlardı³. Âmir b. Kays vefât ettiğinde mîras olarak hiçbir şey bırakmadı⁴.

Âişe bnt. Ebû Bekir es-Sıddîk: (v. 57/677) Hiz. Ebû Bekir'in kızı olup Rasûl-i Ekrem ile dokuz yıl evli olarak kaldı⁵. Hiz. Peygamber hakkında çokça hadîs rivâyet eden Hiz. Âişe⁶, ashâb-ı kirâmın ve tabiînin kendisine sık sık müracaat ettikleri, soru sordukları ve istişâre ettikleri bir hanımdı⁷. Hiz. Peygamber'in vefâtından sonra geçimi devlet tarafından karşılandı. Hiz. Ömer döneminde kendisine yıllık 12.000 dirhem maaş baėlandı⁸. Muâviye b. Ebî Süfyân da ona zaman zaman para gönderirdi⁹. Son derece cömert biri olan Hiz. Âişe, Muâviye'nin kendisine verdiği 100.000 dirhemi bir gece de

¹ Zehebî, *Siyer*, II, 499

* Muâviye b. Ebî Süfyan (v. 60/680) döneminde vefât ettiği rivâyet edilmektedir (İbn Hacer, *Zehebî*, IV, 155).

² İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 43

* Muâviye b. Ebî Süfyan (v. 60/680) döneminde vefât ettiği rivâyet edilmektedir (Zehebî, *Siyer*, IV, 19).

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 18

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VII, 73

⁵ Zehebî, *Siyer*, II, 135 - 148

⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 20

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXV, 234

⁸ Zehebî, *Siyer*, II, 197

⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 154

Allah rızası için dağıttığı gibi¹ satılan evinin parasını da tamamen sadaka olarak dağıtmıştı².

Abdullâh b. Zübeyr: (v. 73/693) Birçok yerin fethine katıldı ve Yezîd'in ölümünden sonra kısa bir müddet halîfelik yaptı³. Muâviye b. Ebî Süfyân ona 100.000 dirhem maaş bağladı. Emrinde yüz köle çalıştıracak kadar zengin biri olmasının yanında son derece takvâ sâhibi ve cömert biriydi⁴.

Abdullâh b. Ömer: (v. 74/694) Hz. Peygamber'den en çok hadîs rivâyet edenlerden idi⁵. Bedir ve Uhud savaşlarına küçük olduğu gerekçesiyle katılamadı⁶. Şâm, Basra, Irâk, Mısır ve İran'ın fetihlerine katıldı⁷. Muhtemelen Abdullâh b. Ömer'in geçim kaynağı, savaşlardan elde ettiği ganîmetler ile devlet tarafından kendisine tahsîs edilen atâ idi⁸. Zira kendisi devletle ilgili teklif edilen hiçbir görevi kabul etmedi. Hattâ en sonunda görev teklifinde ısrar edilince Mekke'ye kaçmak zorunda kaldı⁹.

Sade ve gösterişsiz bir hayâtı tercih ederdi. Evindeki bütün eşyaların değeri 100 dirhemi geçmezdi¹⁰. Üzerinde kalın ve sert bir elbise vardı. Bir arkadaşı bunu görünce, Horasân kumaşından güzel bir elbise getirip ona hediye etmek istedi; fakat o, bu elbiseyi giydiği takdirde kendisine kibir gelir korkusuyla hediye kabul etmedi¹¹.

Aynı zamanda takvâ sâhibi cömert biriydi. Kendisine ait bir kölesi vardı. Bir seferinde ona kızıp köleyi incittiği için onu azat etti¹². Zaman zaman köleleri satın alıp

¹ Zehebî, *Siyer*, III, 154

² Zehebî, *Siyer*, II, 198

³ Zehebî, *Siyer*, III, 364

⁴ Zehebî, *Siyer*, III, 364, 374

⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 182

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 143

⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 208 - 209

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 150 - 152

⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 235

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, III, 213

¹¹ Zehebî, *Siyer*, III, 233

¹² Zehebî, *Siyer*, III, 215

hürriyetine kavuştururdu¹. Yine bir gün eline 22.000 dînâr geçince bu paranın tamamını hiç bekletmeden Allah rızası için dağıttı. Sonra da bineği için bir dirhemlik yem aramaya çıktı. Kendisi bolca dağıtır da bir ay et yemediği olurdu. Rivâyete göre İbn Ömer, hayâtı boyunca binden fazla köleyi hürriyetine kavuşturdu².

Muhammed b. el-Hanefiyye: (v. 81/701) Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğludur³. Gençlik dönemini babası Hz. Ali ile birlikte geçirdi. Cemel vak'asında ve Sıffin savaşında babasının sancağını taşıdı⁴. Siyasetten uzak durmayı ilke edinmesine ve bu hususta son derece tedbirli davranmasına rağmen Hz. Ali'nin oğlu olması sebebiyle adı siyasî hadîselere karıştırıldı⁵. Siyasi hadîseler sukûnet bulunca devlete olan bağlılığını gösterdi ve bundan dolayı kendisine ikrâmda bulunuldu⁶. Kaynakların bildirdiğine göre Muhammed b. el-Hanefiyye, bundan sonraki hayâtında zaman zaman devlet yöneticileri tarafından maddî olarak desteklendi⁷.

Ali b. Hüseyin: (v. 94/713) Babası Hz. Hüseyin ile birlikte Kerbelâ'ya gelmiş; fakat hasta olduğu için savaşmamıştı. Daha sonra âilesiyle Şâm'a götürülmüş, oradan da Medîne'ye gönderilmişti⁸. Hz. Peygamber'in neslinden olması hasebiyle hiçbir zaman sadaka almazdı⁹.

Ali b. Hüseyin zaman zaman devlet yöneticileri tarafından destekleniyordu. Bir seferinde Muhtâr ona 100 bin dirhem hediye gönderdi. Ali b. Hüseyin bu paranın helal olmadığını düşünerek onu kabul etmek istemese de tepkiyle karşılaşacağı korkusuyla geri göndermekten çekindi. Fakat Muhtâr ölünce o parayı Abdülmelik'e gönderdi ve kabul etmeme sebebini anlatarak parayı başkasına vermesini söyledi. Bir müddet sonra

¹ Zehebî, *Siyer*, III, 217

² Zehebî, *Siyer*, III, 218 - 219

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 148

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, LIV, 333

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, LIV, 337, 341

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, LIV, 351

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, LIV, 320; Zehebî, *Siyer*, IV, 112

⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 386

⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXXI, 377

Abdûlmelik ona parayı tekrar gönderdi ve “Ey amcaoğlu, bu parayı al. Bunu ben akladım.” dedi. Bunun üzerine Ali b. Hüseyin bu parayı kabul etti¹.

Hergün yüzlerce rek’at namaz kılacak kadar ibâdete düşkünlüğü ile bilinen Ali b. Hüseyin² aynı zamanda çok cömert biriydi. Akşamları ekmek torbasını yüklenir ve fakirlerin evine ekmek götürürdü³. Vefâtından sonra verdiği sadakalarla 100 evi geçindirdiği görüldü⁴. Köle azat etmenin fazîletiyle alakalı hadîs-i şerîfi işitince 10.000 dirheme bir köle alıp onu azat etti. Birgün hasta olan Muhammed b. Üsâme b. Zeyd’in yanına geldi. Onun 10.000 kûsur dînâr borcu olduğunu öğrenince bu borcu ödemeyi kendisi üstlendi⁵.

Ebû Kılâbe, Abdullâh b. Zeyd b. Amr: (v. 104/723) Basra’da doğdu, Şâm’a geldi, son olarak da Şâm’a yakın olan Dâriyyâ bölgesine yerleşti. Orada amcasının oğlu ile birlikte kalıyordu. Kâdilkudât olabilecek bir ilme sahip olduğu hâlde⁶ Basra kadılığı için teklif edilince kabul etmeyip Yemâme’ye kaçtı. Daha sonra kendisine kadılığı neden kabul etmediği sorulunca “Kadılık, bir adamın denize düşmesi gibidir. Boğulmadan ne zamana kadar yüzebilir ki?” diye cevap verdi⁷. Kadılık için tekrar ısrar edilince Şâm’a kaçtı ve orada vefât etti⁸. Maaşını Şâm’daki dîvândan alıyordu⁹.

Ebû Abdullâh, İkrime b. Abdullâh el-Berberî: (v. 105/724) İbn Abbâs’ın kölesiydi. İbn Abbâs vefât edince oğlu onu 4000 dînâra satmak istedi. Bunun üzerine İkrime ona, “Hayırlı bir iş yapmadın, babanın ilmini 4000 dînâra sattın.” deyince İbn Abbâs’ın oğlu kararından vazgeçip onu azat etti¹⁰. İkrime, Medîne sakinlerindendi. Horasân, Şâm, Yemen, Mısır ve Afrika gibi yerleri dolaştı. Halktan bir şey almaz; fakat

¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 213; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXXI, 377

² İbn Asâkir, *Târîh*, XXXXI, 378

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 393

⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 221

⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 394

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 545

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 546

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 547

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 544

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, V, 15

devlet başkanlarından, vâlilerden zaman zaman hediyeler alırdı¹. Bu seyâhatlerin asıl sebebinin maddî sıkıntı olduğu anlaşılmakta olup, Medîne ve Mekke'yi bırakıp Horasân'da ne aradığını soranlara kızlarının ihtiyâcını karşılamak için yollara düştüğünü söylemesi de bunu göstermektedir².

Muhammed b. Müslim Ez-Zührî: (v. 124/742) Aslen Medîneli olan ez-Zührî³, hadîs ilmine olan düşkünkünlüğü sebebiyle ilim meclislerini dolaşır ve duyduğu her şeyi yazardı⁴. İlim tahsîli sırasında maddî olarak çok sıkıntı çekti⁵. Fakat Medîne'de baş gösteren kıtlık sebebiyle, artık dayanamayacak bir hâle gelince Şâm'a, Halîfe Abdülmelik'in yanına gitti. Ona büyük bir sıkıntıda olduğunu, altından kalkamayacağı kadar borca girdiğini söyledi ve kendisine yardım edilmesini istedi. Abdülmelik önce ona birkaç soru sorarak onu imtihan etti. Daha sonra onun bütün borçlarını ödediği gibi ona bir de maaş bağladı⁶. Zührî, bundan sonra Şâm'a yerleşti. Zamanının halîfeleri olan Abdülmelik b. Mervân, Velîd b. Abdülmelik, Süleymân b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülazîz ve Yezîd b. Abdülmelik tarafından sürekli saygı gördü ve önemli görevlere getirildi⁷.

Zührî, oldukça cömert biriydi. Paraya hiç kıymet vermezdi. Onun için de borç derdinden hiç kurtulamazdı. Hattâ bir seferinde birine yardım etmek için yüklü miktarda borç almış; fakat ödeyememişti. Bunun üzerine Halîfe Hişâm bu borcu ödemiş ve tekrar borçlanmaması için kendisini uyarmıştı⁸.

Yezîd b. Yezîd b. Câbir el-Ezdî: (v. 134/752) Velîd b. Yezîd döneminde kendisine verilen 50.000 dînârdan, onun zaman zaman devlet yöneticileri tarafından maddî olarak desteklendiği anlaşılmaktadır⁹.

¹ Zehebî, *Siyer*, V, 28 - 30

² Zehebî, *Siyer*, V, 27

³ Zehebî, *Tezkira*, I, 109

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, LV, 318

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 157; İbn Asâkir, *Târîh*, LV, 322

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, LV, 301, 303

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, LV, 325; Zehebî, *Siyer*, V, 331

⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 340

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 278; Zehebî, *Siyer*, VI, 158

Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr: (v. 146/764) Medîneli muhaddislerden olan Hişâm, ömrü uzun olan sahâbeleri görme ve onlardan hadîs rivâyet etme imkânı buldu¹. Büyük bir ilim sâhibi olması dolayısıyla halîfe tarafından evi ziyaret edilecek kadar takdîr edilir oldu². Aynı zamanda maddî olarak devlet yöneticileri tarafından desteklen Hişâm b. Urve, bir seferinde çoluk çocuğunun masraflarını karşılamak için 100.000 dirhem borca girmişti. Bu borcun altından kalkamayınca Halîfe Ebû Ca'fer el-Mansûr'un yanına gitti ve ondan yardım istedi. Halîfe bu kadar borcu neden yaptığını sorunca Hişâm, "Önce Allah'a, sonra Halîfe'ye güvendim de ondan." dedi. Bunun üzerine borcu ödendi³.

Muhammed b. Abdürrahmân b. Ebî Zi'b: (v. 158/775) Maddî olarak sıkıntılı bir hayâtı vardı. Evde bir şey olmadığından çoğu zaman ekmeği yağa bandırarak karnını doyurmak zorunda kalırdı. Mekke'de Safâ tepesine yakın bir yerde dedelerinden kendisine mîras kalan bir evi vardı. Onun kirasıyla geçimini sağlardı. İbn Ebû Zi'b aynı zamanda devlet yöneticileri tarafından da desteklenirdi. Halîfe el-Hasan b. Yezîd ona her ay 5 dînâr verilmesini emretti. Medîne'ye Ca'fer b. Süleymân vâli olunca ona hediye olarak 100 dînâr gönderdi. O da onun 10 dînârıyla kendisine bir elbise aldı ve onu ömür boyu giydi. Yine bir seferinde Bağdat'a gittiğinde devlet tarafından kendisine 1000 dînâr verildi⁴.

Hayât b. Şurayh b. Safvân: (v. 158/775) Çok fakir biriydi; fakat dünyaya hiç ehemmiyet vermezdi. Aynı zamanda kerâmet sâhibiydi. Bir gün dostlarından biri ona gelmiş ve onun hâline acımişti. Rızık vermesi için Allah'a dua etmesini öğütlemişti. Buna karşılık o yerden bir avuç çakıl alıp dostunun önüne atınca çakıl taşları altına dönüşmüştü. Sonra da şaşkınlığını üzerinden atamayan dostuna "Dünya'da ahiret için bir hayır yok." demişti. Hayât b. Şurayh, yıllık olarak aldığı 60 dînâr maaşını eve gelinceye kadar sadaka olarak dağıtırdı. Evine gelince sadaka olarak verdiği parayı aynen yatağının altında bulurdu⁵.

¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 233

² Zehebî, *Siyer*, VI, 44 - 45

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 40

⁴ Zehebî, *Siyer*, VII, 141 - 142

⁵ Zehebî, *Siyer*, VI, 405

Ebû Bekir b. Ayyâş: (v. 193/809) Elli sene gece ibâdetini aksatmayan¹, her gün Kur'ân-ı Kerîm'i iki sefer hatmeden ve ibâdete son derece düşkün olan Ebû Bekir b. Ayyâş², Kûfe'li muhaddisler arasında sayılırdı³. Ömer b. Abdülazîz'in verdiği rızkı aldığını ifade etmesi, onun zaman zaman devletin maaşı ile ve dağıttığı hediyelerle geçimini temin ettiği söylenebilir⁴. Yine bir seferinde Halîfe Hârûn er-Reşîd ona "Emevîleri de gördün bizi de... Hangimiz daha hayırlıyız." diye sorunca o, "Siz namaza daha çok bağlısınız, onlar ise insanlara daha faydalıydı." diyerek cevap verdi. Bu cevabı beğenen Halîfe Hârûn er-Reşîd ona 6.000 dirhem verdi⁵.

Ebû Muâviye, Muhammed b. Hâzim: (v. 194/810) Küçük yaşlarda gözlerini kaybetti. Halîfe Hârûn er-Reşîd ona çok hürmet eder ve maddî olarak yardım ederdi⁶.

Affân, İbn Müslim b. Abdullâh: (v. 220/835) Aslen Basralı olup sonradan Bağdat'ı mesken edindi⁷. Devlet tarafından kendisine aylık 1000 dirhem maaş veriliyordu. Mihne döneminde, Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini kabul etmediği takdirde maaşının kesileceği söylene de o bu tehditlere aldırmadı. Bunun üzerine maaşı kesildi. Bu durumu öğrenen biri Affân'a destek vermek için her ay 1000 dirhem yardım etmeye başladı⁸.

Ali b. Medînî: (v. 234/849) Basra'da doğru. Bağdat'ta yaşadı. Başta ilelû'l-hadîs olmak üzere hadîs ilimlerinin tamamında ihtisâs kazanarak emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs ünvanıyla muhaddislerin içinde seçkin bir yer aldı. Fakir bir hayât yaşadı. Fakat zaman zaman devlet yöneticileri tarafından kendisine yardım ediliyordu. Bir seferinde Bağdat'ta bir dirhem dahi bulamayacak kadar muhtaç olduğu bir sırada devlet

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 380

² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 382

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 133

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 384

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 375

⁶ Zehebî, *Siyer*, IX, 73 - 77

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 522

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, XX, 166; Zehebî, *Siyer*, X, 245

başkanından kendisine iki yıllık rızık karşılığında 10.000 dirhem verildi. Yine sıkıntıda olduğu başka bir sefer bütün ihtiyaçları Halife Mu'tasam tarafından karşılandı¹.

Nasr b. Ahmed b. Nasr el-Kindî: (v. 293/906) Aslen Bağdatlı'dır². Buhârâ vâlisi onu memleketine davet etmiş, o da bu davete uyarak Buhârâ'ya gitmiş, kalan hayâtını orada geçirmiş ve eserini de orada tasnîf etmiştir³. Vâli tarafından davet edildiğine göre büyük bir ihtimalle kendisine verilen görevi îfâ ediyor ve aldığı maaş ile geçimini sürdürüyordu.

D. Ganîmet Yoluyla Geçimini Temin Eden Muhaddisler

Hâlid b. Velîd el-Kuraşî: (v. 21/642) Mekke'nin fethinden önce Müslüman olan Hâlid b. Velîd⁴, birçok savaşa katıldı ve neredeyse hiç yenilgi almadı⁵. Büyük bir servete sahipti. Hz. Ömer ona bu kadar serveti nereden elde ettiğini sorunca o, savaşta ganîmet mallarından, diye karşılık verdi. Medîne'de kendisine ait bir evi vardı. Onu Allah rızası için bağışladı⁶.

Zübeyr b. el-Avvâm: (v. 36/657) Yetim biriydi. Annesi tarafından yetiştirildi. Bedir savaşına katıldığında on yedi yaşındaydı. Habeşistana hicret etti; fakat orada fazla kalmadı⁷.

Ticârette başarılı bir yeri olsa da⁸ kazancının çoğunu ganîmet yoluyla elde etti. Hiçbir yere vâli olmadı. Ne vergi, ne harac memurluğu yaptı. Sadece Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osmân dönemlerinde katıldığı savaşlardan elde ettiği ganîmetleri vardı⁹.

¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 52 - 53; M. Ali Sönmez, "Ali b. Medînî", *DİA*, II, 411

² Zehebî, *Tezkira*, II, 676

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 293

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 188

⁵ Zehebî, *Siyer*, I, 366

⁶ Zehebî, *Siyer*, I, 380 - 382

⁷ Zehebî, *Siyer*, I, 45, 47

⁸ Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, II, 22

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 108; Zehebî, *Siyer*, I, 66

Bununla birlikte Zübeyr b. el-Avvâm'a Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde çeşitli araziler iktâ' edilmişti¹. Vefâtında 5.0000.000 dirhem değerinde taşınmaz mal, 50.000.000 dirhem de taşınır malı vardı. Buna mukâbil borcu çoktu. Onun için borçları 4 yıl boyunca ilan edilerek ödendi. Sonra da geri kalan az bir parası, iki tarlası, Medîne, Basra, Kûfe ve Mısır'da birer evi vereselerine dağıtıldı².

Ebû Eyyûb el-Ensârî: (v. 52/672) Hz. Peygamber (s.a.s.), Medîne'ye hicret edip ona misafir olduğunda iki katlı küçük bir evi, az bir eşyası vardı³. Hz. Peygamber ile birlikte Bedir, Uhud, Hendek başta olmak üzere bütün gazvelere katıldı⁴. Hz. Peygamber'in vefâtından sonra da hayâtı boyunca cihâddan hiç ayrılmadı⁵. Sağlıklı olan herkesin Allah yolunda cihâd etmesi gerektiğine inanan Ebû Eyyûb el-Ensârî, ihtiyarlık döneminde bile her yıl bir savaşta bulunmaya gayret etti⁶. Kostantîniyye fethine katıldığı sırada şehîd düştü ve surların dibine defnedildi⁷.

Hz. Peygamber ile birçok savaşa katılan ve hayâtı boyunca cihâd etmeye gayret eden Ebû Eyyûb'un⁸ geçimini, ganîmetten kendisine tahsîs edilen malla ve dîvândan verilen 4000 dirhem atâ ile birlikte arazisinde çalıştırdığı köleleriyle temin ettiğini söyleyebiliriz⁹. Buna rağmen sıkıntıya düştüğü zamanlarda dostları tarafından sıkıntısı giderilmeye çalışılırdı. Meselâ bir seferinde Basra'ya İbn Abbâs'ın yanına gittiğinde İbn Abbâs ona borçlarını edâ etmesi için 40.000 dirhem, 20 hizmetçi ve evdeki bazı eşyaları verdi¹⁰.

Ebû Katâde el-Ensârî es-Sülemî: (v. 54/674) Uhud, Hendek gibi birçok savaşa katıldı¹¹. Hz. Ömer onu İran kralını öldürmeye gönderdi. O da onu öldürdü ve

¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 104

² Zehebî, *Siyer*, I, 65

³ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 43

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 39

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 485

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 59

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 102

⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 62

⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 55

¹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 54

¹¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXIV, 194

üzerindeki 15.000 dirhem değerindeki takısını aldı. Bu şekilde ganîmetten elde ettiği malzemeleri satar ve bunlarla geçinirdi. Ayrıca Hz. Ali, onu bir müddet Mekke'ye vâli olarak görevlendirdi ise de daha sonra azletti¹.

Şakîk b. Seleme: (v. 82/702) On yaşlarındayken âilesine ait koyun ve develerin çobanlığını yaptı². Oğlu, Künâse kadısıydı. Ondan bir şey geldiğinde almazdı; fakat arkadaşlarından bir yardım geldiğinde onu kabul ederdi. Sık sık savaflara katılırdı. Kendisine ait bir atı ve kamyştan yapılmış bir kulübesi vardı. Savafla katılacağında o kulübeyi bozar ve kamyşları sadaka olarak dağıtırdı. Savaştan dönünce kulübeyi tekrar inşa ederdi³. Buradan onun savaflardan elde ettiği ganîmetlerle geçimini temin ettiği söylenebilir.

Bir ara İbn Ziyâd onu beytûlmâl'e görevlendirdiyse de kısa bir müddet sonra görevinden alındı.

Hâşim b. Utbe: (v. 83/703) Cihâd ehli olduğı hâlde ilmi geniş biriydi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde kırka yakın savafla katıldı⁴. Muhtemelen bu savaflardan elde ettiği ganîmetle geçinirdi.

Ebû Ümâme el-Bâhilî: (v. 86/705) Hıms'da yaşadı⁵. Hz. Peygamberin dua etmesiyle savaflarda gâlib gelmeye ve ganîmet elde etmeye başladı⁶. Aynı zamanda kerâmet ehli biriydi. Bir seferinde aç kalmış ve rüyasında kendisine ikrâm edilen sütü içince tok olarak uyanmıştı⁷. Yine bir seferinde 3 dînâr sadaka vermiş, bunun karşılığında cebinde 300 dînâr bulmuştu⁸.

¹ Zehebî, *Siyer*, II, 451 - 452

² Zehebî, *Siyer*, IV, 162

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 165 - 166

⁴ Zehebî, *Siyer*, III, 487

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 159

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XXIV, 61 - 62

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XXIV, 64

⁸ Zehebî, *Siyer*, III, 362

İsâ b. Yunus: (v. 188/804) Bir yıl cihâda katılır, bir yıl hacca giderdi. Rivâyetlere göre toplam 45 gazveye katıldı. Onun bu hâli, elde ettiği ganîmetlerle geçindiği izlenimi vermektedir. Zira devlet başkanlarından kesinlikle hiçbir hediye kabul etmezdi¹.

Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Kuraşî: (v. 197/813) On yedi yaşında hadîs ilmini öğrenmeye başladı². Teklif edilen kadılık görevini kabul etmeyen Abdullâh b. Vehb³, bir yılını üçe ayırırdı. Üçte birini cihâd için, üçte birini insanlara Mısır'da ilim öğretmek için, geri kalan üçte bir kısmını da hac için ayırırdı. Ömründe 36 sefer hac yaptı⁴. Hayâtının önemli bir kısmını cihâd ederek geçiren İbn Vehb'in, geçimini ganîmetlerden elde ettiğini söyleyebiliriz.

Hüseyn b. el-Velîd el-Kuraşî: (v. 203/819) Horasânlı cömert bir âlimdi. Maddî durumu iyi idi. Malını hadîs ilmiyle meşgûl olanlara sarfederdi. Zaman zaman onları evine davet eder, onlara ikrâm ederdi. Bununla birlikte her üç yılda bir savaşa katılır, her beş yılda bir hacca giderdi⁵. Bu şekilde düzenli olarak cihâda katılması onun, geçimini aynı zamanda ganîmetlerden elde ettiği kanaatini bize vermektedir.

Bakî b. Mahled: (v. 276/890) Hadîs ilmi için çokça seyâhat etti⁶. Yirmi dört yaşlarında iken ilim tahsili için doğu İslam ülkelerine doğru yola çıkan Bakî b. Mahled; Mısır, Basra, Kûfe, Medîne, Bağdat gibi ilim merkezlerine seyâhat ederek devrin tanınmış muhaddislerinden hadîs okudu. Yirmi yıl süren bu ilk seyâhatinden sonra h. 244 yılı civarında memleketi Endelüs'e döndü. Bir müddet sonra da on dört yıl süren ikinci uzun seyâhatine çıktı. Babası gibi oğlu da kadî idi; fakat kendisinin ne işle meşgûl olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte ilim tahsili sırasında geçim sıkıntısı çektiği, zaman zaman sokağa atılan lahana yapraklarıyla karnını doyurduğu, kağıt alabilmek için sırtındaki elbiseyi satmak zorunda kaldığı rivâyet edilmektedir⁷.

¹ Zehebî, *Tezkira*, I, 280

² Zehebî, *Tezkira*, I, 304

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 285

⁴ Zehebî, *Tezkira*, I, 305

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 143; Zehebî, *Siyer*, IX, 520 - 521

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, X, 354

⁷ M. Yaşar Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, 541

Kaynaklarda onun yaklaşık 72 savaşa katıldığı rivâyet edilmektedir¹. Muhtemelen bu gazvelere seyâhatleri sırasında katıldı ve buradan elde ettiği ganimetlerle geçimini temin etti.

E. Ziraatla Meşgûl Olan Muhaddisler

Ebû Talhâ el-Ensârî: (v. 34/655) Medîne'nin en zenginlerindendi. Çokça hurma bahçesi vardı. Bunlar arasında en çok sevdiği hurma bahçesi olan Berha'yı Allah rızası için sadaka olarak verdi². Büyük bahçelere sahip olan Ebû Talhâ, bir çok Medîne'li gibi, geçimini muhtemelen ziraatla temin ediyordu.

Huzeyme b. Sâbit: (v. 37/658) Hz. Peygamber onun şâhidliğini iki erkek şâhidliğine denk saydı³. Başta Uhud olmak üzere ondan sonra da diğer gazvelere katıldı⁴. Mûte savaşından elde ettiği değerli bir mücevheri Hz. Ömer döneminde 100 dînâra sattı ve onunla bir bahçe satın aldı⁵. Huzeyme b. Sâbit'in başka bir mal değil de bahçe satın alması, onun geçimini ziraatla temin ettiği izlenimini vermektedir.

Ka'b b. Mâlik: (v. 50/671) Tebûk gazvesi dışında bütün gazvelere katıldı⁶. Medîne'de ekip biçtiği bir hurma bahçesi vardı. Tebûk seferine işlerinin yoğunluğundan dolayı katılmadığı için suçlu bulundu. Uzunca bir süre affedilmeyi bekledi. Affedildikten sonra o kadar sevindi ki, Hz. Peygamber'e gelip bütün malını sadaka olarak dağıtmak istediğini bildirdi. Fakat Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) buna müsaade etmeyip malının bir kısmını yanında tutmasının kendisi için daha hayırlı olacağını buyurdu⁷.

Bilâl b. Hâris el-Müzenî: (v. 60/680) Hz. Peygamber kendisine sel sularının yarıp genişlettiği su yatağını (Akîku'l-Medîne) iktâ' etti ve onu savaşlarla kullanılan atlarla develerin yaylağı olan Müzeyne kabîlesinin sınırları içindeki Naki' adlı otlağı

¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 292 - 293

² Ebû Nu'aym, *Hilye*, VI, 338; Zehebî, *Siyer*, II, 33

³ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 361

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 357

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XVI, 359

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, L, 180

⁷ Zehebî, *Siyer*, II, 528, 530

korumakla görevlendirdi¹. Muhtemelen kendisi bu toprakları ekip biçmekle meşgûl olur ve oradan elde ettiği ziraî mahsulleri satardı².

Râfi' b. Hadîc: (v. 74/694) Bedir savaşına yaşı küçük olduğu için katılamadı; fakat ondan sonra başta Uhud olmak üzere bütün gazvelere katıldı. Medîne'yi vatan olarak edinen Râfi' b. Hadîc³, ekip biçme ve sulama konusunda mâhirdi⁴. Bu mahâretinden dolayı muhtemelen geçimini ziraatla temin ediyordu.

Amr b. Şu'ayb b. Muhammed: (v. 118/737) Mekke'de oturuyordu fakat zaman zaman Taif'te bulunan bir arazisi için oraya gidip geliyordu⁵. Büyük bir âile olan Âmiroğulları'na mensuptu. Bu âilenin Tâif'te geniş arazi ve çiftlikleri vardı. Amr ve âilesi geçimlerini buradan temin ederlerdi⁶.

Ali b. Abdullâh b. Abbâs b. Abdülmuttalib: (v. 118/737) Kendisine ait büyük bir bahçesi vardı. Bu bahçede 500 ağacı bulunmaktaydı. Allah'ın bahşettiği bu nimete karşılık her bir ağacın yanında iki rek'at şükür namazı kılardı. Daha sonra Halîfe Hişâm tarafından âilesiyle birlikte Hamime bölgesine (Belka'ya bağlı bir köye) yerleştirildi⁷.

İbrâhîm b. Ethem: (v. 162/779) Eşraftan birisiydi. Babasına ait çokça mal, binek ve hizmetçi vardı. İbrâhîm avlanmayı severdi. Bir seferinde avlanırken, “Sen bunun için yaratılmadın!” diye bir ses işitti. Bunun üzerine her şeyini bırakıp âilesinin yanından ayrıldı⁸. İbrâhîm b. Ethem bu safhadan sonra Irâk'a gitti ve orada birkaç gün çalıştı; fakat orada helal yoldan bir şeyler kazanamayacağını anlayınca Şâm'a gitti. Aradığını burada bulduğunu, Şâm'a helal rızık elde etmek için geldiğini ve rızık için Şâm'dan daha iyi bir yer bulmadığını söylerdi. Süfyân es-Sevrî ve Fudayl b. İyâz gibi muhaddislerin ders halkalarına katıldı ve onlardan istifade etti⁹. Geçimini ekip biçmekten, bahçe

¹ İbn Asâkir, *Târîh*, X, 425, 428; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 272

² İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 29

³ el-Mizzî, *Tehzîb*, IX, 24

⁴ Zehebî, *Siyer*, III, 182

⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVI, 82

⁶ Zehebî, *Siyer*, V, 183

⁷ Zehebî, *Siyer*, V, 284 - 285

⁸ Zehebî, *Siyer*, VII, 388

⁹ Zehebî, *Siyer*, VII, 389 - 390

bakımından ve bahçe bekçiliğinden elde ediyordu. Bu konuda son derece mâhirdi. On kişinin biçebileceği bir tarlayı yalnız başına biçebilirdi¹. Bazen Resten bölgesine gider ve bahçe sahipleriyle anlaşarak onların yanında amele olarak çalışırdı. Hiç evlenmedi. Cömert ve kanâatkâr biri olan İbrâhîm b. Ethem, güzel bir yemeği olduğunda onu arkadaşlarına verir, kendisi zeytin ekmek yerdı. Alın teriyle kazandığı parayla arkadaşlarına ikrâm etmeyi severdi. Bir seferinde ormandan kestiği odunları satarak elde ettiği parayla helva almış ve arkadaşlarına ikrâm etmişti².

Şu'ayb b. Ebî Hamza: (v. 162/779) Kendisinin bizzat ilgilendiği ve geçimini temin ettiği bir tarlası vardı³.

Abdullâh b. Davûd el-Huraybî: (v. 213/829) Aslen Kûfe'li olup Basra'da yaşıyordu⁴. Evine yakın bir yerde bahçesi vardı. Sulama için yaptırdığı dolaplardan bahçesinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Geçimini bu behçeden elde ettiği ürünle sağlardı⁵. Aynı zamanda halîfe tarafından takdîr edilir, zaman zaman kendisine hediyeler gönderilirdi. Fakat o bu hediyelerden sadaka olanlarını kabul etmez, diğerlerini kabul ederdi. Vefâtından sonra 400 dînâr mîras bıraktı⁶.

F. Muhtelif Zanaatlar ile Geçinen Muhaddisler

Selmân-ı Fârisî: (v. 33/654) İsfahân'ın Ceyye köyünde yaşayan biriydi. Zengin bir âilenin gözde bir çocuğuydu. Ancak Hıristiyanlık dinini öğrenmek için Şâm'a giden bir kervanla evinden kaçtı. Şâm'da bir kilise'de kaldı. Daha sonra Musul, Nusaybin ve Roma'ya bağlı Umûriyye bölgesine gitti. Orada ticâretle uğraştı. Buna mukâbil birçok koyun ve ineğe sahip oldu. Sonunda Medîne tarafına gitmeye karar verdi. Bütün malına karşılık kendisini Hicâz'a götürmek üzere Kelb kabîlesinden müteşekkil bir kervana dâhil oldu. Ancak yolda ihânete uğrayıp Medîne Yahûdîleri'nden birine köle olarak

¹ Zehebî, *Siyer*, VII, 395 - 396

² Zehebî, *Siyer*, VII, 391, 392

³ Zehebî, *Siyer*, VII, 189

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 459

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 465; İbn Asâkir, *Târîh*, XXVIII, 31

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 464

satıldı. Onun yanında yaklaşık bir buçuk yıl köle olarak kaldı¹. Sonra Yahûdî efendisiyle anlaşp 300 hurma ağacı ve bir miktar altın karşılığında kölelikten kurtuldu. 300 hurma ağacı fidesini ona ashâb-ı kirâm verdi. 40 ûkıyye* değerindeki altını da Hz. Peygamber (s.a.s.) verdi². Bir başka rivâyete göre onu Hz. Ebû Bekir satın aldı ve azat etti³.

Köle olduğu sırada bahçe işlerini, ekip biçmeyi, havs yapmayı öğrendi⁴. Bundan dolayı geçimini özellikle havs sayesinde sağladı⁵.

Selmân-ı Fârisî, Medâin'e vâli olduğu sırada⁶ Havs'ı (hurma yaprağını) bir dirheme satın alır, onu işler ve üç dirheme satardı. Bir dirhemini ana para olarak, diğerini çoluk çocuğunun nafakası için kullanır, üçüncüsünü de sadaka olarak verirdi⁷. Fakat devlet görevlisi olması ve Hz. Peygamber (s.a.s.) ile çeşitli savaflara katılması dolayısıyla dîvândan 5000 dirhem maaş alırdı⁸. Fakat son derece cömert biri olan Selmân el-Fârisî, eline geçen parayı Allah rızası için dağıtırdı. Bazen de et veya balık alır ve cüzzamlı kişileri davet ederek onlarla yerd⁹. Vefât ettiğinde mîras olarak yirmi küsur dirhem bıraktı¹⁰.

Habbâb b. Eret: (v. 37/658) Bedir gibi büyük savaflara Hz. Peygamber ile birlikte katılan Habbâb b. Eret, câhiliye döneminin Mekke şehrinde iyi bir demirciydi¹¹.

¹ Zehebî, *Siyer*, I, 519

* Bir ağırlık birimi olup Mısır ölçüsüne göre bunun değeri 37.44 gramdır (İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-vasît*, s. 33).

² Zehebî, *Siyer*, I, 506, 511

³ Zehebî, *Siyer*, I, 531

⁴ Selmân-ı Fârisî'nin yaptığı işçiliğe o dönemde "Hivâsa = Hurma yaprakları ile örme sanatı" adı verilirdi. Bu sanat özellikle Medîne gibi hurma ağaçlarının çokça olduğu yerlerde yaygındı. 'Hivâsa' ile meşgûl olanlar hurma yapraklarıyla şapka, hasır gibi çeşitli ihtiyaçlar için kullanılan malzemeler yaparlardı. Meselâ Rasûl-i Ekrem (s.a.s.)'in yataarken kullandığı hasır ve merkebini bağladığı ipi hurma yapraklarıyla yapılmıştı (el-Umerî, *el-Hiraf*, 289, 290).

⁵ Zehebî, *Siyer*, I, 536

⁶ Zehebî, *Siyer*, I, 526

⁷ Zehebî, *Siyer*, I, 547

⁸ Zehebî, *Siyer*, I, 547

⁹ Zehebî, *Siyer*, I, 548

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, I, 553

¹¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 220

Kılıç, hançer gibi insanların ihtiyaç duyduğu çeşitli malzemeleri îmal eder ve satardı¹. Bir seferinde Âs b. Vâil'in sipariş ettiği malzemeyi ona yapıp ücretini istediğinde Âs b. Vâil, Hz. Muhammed'i inkar etmediği sürece ona ücretini vermeyeceğini söylemişti. Bunun üzerine Habbâb, Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkar etmeyi reddetmiş ve îmal ettiği malzemenin ücretini kıyamet gününde alacağını söylemişti².

Mâlik b. Dînâr: (v. 127/745) Fakir; ama kanâatkâr biri olan Mâlik b. Dînâr³, dört ayda yazdığı Kur'ân-ı Kerîm'i satarak geçimini temin ederdi⁴.

Ma'n b. İsâ b. Yahyâ b. Dînâr el-Kazzâz: (v. 198/814) Medîne'de yaşadı. İmam-ı Mâlik'in en muteber talebelerindendi⁵. İpek dokumacılığıyla uğraştığı için "Kazzâz" olarak lakaplandırıldı⁶.

Bişr b. el-Hâris b. Abdurrahmân: (v. 227/842) Daha çok Bişr-i Hafî olarak meşhur olmuştur⁷. Aslen Horasânlı idi. Hadîs ilmi için Bağdat'a göçtü ve Abdullâh b. el-Mübârek, Şerîk ve Hammâd b. Zeyd gibi muhaddislerden istifade etti. Bağdat'ta yaşamaya devam eden Bişr, daha sonra zühd hayâtını tercih ederek inzivâyâ çekildi. Çokça hadîs bilmesine rağmen kendisini rivâyete ehil görmedi; hattâ bu yüzden kitaplarını gömmeyi tercih etti⁸. Bişr, eğirdiği yünü satarak geçimini temin ederdi⁹.

Bundâr, Muhammed b. Beşşâr b. Osmân: (v. 252/867) Mesleği itibariyle dokumacıydı. İlim tahsîli için rihleye çıkmak istedi; fakat annesi izin vermeyince çıkmadı. Annesinin sözünü tutması onun ilmini bereketli kıldı. Henüz 18 yaşında hadîs rivâyet etmeye başladı. Ancak bu yaşta, şehirde hadîs rivâyet etmekten utandığı için

¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 258

² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 164; Buhârî, *Büyu'*, 29

³ Zehebî, *Siyer*, V, 363

⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 364; el-Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 137

⁵ Zehebî, *Siyer*, IX, 305

⁶ Zehebî, *Siyer*, IX, 306

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VII, 67

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, IV, 102

⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 471

insanları kendi bahçesine götürür, bir taraftan onları yedirir, diğer taraftan hadîs rivâyetinde bulunurdu¹.

Ebû Hafs en-Nîsâbûrî: (v. 264/878) Horasân şeyhiydi. Demircilik yapıyordu. Ateşin körüklenmesinde kendisine yardım eden bir de kalfası vardı².

el-Keccî, İbrâhîm b. Abdullâh b. Müslim: (v. 292/905) Basralı'dır. Ev yapardı. Basra'da ev yaparken devamlı “el-Kec = Kireç” getirin diye bağırdığı için zamanla bu onun lakabı oldu³.

G. Hadis Rivâyetinden Ücret Alarak Geçimini Temin Eden Muhaddisler

Ebû Nu'aym, Fazl b. Dükeyn el-Mülâî: (v. 219/835) Büyük bir Muhaddis olan Ebû Nu'aym, aynı zamanda Buhârî'nin de hadîs hocalarındandı. Kûfe'deki dükkânlarında muhaddis Abdüsselam b. Harb ile çarşaf, divan örtüsü gibi şeyler sattıkları için “Mülâî” lakabıyla anıldı⁴. Ebû Nu'aym çok fakirdi. Onun için hadîs rivâyet ettiği kişilerden bir miktar para aldığı olurdu. Kendisini kınayanlara da “Beni rivâyet ettiğim hadîslerden ücret aldığım için ayıplıyorlar. Hâlbuki evde on üç can var ve bir tek somun ekmeği yok.” derdi⁵.

Hişâm b. Ammâr b. Nusayr b. Meysere: (v. 245/860) İlim tahsiline küçük yaşlarda başladı. Babası evini satıp onu Medîne'ye, İmam-ı Mâlik'in yanına ilim tahsîli için gönderdi⁶. Daha sonra Dimaşk'ta Ulu Camii'nin de hatîbi olan Hişâm b. Ammâr⁷, ilmî liyâkati sebebiyle çeşitli ülkelerden kendisine teveccüh edildi⁸. Hişâm b. Ammâr,

¹ Zehebî, *Tezkira*, II, 511; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 102 - 103; Zehebî, *Siyer*, XII, 144, 147

² Zehebî, *Siyer*, XII, 510

³ eş-Şeybânî, *el-Lübâb*, III, 85; Yâkût, *Mu'cemu'l-Büldân*, IV, 462

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 346

⁵ Zehebî, *Siyer*, X, 152

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 252

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, X, 425

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 253

rivâyet ettiği hadîs için ücret alırdı. Yine kaynaklara göre rivâyet ettiği her iki varak için bir dirhem alırdı. Ayrıca kendisine ait bir de bahçesi vardı¹.

Bahşel, Ahmed b. Abdurrahmân: (v. 264/878) Bütün vaktini hadîs ilmine ayırdığı için ve bundan dolayı maddî getiri sağlayacak başka bir işle meşgûl olamadığından rivâyet ettiği her hadîs için ücret alırdı².

Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme: (v. 282/896) Bağdatlı muhaddislerdendi. Kendisi çok fakir ve âilesi çok kalabalık olduğu için hadîs rivâyetine karşılık ücret alırdı³.

Ali b. Abdülazîz b. el-Merzibân b. Sâbûr el-Cevherî: (v. 286/900) Mekke’de yaşıyordu. Çok fakir olduğu için hadîs rivâyetine karşılık ücret alırdı⁴.

Ebû Şu’ayb Abdullâh b. el-Hasan el-Harrânî: (v. 295/908) Aslen Harrânlı olup sonradan Bağdat’ı mesken edindi ve vefât edinceye kadar burada kaldı. Fakir olması hasebiyle rivâyet ettiği her hadîsten ücret alırdı⁵.

H. Hayvancılık ile Geçimini Temin Eden Muhaddisler

Alkame b. Kays b. Abdullâh: (v. 62/682) Muhadramûndan olan⁶ ve çok ibâdet etmesiyle Kûfe’nin râhibi olarak bilinen Alkame’nin hiç çocuğu olmadı⁷. Abdullâh b. Mes’ûd’un öğrencisi ve ashâbın ilmine ve görüşüne başvurduğu biriydi⁸. Evinde bakımını üstlendiği keçileri vardı. Bunlar sayesinde geçimini temin ediyordu⁹.

¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 249 - 250

² Zehebî, *Siyer*, XII, 322 - 323

³ Zehebî, *Tezkira*, II, 619 - 620

⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 623

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 435

⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 136

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 208

⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, XX, 303; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 136

⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 55 - 59

Ubeydullâh b. Ebî Bekrah: (v. 79/699) Kendisine ait yüzlerce küçük ve büyük baş hayvanı vardı. (Muhtemelen besicilikle meşgul oluyordu.) Aynı zamanda çok cömert biriydi. 160 âilenin nafakasını temin ederdi. Her bayram 100 köle azat ederdi. Kendisinden inek sütü isteyen birine çobanlarıyla birlikte 700 ineği ona hibe etmişti¹.

Ebû Recâ, Kuteybe b. Saîd es-Sekafî: (v. 240/855) Irâk, Mekke, Medîne, Şâm ve Mısır gibi ilim merkezlerine seyâhat ederek oradaki muhaddislerden istifade etti.² Maddî durumu çok iyi olan Ebû Recâ'nın çokça büyükbaş ve küçükbaş hayvanı vardı³. Muhtemelen besicilikle meşgul oluyordu.

Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sekafî: (v. 240/855) Hadîs yolunda çokça seyâhat etti. Bu uğurdaki ilk seyâhatini 23 yaşında Irâk'a yaptı⁴. Büyük ve küçükbaş olmak üzere çokça mala sahipti. (Muhtemelen besicilikle meşgûl oluyordu.) Maddî durumunun çok iyi olması ona uzun seyâhatler yapmak ve bunun tabîî sonucu olarak gittiği yerlerde hadîslerini rivâyet etme imkânını da vermiştir⁵.

Levîn, Ebû Ca'fer Muhammed b. Süleymân: (v. 245/860) Aslen Kûfeli idi⁶. Sonradan Bağdat'a yerleşti ve orada hayvan ticâretiyle meşgûl oldu. At satarken "haze'l-feresü lehû levîn" dediği için "Levîn" olarak lakaplandırıldı⁷. Bir rivâyete göre son zamanlarında oğullarından birine kızıp Ezine'ye taşındı ve orada vefât etti⁸.

I. Attâr Olan Muhaddisler⁹

¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 138

² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 464

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 468

⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 530

⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 536; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 468

⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 297

⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 299; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, V, 294

⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 501

⁹ Türkçe'de daha çok **aktar** şeklinde söylenen kelime, "güzel koku" anlamındaki **itr**den gelmektedir. Ancak gerek Hz. Peygamber döneminde gerek sonraki dönemlerde **attârlar**, yalnız güzel kokuları değil aynı zamanda her türlü şifalı bitkileri ve bunlardan yaptıkları ilaçları da satarlardı. Nitekim bu kelime arapça'da **saydelî** ya da **saydalânî** (eczacı) ile eş anlamda kullanılmıştır. Attârlık İslam dünyasında Hz. Peygamber devrinden beri bilinen bir meslekti. Hattâ Sahîh-i Buhârî'de attâr ve güzel koku satışıyla ilgili olarak "*Bâb fi'l-'attâr ve beyi'l-misk*" adıyla ayrı bir başlığa yer verilmiştir.

Ebu'd-Duhâ, Müslim b. Subeyh el-Kuraşî: (v. 100/719) Hadîs ilminin yanında fıkıh ve tefsir ilimlerinde de hatırı sayılır biriydi. Attârdı¹.

Abdullâh b. Kesîr ed-Dârî: (v. 120/738) Muhaddisliğinin yanında aynı zamanda kıraat âlimiydi. Mekke'de meşhur bir attârdı².

Sâbit b. Yezîd: (v. 169/786) Aslen Basralı'dır. Basra'da attârdı³.

J. Bunların Dışında Çeşitli Şekillerde Geçimini Temin Eden Muhaddisler

Üveys el-Karanî: (v. 36/657) Yemen'den Medîne'ye geldi. Hz. Peygamber'in Üveys'i öven sözleri sebebiyle⁴ Hz. Ömer tarafından iltifatla karşılandı. Daha sonra isteği üzerine Hz. Ömer onu Kûfe'ye gönderdi⁵. Muhtemelen ihtiyaçlarını görmesi için Hz. Ömer ona bir miktar para verdi. Zira Üveys fakir biriydi. Zaman zaman insanların yardımıyla geçinirdi. Hattâ bir seferinde haccını kendisine verilen bir binek ve biraz harçlık ile yaptı⁶. Ayrıca geçimini sağlamak için başkaları adına çobanlık yaptığı da rivâyet edilir⁷. Son derece fakir olmasına rağmen cömert biriydi. Bir seferinde elbiselerini fakirlere verdiği için Cuma'ya gidemedi⁸.

Kürz b. Alkame b. Hilâl el-Huzaî: (v. 45/666) Hem câhiliye hem İslam döneminde yaşayan uzun ömürlü kişilerdendi. İyi bir iz sürücü (kâif) olarak şöhret

Attârlar Arap yarımadasının birçok ilinde iyi bir pazara sahipti. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in birçok hastalığa şifa olması bakımından çeşitli bitkileri tavsiye etmesi, güzel koku kullanımını teşvik etmesi ve bizzat kendisinin kullanması Müslümanların attârlığa olan alakalarını artırmış olmalıdır. (Nil Sarı, "Attar", *DİA*, IV, 94; ayrıca bkz. el-Umerî, *el-Hiraf*, 254-259;)

¹ Zehebî, *Siyer*, V, 71

² Zehebî, *Siyer*, V, 318 - 319

³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 123

⁴ Müslim, *Fedâili's-Sahâbe*, 55

⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 20 - 21

⁶ Zehebî, *Siyer*, IV, 33

⁷ Zehebî, *Siyer*, IV, 27

⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 23 - 30

yaptı¹. Muhtemelen geçimini bundan temin ediyordu. Ayrıca daha sonraki yıllarda Ebû Süfyân tarafından resmî bir iş için de görevlendirildi².

Semüre b. Cündüb: (v. 60/680) Küçük yaşta babası vefât etti, annesi tarafından Medîne'ye getirildi ve ensârdan bir hanımla evlendirildi³. Görevi icabı genellikle altı ay Basra'da, altı ay Kûfe'de kalırdı. Ancak asıl meskeni Basra'dır⁴.

Safvân b. Muhriz: (v. 74/694) İbâdete düşkün biriydi. Günlük olarak evine bir somun ekmeğinden fazlasını götürmemişti. Her zaman oruç tutar ve somun ekmeğiyle iftarını açardı. Sonra da sabaha kadar ibâdet ederdi. Güneş yükselinceye kadar ibâdetini devam ettirir, sonra da öğleye kadar uyurdu. Bundan başka da uyumazdı. Öğleden ikindiye kadar namaz kılarak, akşam oluncaya kadar da Kur'ân okuyarak vaktini geçirirdi. Hayâtını ölünceye kadar bu şekilde devam ettirdi⁵.

Ümmü'd-Derdâ: (v. ?*) Yetim olarak yetişti. Ebu'd-Derdâ'nın hanımı idi. Ebu'd-Derdâ vefât edince onu Muâviye b. Ebî Süfyân nikâhladı. Halîfe Abdülmelik onun ihtiyaçlarını karşıladı. Muâviye'nin eşi olması hasebiyle muhtemelen vefât edinceye kadar devlet yöneticileri tarafından kendisine yardım edildi⁶.

Alâ b. Ziyâd: (v. 94/713) Çok oruç tutan, ibâdete düşkün biriydi. Biraz malı, birkaç da kölesi vardı. Elindeki kölelerin bir kısmını azat etti, bir kısmını sattı, bir ya da ikisini de yanında tuttu⁷. Bu iki köleyi kendisine günde iki somun getirmesi için görevlendirdi. Onlarda çalışarak bu görevi yerine getirirlerdi. Alâ'nın ölünceye kadar azığı bu şekilde idi⁸.

¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 583

² İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 458

³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 178

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 174

⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 286

* 81/701 yılında hacca gittiğine göre bu tarihten sonra vefât ettiği söylenebilir (Zehebî, *Siyer*, IV, 279).

⁶ Zehebî, *Siyer*, IV, 278 - 279

⁷ Zehebî, *Siyer*, IV, 203 - 204; el-Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 503

⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 264; Ebû Nu'aym, *Hilye*, II, 243

Bekr b. Abdullâh el-Müzenî: (v. 106/725) Basralı idi. Annesi ve karısı çok zengin olan Bekr b. Abdullâh'ın maddî imkânları yerindeydi. Kendisine kadılık teklif edilse de o bu görevi kabul etmedi. Zengin gibi yaşamayı; fakat fakir gibi ölmeyi arzu ederdi. Gerçekten de öyleydi. Güzel elbiseler giyer ve fakirlerin yanına giderek onlarla sohbet ederdi. Böylece onları sevindirirdi. Giydiği elbiseye fiyat biçildi ve 4.000 dirhemlik olduğu görüldü¹.

Âişe bnt. Talhâ b. Ubeydullâh: (v. 110/729) Hz. Âişe'nin kızkardeşi Ümmü Külsüm'ün kızıdır. Teyzesi Hz. Âişe'den rivâyette bulundu². Önce dayısının oğlu Abdullâh b. Abdurrahmân ile evlendi. Daha sonra Irâk emîri Mus'ab b. ez-Zübeyr ile evlendi. Mus'ab ona 100.000 dînâr mehir verdi. Mus'ab öldürülünce Ömer b. Abdullâh et-Teymî ile evlendi. O da kendisine bir milyon dirhem mehir verdi³.

Kâsım b. Abdurrahmân, el-Kâsım b. Ebu'l-Kâsım: (v. 112/731) Dimaşk'ın fakîh ve muhaddislerindendi⁴. Bir rivâyete göre annemiz Ümmü Habîbe'nin, başka bir rivâyete göre Muâviye'nin kölesiydi⁵. İbâdet ve takvâ sâhibi biri idi. Konstantiniyye fethinde herkese iki somun ekmeği dağıtılırdı; o ise birini sadaka olarak verir, diğeriyle tuttuğu orucun iftarını açardı⁶.

Abdullâh b. Ebî Zekeriya el-Huzâî: (v. 117/736) Şâm'ın ileri gelen âlimlerindendi⁷. Sık sık gazvelere katıldığı için “sâhibu'l-ğazv” denildi⁸. Ona bakan, ihtiyaçlarını gideren kardeşleri vardı. Kendisi hayâtı boyunca bir sefer dahi olsun altın ya da gümüşe dokunmadığını, hiçbir şey alıp satmadığını ifade ederdi⁹.

¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 209 - 210

² el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXV, 237

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 369

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIX, 101

⁵ Zehebî, *Siyer*, V, 194

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIX, 111

⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVII, 111

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 456

⁹ Zehebî, *Siyer*, V, 286

Saîd el-Makberî: (v. 125/743) Kabristan görevlisiydi. Bu lakap kendisine Bakî' kabristanında oturduğu için verildi¹.

Atâ el-Horasânî: (v. 135/753) Kendisine nasıl geçindiği sorulunca, “Müslüman kardeşlerimin yardımı ve devlet başkanlarının göndermiş olduğu hediyelerle...” diyerek cevap verdi².

Şu'be b. el-Haccâc: (v. 160/777) Küçüklüğünden beri Basra'da yaşadı³. Bütün yılı oruçlu geçirecek kadar zühd ve takvâ sâhibi biriydi⁴. İlme son derece düşkün olduğundan ticârete vakit ayıramadı⁵. Kanâatkâr biriydi. “Yanımda biraz un ve şeker oldu mu dünyayı umursamam!” derdi⁶. Fakir bir hayatı vardı. Bunun için zaman zaman ev eşyalarını satarak geçimini temin ederdi⁷. Maddî ihtiyaçları kardeşinin oğulları tarafından sağlanırdı.⁸ Kardeşi de ticâretle meşgûl olan zengin biriydi⁹. Muhtemelen kendisine kardeşi tarafından da yardım ediliyordu.

Şu'be b. el-Haccâc, fakir biri olmasına rağmen çok cömertti. Kendisine gelip yardım isteyen Süleymân b. el-Muğîra'ya 3 dînâr vermiş ve “Allah'a yemin olsun ki bundan başkasına sahip değilim.” demişti. Yine bir seferinde Halîfe Mehdî ona 30.000 dirhem hediye etmiş, o da bunları fakirlere dağıtmıştı¹⁰.

Ebû Süleymân, Davûd et-Tâî: (v. 162/779) Kûfe'li idi. Maddî olarak hiç kimseden bir şey kabul etmezdi¹¹. Annesinden kendisine kalan 400 dirhem mîras ile

¹ Zehebî, *Siyer*, V, 216

² Zehebî, *Siyer*, VI, 142

³ Zehebî, *Siyer*, VII, 203

⁴ Zehebî, *Siyer*, VII, 209

⁵ Zehebî, *Siyer*, VII, 225

⁶ Zehebî, *Siyer*, VII, 207

⁷ Zehebî, *Siyer*, VII, 220

⁸ Zehebî, *Siyer*, VII, 223

⁹ Zehebî, *Siyer*, VII, 212

¹⁰ Zehebî, *Siyer*, VII, 211 - 419

¹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 282

otuz yıl geçindi. Bu para tükenince eski evlerin çatılarını bozup tamir ederek satmaya başladı. Böylece geçimini devam ettirdi¹.

Feth b. Muhammed el-Mevsûlî: (v. 165/782) Musul'da ikâmet eder ve orada balık avlardı. Muhtemelen bununla geçimini sağlardı. Fakat bir seferinde balık avlaması onu namazı camaatle kılmaktan alıkoyduğu için bir daha balık tutmadı. Fakir ve kanâatkâr biriydi. Bir seferinde ihtiyaçlarını görmesi için kendisine 1000 dirhem gönderildi; fakat o sadece günlük ihtiyâcı olan bir dirhemini alıp gerisini iâde etti. Yine başka bir sefer Musul vâlisi gelmiş ve ona 10.000 dihem vermek istemiş; fakat o bunu kabul etmemişti².

Fudayl b. İyâz: (v. 187/803) Semerkant'ta doğdu³. Serahs ve Ebîverd şehirleri arasında yol kesiciyken daha sonra tevbe etti⁴. İleri yaşına rağmen hadîs tahsîli için Kûfe'ye geldi. Son olarak Mekke'ye yerleşti ve orada vefât etti⁵. Maddî olarak çok sıkıntı çeken Fudayl b. İyâz⁶, İbnü'l-Mübârek gibi zengin kişilerin yardımıyla geçiniyordu. Devlet başkanlarından hediye kabul etmiyordu⁷.

Abdurrahmân b. el-Kâsım b. Hâlid el-Mısırî: (v. 191/807) Mısır'ın ileri gelen âlimlerindendi. Maddî durumu çok iyi idi. Bununla birlikte devlet başkanlarının hediyelerini kabul etmezdi⁸. İlme son derece düşkün olduğu için malının çoğunu bu uğurda infak etti. Rivâyete göre İmam-ı Mâlik'in yanına 12 sefer gitti ve her birinde 1000 dînâr harcadı⁹.

Abdülvahhâb b. Abdülmecîd es-Sekafî: (v. 194/810) Aslen Basralı idi¹⁰. Halîfe Mansûr döneminde Bağdat'a geldi ve hadîs rivâyetinde bulundu¹. Yıllık geliri 40.000

¹ Zehebî, *Siyer*, VII, 424

² Zehebî, *Siyer*, VII, 349

³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 315

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXXVIII, 382

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 500

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXXVIII, 394

⁷ Zehebî, *Tezkira*, I, 246

⁸ Zehebî, *Tezkira*, I, 356

⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 346

¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 133

ila 50.000 dirhem arasındaydı. Gelirinin tamamını bir yıl içerisinde hadîs ilmi uğruna harcardı².

Vekî' İbnü'l-Cerrâh: (v. 197/813) Aslen Kûfeli'dir. Babası Kûfe'de beytûlmâl sorumlusuydu³. Vekî', gençliğinde A'meş'in yanına hadîs öğrenmeye giderdi. Ona hadîs rivâyet etmesi karşılığında her ay bir miktar para verirdi. Bunu da beytûlmâl sorumlusu olan babasından alırdı⁴. Kûfe kadılığı teklifini reddeden Vekî' İbnü'l-Cerrâh'a⁵ anasından 100.000 dirhem mîras kaldı⁶. Muhtemelen hem babasının maddî desteği hem de bu mîras, geçimi için kendisine yetmekteydi.

İbâdete son derece düşkün biriydi. Yıl boyu oruç tutar ve Kur'ân-ı Kerîm'i her gün hatmetmeye özen gösterirdi. Ayrıca Vekî'in bir gününü nasıl geçirdiği hakkında kaynaklarda şu bilgi verilir: Sabah hadîs ehliyle birlikte öğle vaktine yakın bir zamana kadar hadîs müzakerelerinde bulunur, sonra öğle vaktine kadar kaylûle yapardı. Öğle namazından ikindiye kadar Kur'ân eğitimiyle meşgûl olurdu. İkinci namazından sonra akşama kadar yine Kur'ân talimiyle ve zikirle meşgûl olurdu. Akşam olunca evinde iftarını açar, daha sonra geç vakitlere kadar namaz kılarak vaktini geçirirdi⁷.

Süfyân b. Uyeyne: (v. 198/814) Aslen Kûfeli idi⁸. Babası Kûfe'de sarraftı. Kardeşleri ise kumaş ticâretiyle meşgûl oluyordu. Âile borçlarından dolayı Mekke'ye göçmek zorunda kaldı⁹. İbn Uyeyne'nin 60 yıldır arpa ekmeği ile geçindiğini ifade etmesi onun ne kadar sıkıntılı bir hayât yaşadığını göstermektedir¹⁰.

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 18

² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 20

³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 562

⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, LXIII, 67

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 497

⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, LXIII, 78

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 501 - 502

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 497

⁹ Zehebî, *Siyer*, VIII, 460 - 461; el-Mizzî, *Tehzîb*, XI, 178

¹⁰ el-Mizzî, *Tehzîb*, XI, 191

Ali b. Âsım b. Suheyb: (v. 201/817) Vâsıt şehrindendi. Sonradan Bağdat'a yerleşti. Zengin bir âileye mensuptu. Babası ona 100.000 dirhem verdi ve “Git, 100.000 hadîs getirmeden geri dönme!” diyerek tahsîle yolladı. O da bunu başardı¹.

el-Haferî, Ebû Davûd Ömer b. Sa'd el-Kûfî: (v. 203/819) Aslen Kûfeli'dir. İzâr ve ridâdan oluşan bir tek elbisesi vardı. Bazen kızları da bu elbiseyi kullanmak zorunda kaldığı için cemaate geç kalırdı. (Muhtemelen fakir olduğundan) hadîs ilmi için seyâhate çıkamadı. Evlendiği bir hanıma mehir olarak sadece 3 dînâr verebildi. Günlük nafakası iki somun ekmeği idi. Vefât ettiğinde kapısı açık olarak bırakıldı; çünkü evinde hiçbir şeyi yoktu².

Haccâc b. Minhâl: (v. 216/832) Aslen Basralı idi. Çarşı ve pazarda komisyonculuk yapıyordu³.

Yahyâ b. Ma'în: (v. 233/848) Aslen Enbâr şehrinden olup Bağdat'ta yetişti⁴. Küçük yaşlarda hadîs ilmiyle meşgûl olmaya başladı. Rey şehrinin harac memuru olan babasından kendisine mîras kalan bir milyon dirhemün üzerindeki muazzam servetin tamamını hadîs tahsîli için harcadı. O kadar ki, hayâtının sonlarında giyeceği pabucu bile kalmamıştı⁵.

Ahmed b. Hanbel: (v. 241/856) Babası, o henüz doğmadan vefât etti. Yetim olarak büyüdü⁶. Çoğu zaman paraya ihtiyâcı olduğu hâlde kimseden bir şey kabul etmezdi⁷. Bir seferinde elbiseleri çalındı, giyecek başka bir şey bulamayınca dışarıya çıkamadı. Bunu öğrenen arkadaşlarından biri kendisine 100 dirhem getirip vermek istedi. Fakat o bunu karşılıksız olarak kabul etmedi. İbn Uyeyne'den işittiği hadîsleri bir kâğıda yazdı ve o adama sattı. O parayla da kendisine elbise aldı⁸. Başka bir sefer,

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 446 - 447

² Zehebî, *Siyer*, IX, 416 - 417

³ el-İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, I, 286; el-Mizzî, *Tehzîb*, V, 459

⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 78

⁵ Zehebî, *Siyer*, XI, 77

⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 179

⁷ Zehebî, *Siyer*, XI, 212

⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 192

Yemen'e Abdürrezzâk'ın yanına gittiği bir sırada azığı tükendiği için, San'â'ya varıncaya kadar kervancıların yanında deve bakıcılığı yaptı. Arkadaşları ona bir şeyler vermek istediye de o almadı¹. Bir gün hocası Abdürrezzâk b. Hammâm kendisine bir miktar yardım teklif edince ona, “Eğer başkalarından bir şey kabul edecek olsaydım, senden kabul ederdim.” diye karşılık verdi².

İbn Hanbel dünya malına önem vermezdi. Günlük ihtiyâcını somun ekmekle giderirdi³. Sultanların verdiklerini de almazdı. Bir gün kendisine devlet başkanından ihtiyâcını karşılamak için bir miktar mal verildi. İlk başta kabul etmese de etrafındakilerin bunu kabul etmesi gerektiğini, aksi takdirde emîru'l-mü'minînin bunu kötüye yorabileceğini söylemeleri üzerine kabul etti. Ancak buna rağmen o gece rahat edemedi ve seherde dışarıya çıkıp hepsini muhtaçlara dağıttı⁴. İbn Hanbel (muhtemelen maddî sıkıntıdan dolayı) kırk yaşında evlenebildi. Evlendikten sonra maddî durumu biraz daha düzeldi⁵. Zira geçimini temin etmede hanımının da büyük katkısı oluyordu⁶.

İbn Hanbel, babasından kendisine mîras olarak kalan dokuma tezgâhını başkalarına kiralardı⁷. Dokuma tezgâhının kirasından elde ettiği gelir geçimine yetmediği zaman bazen ücretle kitap istinsâh eder, bazen de kemer dokur, ya da karısının eğirip dokuduğu kumaşı satardı. Bazen de ekinler biçildikten sonra tarlada kalan döküntüleri (diğer ihtiyâc sahipleriyle birlikte) topladığı olurdu⁸. Ahmed b. Hanbel, mîras olarak neredeyse hiçbir şey bırakmadı⁹.

¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 214

² Zehebî, *Siyer*, XI, 229

³ Zehebî, *Siyer*, XI, 273 - 278 - 280

⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 267 - 268

⁵ Zehebî, *Siyer*, XI, 185

⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 209 - 324

⁷ Zehebî, *Siyer*, XI, 319

⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 193 - 300 - 320

⁹ Zehebî, *Siyer*, XI, 306

Abdullâh b. Münîr: (v. 243/858) Buhârî'nin de hocası olan Abdullâh¹, ilim uğruna çokça seyâhat edenlerdendi². Geçimini ovadan topladığı çalı çırpı türünden şeyleri satarak sağlardı³.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl: (v. 256/870) Aslen Buhârâlî'dir. Küçük yaşlardan itibaren ilme karşı düşkün biriydi. On yaşında iken annesi ve kardeşi Ahmed ile birlikte hacca gitti. Hac sonrası annesi ve kardeşi memleketlerine döndükleri hâlde o, hadîs ilmi için orada kaldı⁴. Muhtemelen bu sırada âilesi tarafından kendisine verilen bir harçlık ile geçimini temin etti.

Daha sonra yine aynı maksatla ilim merkezlerini dolaşmaya başladı. Fakat bu sıralarda maddî olarak çok sıkıntı çekti. Bir gün hadîs için seyâhate çıktı. Parası bitince ot yemek zorunda kaldı. Bu durumu kimseye söylemedi. Üçüncü gün olunca yanına bilmediği biri geldi, ona bir kese altın uzattı ve “Bununla kendine bak.” dedi. Yine Basra'da olduğu bir gün talebeleri onu evde parası bitmiş olarak gördüler. Elbiseleri de yoktu. Muhtemelen onları da satmıştı Bunun üzerine aralarında para toplayıp ona elbise aldılar⁵.

Buhârî'nin geçimini temin etmek için belirli bir işte çalıştığı ile alakalı herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat kendisine ait bir arazisi olduğu ve bu araziyi kiralayarak yıllık 700 dirhem elde ettiği rivâyet edilir⁶. Bununla birlikte harama girme korkusuyla bizzat kendisi ticâretle meşgûl olmamasına rağmen ticâretle meşgûl olan oğlu Ahmed'in zaman zaman işlerini gördüğü bilinmektedir⁷. Muhtemelen oğlu Ahmed tarafından kendisine maddî destek sağlanıyordu.

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 26

² Zehebî, *Siyer*, XII, 316

³ Ebu'l-Ferec, *Sıfetü's-safve*, IV, 149

⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, 393 - 400

⁵ Zehebî, *Siyer*, XII, 448

⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 449

⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 446 - 447

İmam-ı Buhârî maddî olarak sıkıntı yaşamasına rağmen biriktirdiği paraların tamamını ilim için harcardı. Yiyip içmeye önem vermezdi. Onun cömertliğini, dünya malına değer vermediğini ve yardım severliğini gösteren davranışları pek çoktu¹.

Ebû Hâtım Muhammed b. İdris er-Râzî: (v. 277/891) Rey'de doğdu. Ebû Hâtım on dört yaşında Rey'de ilme başladı². Daha sonra Kûfe, Basra, Mekke, Medîne, Bağdat, Bahreyn, Mısır, Remle, Kudüs, Taberiye, Tarsus, Dimaşk, Humus, Antakya, Askalân ve Rakka gibi ilim merkezlerini çoğu zaman yaya olarak dolaştı. Yirmi yaşına geldiğinde ilim merkezlerinin çoğunu birkaç defa dolaşmıştı. İkinci seyâhatini ise h. 242 - 245 yılları arasında yaptı. Seyâhatleri esnasında maddî imkânsızlıklar sebebiyle çok sıkıntı çekti. H. 214 yılında bir yıl kalmak üzere gittiği Basra'da parası tükenince elbiselerini satmaya başladı ve 8 ay sonra oradan ayrılmak zorunda kaldı. Yine Basra'da bulunduğu bir sırada parasız kalınca akşama kadar âlimlerin peşinde aç olarak dolaşmak zorunda kaldı. Eve döndüğünde açlıktan su içmeye başladı. Bu şekilde iki gün devam etti. Buna rağmen sıkıntısını arkadaşına açmadı. Bir sabah arkadaşı yanına gelince ona açlıktan dolayı derse gidemeyeceğini söylemek zorunda kaldı. Bunun üzerine arkadaşı yanında bulunan bir dînârın yarısını ona verdi. Yine bir seyâhat sırasında üç arkadaş fırtınadan dolayı üç ay denizlerde kalmak zorunda kaldı. Bu sırada azıkları tükendi. Karaya indiklerinde üç gün aç ve susuz yürümek zorunda kaldılar. Üçüncü günün sonunda arkadaşıyla birlikte açlığa dayanamayıp bayıldı. Sonunda birileri gelip onlara yardım etti ve Râyeş şehrinin vâlisine verilmek üzere bir mektup verdiler. Onlarda bu mektubu alıp sâhibine götürünce o kişi onlara bol izzet ve ikrâmda bulundu. Birkaç gün sonra da o kişiden azıklarını alıp ayrıldılar³.

Abdurrahmân b. Yusuf b. Saîd b. Hirâş el-Mervezî: (v. 283/897) Hadîs ilmi için Irâk, Şâm, Mısır ve Horasân gibi ilim merkezlerine gitti. Bu seyâhatlerinde büyük sıkıntılar çektiğini, hattâ susuzluktan beş defa bevlini içmek zorunda kaldığını ifade ederdi⁴.

¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 449 - 450

² Zehebî, *Siyer*, XIII, 247

³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 255, 257

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 280

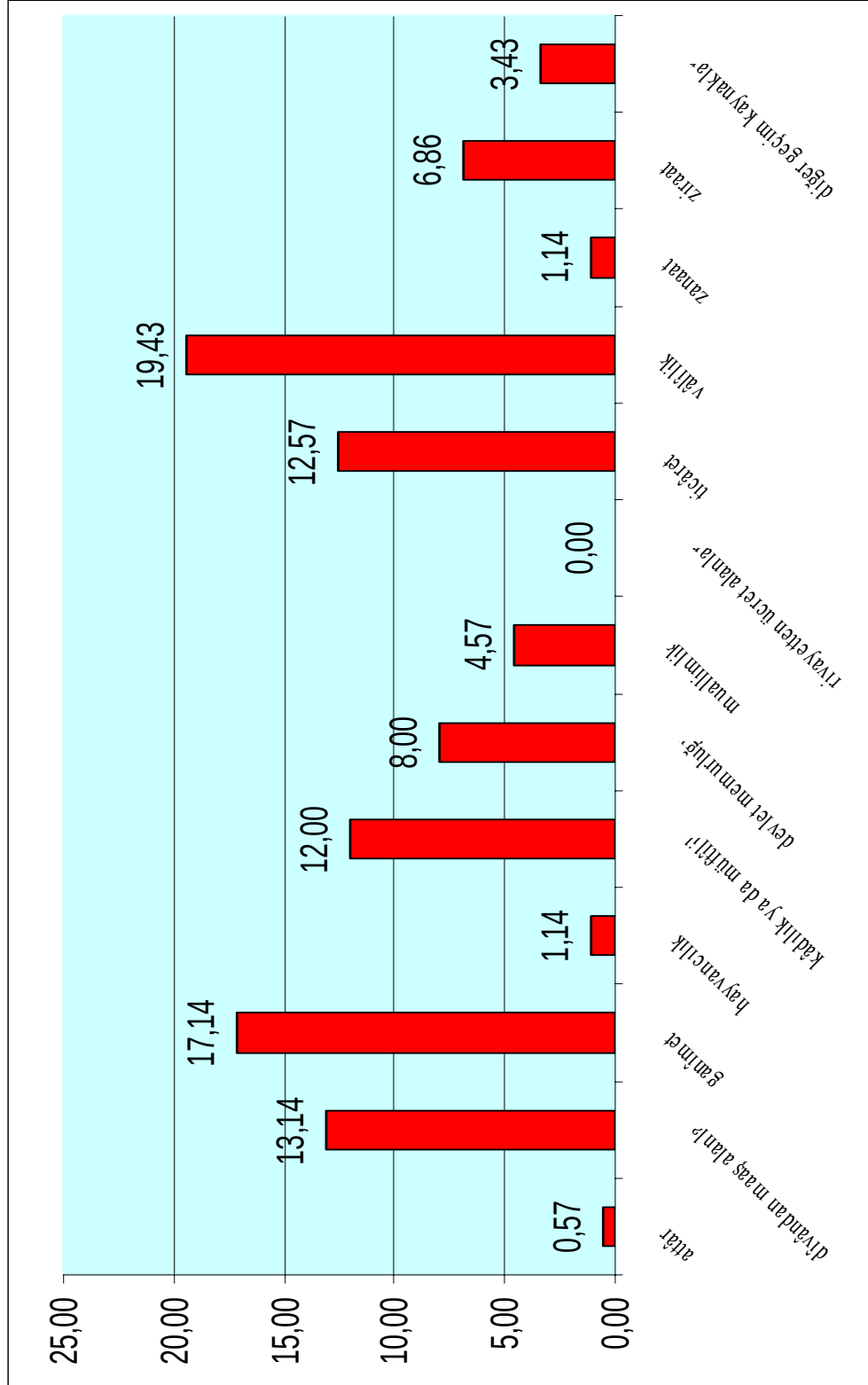
İbrâhîm el-Harbî: (v. 285/899) Zengin bir âileden gelen İbrâhîm el-Harbî, kendisine mîras kalan emlâkın tamamını satıp hadîs tahsîli için harcadı¹. Dünya malına değer vermediği için son derece sade yaşardı. Halîfe Mu'tazîd bir defasında ona 10.000 dirhem gönderdi; fakat o, hocası Ahmed b. Hanbel gibi devlet adamlarının parasını temiz bulmadığı için kabul etmedi. Hastalandığı günlerde halîfenin gönderdiği 1000 dînârlık hediye de geri çevirdi. Fakir olmaktan korkan kızına da, "Ey kızcağım, fakirlikten mi korkuyorsun? Şu köşeye bak; orada yazmış olduğum 12.000 cüz var. Ben öldükten sonra o cüzlerden her birini bir dirheme satarak kendini geçindirirsin." diyerek onu teselli etti².

¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 28

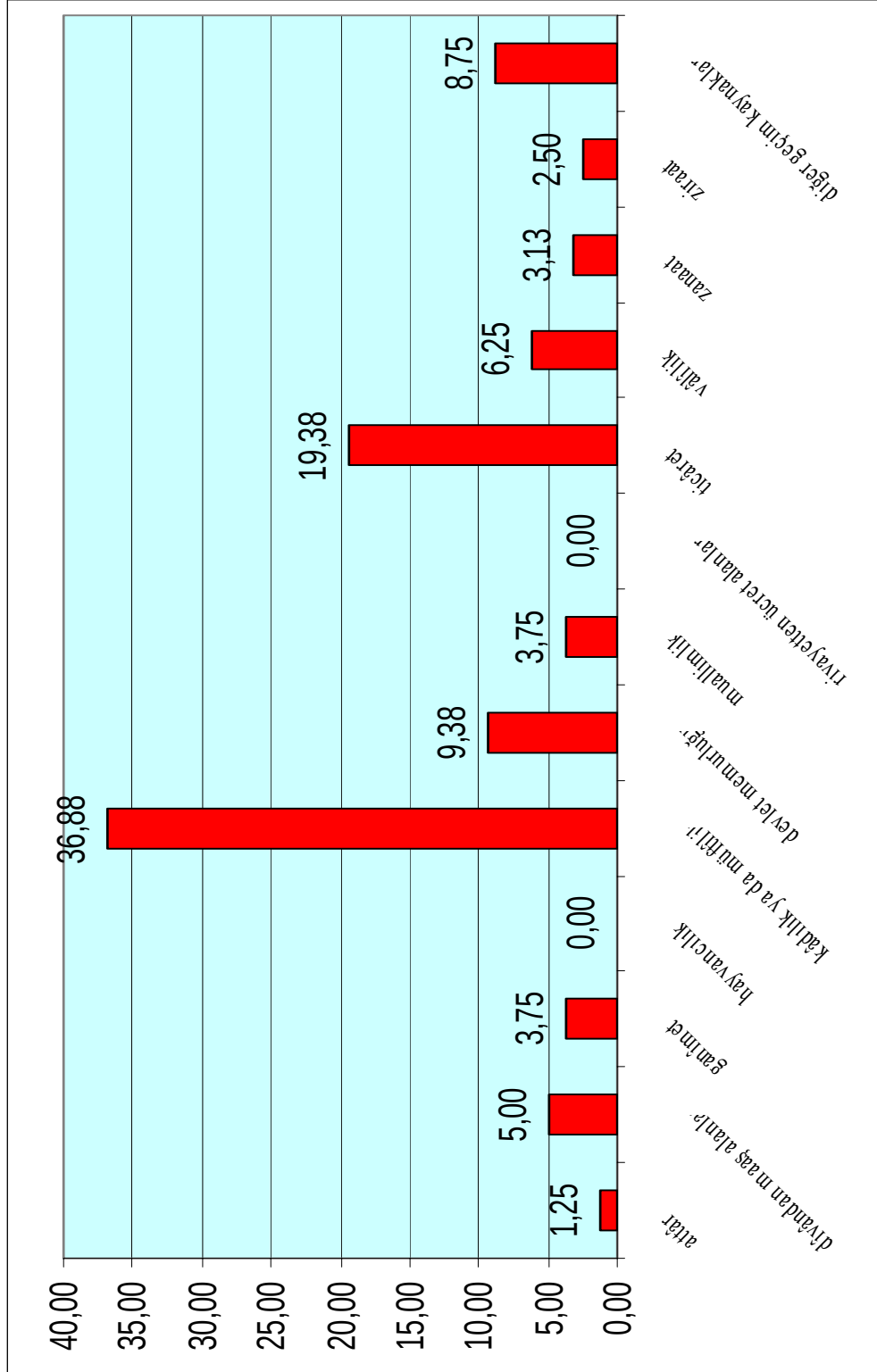
² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 31, 33

İKİNCİ BÖLÜM
MUHADDİSLERİN MESLEKLERİNİN VE GEÇİM
KAYNAKLARININ GRAFİKSEL DAĞILIMLARI VE
ANALİZLERİ

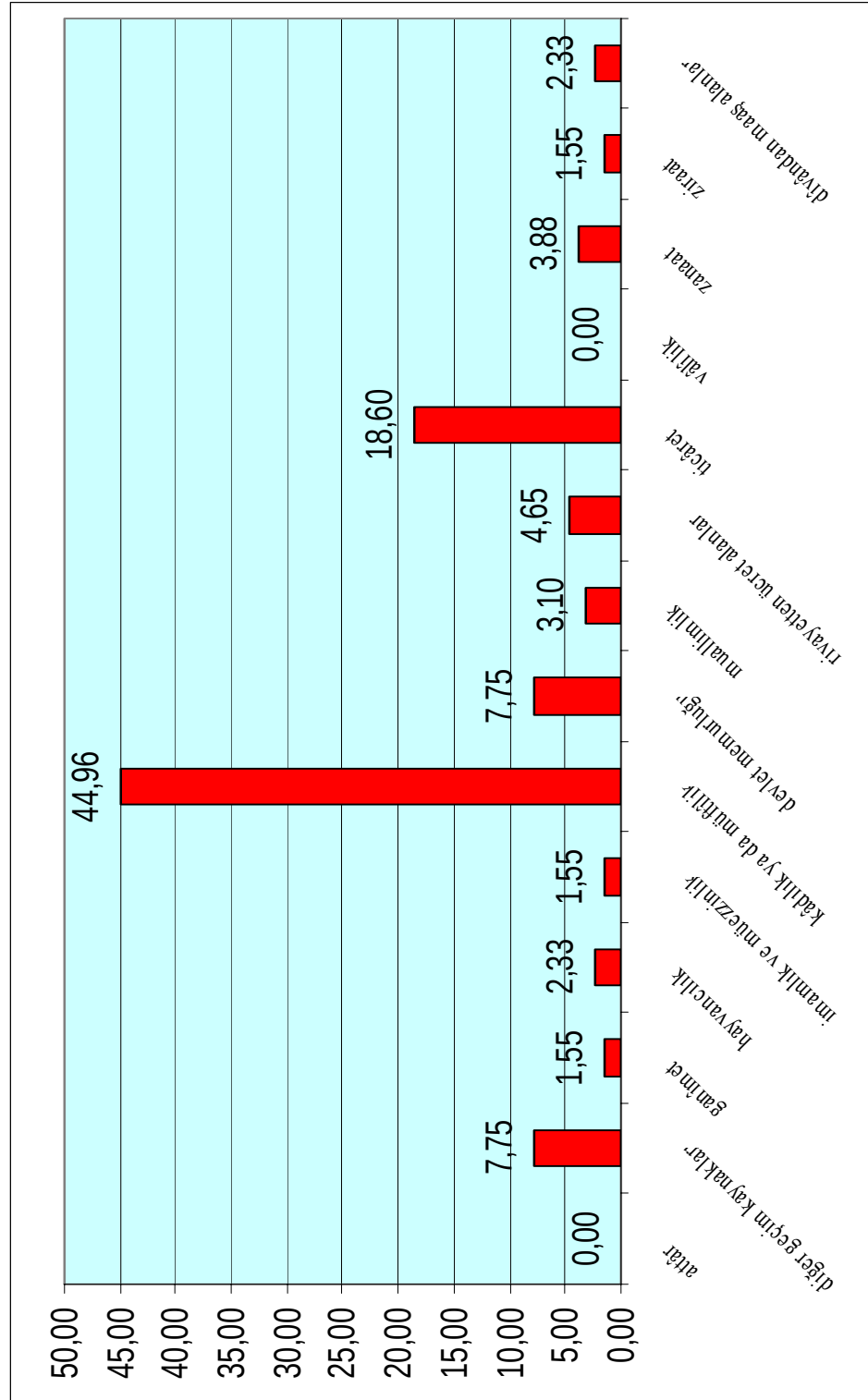
A. Birinci Asırda Muhaddisler Tarafından Tercih Edilen Mesleklerin ve Geçim Kaynaklarının Grafiksəl Dağılımı

B. İkinci Asırda Muhaddisler Tarafından Tercih Edilen Mesleklerin ve Geçim Kaynaklarının Grafıksel Dağılımı

C. Üçüncü Asırda Muhaddisler Tarafından Tercih Edilen Mesleklerin ve Geçim Kaynaklarının Grafiksel Dağılımı

D. Mesleklerin ve Geçim Kaynaklarının Üç Asra Göre Analizi

Mesleklerin ve geçim kaynaklarının grafiksel dağılımlarına ve analizlerine geçmeden önce tabloların oluşmasında etki eden bazı hususları belirtmemizde fayda olacaktır:

1. Hayatının değişik safhalarında doğal olarak farklı mesleklerle meşgul olan muhaddislerin bütün meslekî durumları grafiklerde ayrı ayrı zikredilmiştir. Daha açık bir ifade ile mesela; aynı ya da farklı zaman dilimlerinde hem kadılık yapmış hem de ticaretle uğraşmış bir muhaddisin geçim kaynağı grafiklere yansıtılırken söz konusu olan muhaddis, hem kadılık sütununa hem de ticaret sütununa eklenmiştir. Dolayısıyla grafiklere konu olan muhaddislerin sayısı tezde incelenenlerden daha fazla gözükebilmektedir.

2. Fetihler için sık sık savaflara katılan muhaddisler, tezde açık bir şekilde belirtilmese de, doğal olarak ganimet aldıkları için bu durum onların aynı zamanda geçim kaynaklarından biri olarak görülmüş ve grafiklere bu şekilde yansıtılmıştır.

3. Vâlilik, muallimlik, kadılık ve müftîlik meslekleri tezde devlet memurları kategorisinde zikredilirken, grafikte bu meslekler, öneminden dolayı, ayrı olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla grafikteki “diğer devlet memurları” sütunu yukarıda söz konusu mesleklerin dışındaki devlet görevlerini (zekat, haraç, beytûlmâl memuru, şurta görevlisi vs.) icra eden şahısları kapsamaktadır.

Grafiklerin analizlerine gelince; grafiklerde de açık olarak görüldüğü gibi, değişen siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara göre, mesleklerin ve geçim kaynaklarının neredeyse tamamında oransal bir değişiklik gözlemlenmektedir. Buna göre birinci asırda vâli ve devlet memuru olan muhaddislerin oranları yüksek olmasına karşılık, ikinci asırda bu oranın ciddi olarak düştüğü, üçüncü asırda ise tamamen kaybolduğu görülmektedir.

Birinci asırda valiliğin ve devlet memurluğunun muhaddisler tarafından icrâ edilmesinin en büyük sebebi, İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte fethedilen yeni ülkeleri yönetecek ve oradaki işleri yürütecek kişilere duyulan ihtiyaçtır. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatı sırasında Arap Yarımadası’nın tamamında Müslümanlık

yayılmıştı. Onun ardından ashâbı kirâm, İslam'ın belirli bir ırkın ve coğrafyanın değil, bütün dünyanın ve top yekûn insanlığın malı olduğunu fiilen göstermek üzere fetih hareketlerini devam ettirmişlerdi. Bu fetih hareketleri öyle hızlı oldu ki, henüz hicrî birinci asırda İslam'ın coğrafi sınırı, doğuda Çin Seddi, batıda da Afrika'nın en uç noktası ile, Avrupa'nın (güney-batısında) bir bölümünü içine alacak şekilde genişlemişti¹. Bu fetih hareketlerinin büyük bir kısmını, hadislerin günümüze ulaşmasında vesile olan sahâbîler ve tâbiûn gerçekleştirmişti. Buna bağlı olarak fethedilen yerlere vâli ya da memur olarak çoğu zaman onlar atanmış, böylece ilim ve irfan sahibi insanlar aynı zamanda toplumun imamı, önderi ve lideri pozisyonuna getirilmişlerdi.

Birinci asırda durum böyle iken ikinci ve üçüncü asırlarda vâli ya da devlet memuru olan muhaddislerin oranlarında ciddî bir düşüş meydana gelmesini, Emevî ve Abbasî dönemlerinde fetihlerin kısmen durmasına, halifelik müessesesinin mutlak verasete dayalı bir hükümdarlık hâline gelmesine, devletin sistemleşmesine ve kurumsal bir yapıya kavuşmasına, en önemlisi de hanedanlığa yakın olan kişilerin vâliliğe tercih edilmelerine² bağlamak mümkündür. Bütün bu sebepler, muhaddisleri zamanla siyasetten uzak durmaya, devlete bağlı kalmamaya sevk ettiği kanaatini oluşturmaktadır.

Aynı şekilde birinci asırda ganîmet ve dîvandana maaş alanların oranının yüksek olup, ikinci ve üçüncü asırlarda bu oranların gittikçe düşmesi de daha önce sözünü ettiğimiz fetih hareketlerine dayandırılabilir. Böylece muhaddislerin kendilerini daha çok ilme veren mesleklere yönlendirdiklerini düşünebiliriz.

Birinci asırda dikkatimizi çeken ve diğer asırlara göre oranı daha yüksek olan bir başka meslek de muallimlik³. Bunun sebebini; fethedilen yerlerde İslam'ı bütün müesseseleriyle yaymak ve yeni Müslümanlara İslam'ı duyurmak için, muhaddislerin devlet tarafından görevli olarak bu şehirlere gönderilmesiyle açıklayabiliriz. Zira birinci asırda halîfeler, her fethedilen ülkeye bir muallim grubu göndermeyi kesinlikle ihmâl

¹ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 84-89

² Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 31; İsmail Yiğit, “Emevîler”, *DİA*, XI, 87

³ Buradaki oran, devlet tarafından resmî olarak görevlendirilen ya da işi sadece muallimlik olan muhaddislerin oranıdır.

etmiyordu. Muallimlik için görevlendirilen kişiler ise, hiç şüphesiz başta Resûlullah'ın (s.a.s.) terbiyesinde yetişmiş olan sahâbîler olmak üzere, onların dizi dibinde yetişen ve hadislerin günümüze aktarılmasında büyük emeği geçen muhaddisler idi.¹ İkinci ve üçüncü asırlarda bu oranın düşmesinin sebebi ise, İslam'ın toplumlar tarafından benimsenip yerleşmesi ve dolayısıyla resmî olarak böyle bir görevlendirmeye artık ihtiyaç duyulmamasıdır.

Muallimlik mesleğinde asırlara göre bir düşüş yaşanırken, kâdılık ve müftîlik mesleğinde gittikçe bir artış gözlemlenmekte, hattâ üçüncü asırda neredeyse muhaddislerin yarısına yakını ihtiva etmektedir.

İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak Hz. Peygamber'den (s.a.s.) beri birçok devlet başkanı tarafından çeşitli şehirlere Kâdî ve müftî görevlendirilmesi yapıldığı ve bunun günden güne arttığı bir gerçektir. Hz. Peygamber'in zaman zaman Hz. Ömer, Amr b. Âs, Ukbe b. Âmir, Huzeyfe b. el-Yemân gibi sahâbîlere Medîne'de yargı yetkisi verdiği, bazılarını cezaların infazına memur ettiği, Hicâz bölgesinde ve Güney Arabistan'da yeni fethedilen şehir ve bölgelere kadılar tayin ettiği bilinmektedir. Devletin teşkilatlanmasında önemli yapısal değişikliklerin olduğu Hz. Ömer devrinde ülkenin fetihlerle genişleyip kazâî işlerin çoğalmasının ardından başta Medîne olmak üzere Mısır, Irâk ve Suriye bölgelerindeki şehirlere ayrıca kadılar gönderildi. Bu dönemde kadıların faaliyeti bir yönüyle fetvâya benzediği için onlara müftî adı da verilmekteydi. Bu uygulama Hz. Osmân ve Hz. Ali'nin hilâfetleri döneminde de sürdürüldü. Emevîler döneminde ise kadıların yetkileri artırılarak devam etti. Abbâsîler döneminde ise halîfeler bizzat kadıların tayin ve azliyle meşgûl olmuşlarsa da şehirlerin yerleşim alanları genişleyip nüfusları artınca büyük şehirlere birden fazla kâdî tayinine ihtiyaç duyuldu ve ülke çapında kadıların sayısı gittikçe artmaya başladı². Böylece gelişen ve büyüyen İslam coğrafyasında muhaddisler, kâdılık ve müftîlik makamlarını en güzel bir şekilde icrâ edecekleri düşüncesiyle devlet tarafından tercih edilmişlerdi. Buna paralel olarak, kâdılık ve müftîlik mesleğinin muhaddisler tarafından ilmî faaliyetlerini devam ettirebilecekleri bir saha olarak görüldüğü ve böylece rağbet edilen bir meslek hâline geldiği de düşünülebilir.

¹ Yardım, *Hadis I-II*, s.131

² Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, XXIV, 66

Grafiklerde dikkatimizi çeken bir başka konu da muhaddislerin rivâyetten ücret alma meselesidir. Birinci ve ikinci asırlarda rivâyetten ücret alma söz konusu değilken, değişen sosyal şartlar sebebiyle üçüncü asırda bu oran neredeyse % 5 gibi ciddi bir artış göstermektedir.

Rivâyetten ücret alınıp alınamayacağı tartışmalarını bir tarafa bırakacak olursak, özellikle geçim sıkıntısı çeken ve işini gücünü bırakıp ilimle ve gün boyu öğrencilere hadis rivâyet etmekle meşgul olan, buna karşılık beytûlmâlden kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ücret alamayan muhaddislerin rivâyet ettikleri hadislerden ücret almak zorunda kaldıkları bir gerçektir¹. Ebû Nu’aym Fadl’ın tahdîs karşılığı ücret alması kınanınca “Beni kınıyorlar; ama evimde bakmakla yükümlü olduğum on üç kişi var, buna karşılık yiyecek bir tek somun ekmeği bile yoktur.” demesi yukarıda anlattıklarımıza güzel bir örnektir. Ayrıca ücret alan muhaddisleri, günümüzde özel ders veren ve geçimini ancak bu şekilde temin eden eğitimcilere benzetmemiz de mümkündür. Böylece hadisçiliğin üçüncü asırda yavaş yavaş bir meslek hâline dönüştüğünü ve belki de bu durumun VI. asırla başlayan ve kısa sürede yaygınlaşan “Dârulhadîs” müesseselerinin temelini oluşturduğunu da söyleyebiliriz².

Yine grafiklere bakıldığında, insanların şahsî gayretlerine ve el emeklerine dayalı olan zanaat ve ticaret gibi mesleklerin önemini hiç kaybetmediği görülmektedir. Belki de bu durum, siyasetten uzak durmayı, devlete bağımlı kalmamayı ve ekonomik özgürlüğü tercih eden muhaddisler için farklı bir alternatif geçim kaynağını teşkil etmekteydi. Aynı zamanda hadis uğruna seyahat etmek zorunda kalan muhaddislerin, gittikleri yerlerde hem ilmî faaliyetlerini devam ettirdiklerini hem de farklı şehirlerden alıp getirdikleri malları satarak ticaretle geçimlerini temin ettiklerini de düşünmemiz mümkündür.

Ziraat mesleğine gelince; birinci asırda özellikle Medine’nin ziraata elverişli olması hasebiyle bazı sahâbîler geçimlerini ziraatla temin ediyorlardı; fakat bilindiği gibi ziraat mesleği yerleşik bir hayatı zorunlu kılan bir geçim kaynağıdır. Dolayısıyla ilk

¹ Âşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s.159-162

² Nebi Bozkurt, “Dârulhadîs”, *DİA*, VIII, 527

asırda ziraatla geçimini temin eden muhaddislerin oranı yüksek iken, bu oranın her asırda ciddî bir şekilde azalması, hadisçiliğin âdeta zorunlu kıldığı seyahatlere bağlanabilir. Zira özellikle ilk üç asırda hadisleri kitaplardan değil de bizzat o hadisi rivâyet etmeğe mezun olan hocadan alınması mecburiyeti söz konusuydu. Bu mecburiyet bir gelenek icabı idi. Bunun dışına çıkıldığı zaman, o rivâyet makbul sayılmıyordu. Meselâ herhangi bir hadis talebesi, falanca şehirdeki bir muhaddisin kitabını elde etse bile, onu alıp okutamıyor ve o kitabın içindeki kitapları bir başkasına rivâyet edemiyor; kendi eserine aktaramıyordu. Muhakkak surette, o kitabın sahibi ile buluşup, onun iznini alması gerekiyordu. İşte kanun hükmünde bir rivâyet prensibi olan bu durum, hadis uğruna yapılan seyahatleri mecburi kılmış ve belki de bundan dolayı, yerleşik hayata dayanan ziraat, çoğu muhaddis tarafından tercih edilmeyen bir meslek hâline gelmiştir. Hayvancılık mesleğinin de muhaddisler tarafından tercih edilmemesi aynı nedenlere bağlanabilir.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in hadislerini günümüze ulaştırmada büyük gayretler gösteren ve bunun için bütün sıkıntıları göze alan muhaddisler, özellikle ilk üç asırda çeşitli ilim merkezlerini dolaşarak oradaki râvîlerden hadis almaya çalışmışlardır. İlim uğruna yapılan bu yolculuklar ayları hattâ yılları bulduğu için muhaddisler çoğu zaman geçim sıkıntısı çekmişler, bazen açlıktan bayılmışlar, bazen de yol kenarlarına atılan gıdaları toplayarak onlarla açlıklarını bastırmaya çalışmışlardır.

Çalışmamızda muhaddislerin hâl tercemelerini incelerken, geçimleriyle alakalı dikkatimizi çeken en önemli konu; neredeyse tamamının dünya malına önem vermedikleri ve kanaatkâr olduklarıdır. Geçim sıkıntısı çekseler bile sadaka vermekten kesinlikle kaçınmadıkları, zühd ve takva hayatı yaşadıkları ve çokça oruç tuttukları dikkatimizi çeken diğer ayrıntılardır. Belki de bu onların Hız. Peygamber'in hadisleriyle sürekli iç içe olmalarının bir sonucudur.

Bu ayrıntıların yanında tezimizde genel olarak ilk üç asırdaki muhaddislerin mesleklerini ve geçim kaynaklarını inceleme imkânını elde etmiş bulunmaktayız. Buna göre birinci asırda muhaddislerin daha çok toplumsal ihtiyaca göre meslek tercihinde bulunduklarını, dolayısıyla büyüyen ve gelişen İslam coğrafyasına paralel olarak vâililik, kâdî ve müftülük gibi devlet memurluğunu icrâ ettiklerini, bazılarının dîvandân ve ganîmetten pay alarak geçimlerini temin ettiklerini görmekteyiz.

İkinci asra gelindiğinde; muhaddisler tarafından icrâ edilen kâdılık mesleğinde hızlı bir çıkış yaşandığını, buna mukabil olarak vâililik yapan muhaddislerin oranında ciddî bir düşüşün söz konusu olduğunu, dolayısıyla muhaddislerin daha çok siyasetten uzak durmayı yeğlediklerini, ilmî faaliyetlerini devam ettirebilecekleri meslekleri tercih ettiklerini söylememiz mümkündür. İkinci asırda dikkati çeken bir başka geçim kaynağı da ticaret olmuştur.

Üçüncü asra gelindiğinde ise; muhaddislerin meslek tercihlerinin gittikçe belirgin bir hâle geldiğini, devlet kademelerinde görev alanların neredeyse yarısına yakınının

geçimlerini kâdılık ve müftîlik ile temin ettiklerini, buna mukabil devlete bağımlı kalmak istemeyenlerin ise ticâret, zanaat, ziraat, hayvancılık gibi ekonomik bağımsızlığı gerektiren meslekleri tercih ettiklerini söyleyebiliriz.

Sunuç olarak, hicrî ilk üç asırda yaşayan muhaddislerin mesleklerinin toplumsal ihtiyaca cevap verebilecek düzeyde şekillendiğini; fakat bütün bunların yanında muhaddis olmalarının bu meslekleri tercih etmelerinde önemli bir rol oynadığını söylememiz mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aras, M. Özgü**, “Ebû Bekir b. Abdurrahman”, *DİA*, X, 109, İstanbul 1994
- Aras, M. Özgü**, “Hammâd b. Ebû Süleyman”, *DİA*, XV, 484, İstanbul 1997
- Âşıkkutlu, Emin**, *Hadiste Rical Tenkidi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1997.
- Atar, Fahrettin**, “Kadı”, *DİA*, XXIV, 66, İstanbul 2001
- Aydınlı, Abdullah**, “Ebü’ d-Derdâ”, *DİA*, X, 310, İstanbul 1994
- Bilgin, Mustafa**, “Herim b. Hayyân”, *DİA*, XVII, 227, İstanbul 1998
- Bozkurt, Nebi**, “Dârulhadis”, *DİA*, VIII, 527, İstanbul 1993
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, thk. Abdülmelik Mücahid, Riyad 1999.
-, *et-Târîhü'l-kebîr*, I-VIII, thk. Hâşim en-Nedvî, y.y. ts.
- Çakan, İsmail Lütfi**, “Ali b. Müshir”, *DİA*, II, 422, İstanbul 1989
- Çakan, İsmail Lütfi**, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul 2003.
- Dalgın, Nihat**, “İbn Lehîa”, *DİA*, XX, 158, İstanbul 1999
- Durmuş, İsmail**, “Nadr b. Şümeyl”, *DİA*, XXXII, 281, İstanbul 2006
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş’as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenu Ebû Dâvûd*, thk. Sâlih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim, Riyad 1999.
- Ebu’l-Ferec**, Abdürrahman b. Ali b. Muhammed, *Sıfeti’s-safve*, I-IV, thk. Mahmud Fâhûrî ve Muhammed Kalacî, Beyrut 1979.
- Ebû Nu’aym**, Ahmed b. Abdullah b. İshâk el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-X, Beyrut h. 1405.
- Ebu’s-Şeyh**, Abdullah b. Muhammed b. Ca’fer Ebû Muhammed el-Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi İsbahân*, thk. Abdülğafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî, I-IV, Beyrut 1993.
- Efendioğlu, Mehmet**, “Muhadramûn”, *DİA*, XXX, 395, İstanbul 2005
- el-Bâcî**, Süleyman b. Halef b. Sa’d Ebu’l-velîd, *et-Ta’dîl ve’t-tecrîh*, I-III, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, Riyad, 1986.

- el-Cübâî**, Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Endelüsî, *Elkâbu's-sahâbe ve't-tâbiîn fi'l-müsneğeyni es-sahîhayn*, thk. Muhammed Zeynehüm Muhammed Azb ve Mahmud Nassâr, Kahire 1994.
- el-İclî**, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih, *Ma'rifetü's-sikât*, I-II, thk. Abdülalim Abdülazim Bestevî, Medine 1985.
- el-Mizzî**, Ebü'l-Haccac Cemaleddîn Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmai'r-ricâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1980.
- el-Umerî**, Abdülaziz İbrahim, *el-Hıraf ve's-sinâ'ât fi'l-hicâz*, Katar 1985.
- eş-Şeybânî**, Ebu'l-hasan Ali b. Ebi'l-kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Lübâb fi tezhîbi'l-ensâb*, Beyrut h. 1400.
- Fayda, Mustafa**, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, VI, 152, İstanbul 1992
- Fayda, Mustafa**, "Ebû Bekir", *DİA*, X, 102, İstanbul 1994
- Fayda, Mustafa**, "Ata", *DİA*, IV, 33, İstanbul 1992
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Beyrut ts.
- İbn Asâkir**, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu medîneti Dimaşk*, I-CLXXV, thk. Muhibüddîn Ebû Said Amrî, Beyrut 1995.
- İbn Abdî'l-Birr**, Ebû Ömer Cemaleddîn Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî, , *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut h. 1412.
- İbn Ebû Hâtım**, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut 1953.
- İbn Hacer el-Askalânî**, Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-VI, thk. Ömer es-Sellâmî ve dğr., Beyrut 1996
-, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, 1993.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibban b. Ahmed Büsti, *Kitâbü's-sikât*, I-IX, thk. Şerefu'd-dîn Ahmed, y.y. 1975.
- İbn Kâni'**, Abdülbâkî Ebu'l-hüseyin, *Mu'cemu's-sahâbe*, I-III, thk. Salâh b. Sâlim el-Masrânî, Medine h. 1418.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts.

- İbrahim Mustafa ve diğerleri**, *el-Mu'cemu'l-vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- Kandemir, M. Yaşar**, “Bakî b. Mahled”, *DİA*, IV, 541, İstanbul 1992
- Kettânî**, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed, *Nizamü'l-hükümeti'n-nebeviyye = et-Teratibü'l-idariyye*, I-II, Beyrut 1962
- Koçyiğit, Talat**, *Hadis Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 2003.
- Küçük, Raşit**, “İsnad”, *DİA*, VII, 223, İstanbul 1993
- Müslim**, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Neysâbü'rî, *Sahîh-i Müslim*, Riyad 2001.
- Öğüt, Salim**, “Evzaî”, *DİA*, XI, 546, İstanbul 1995
- Sarı, Nil**, “Attar”, *DİA*, IV, 94, İstanbul 1992
- Sönmez, M. Ali**, “Ali b. Medînî”, *DİA*, II, 411, İstanbul 1989
- Süyûtî**, Ebu'l-fazl Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tabakâtü 'l-huffâz*, Beyrut h. 1403.
- Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sare es-Sülemi, *Sünenü 't-Tirmizî*, Beyrut 2002.
- Uğur, Mücteba**, “Asım el-Ahvel”, *DİA*, III, 475, İstanbul 1991
- Uğur, Mücteba**, “Ebû Mes'ûd ed-Dimaşkî”, *DİA*, X, 187, İstanbul 1994
- Uzunpostalıcı, Mustafa**, “Amr b. Dînâr”, *DİA*, III, 83, İstanbul 1991
- Yâkût b. Abdullah el-Hamevî**, *Mu'cemu'l-Büldân*, I-V, Beyrut ts.
- Yardım, Ali**, *Hadis I-II*, Damla Yayınevi, İstanbul 1997.
- Yıldız, Hakkı Dursun**, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 31, İstanbul 1988
- Yiğit, İsmail**, “Emevîler”, *DİA*, XI, 87, İstanbul 1995
- Zehebî**, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, I-XXIII, thk. Şuayb Arnaut ve Muhammed Naim el-Arkasûsî, Beyrut h. 1413.
-, *Tezkiretü 'l-huffâz*, I-IV, Beyrut ts.